

Course 1. बाल्यावस्था आणि विकास

उद्दिष्टे

1. प्रशिक्षणार्थीना बालविकासाची संकल्पना समजण्यास मदत करणे .
- 2 बालकांचा अभ्यास व त्यांचे हेतू समजण्यासाठी प्रशिक्षणार्थीना मदत करणे .
3. बाल मानसशास्त्राच्या उपयोजित शाखांची माहिती करून देण्यासाठी मदत करणे
4. बालकांच्या मूलभूत गरजांची माहिती मिळविण्यास मदत करणे.
5. बाल मानसशास्त्राचे बाल मानसशास्त्राचे स्वरूप व्याप्ती यांची माहिती करून देण्यास मदत करणे .
6. संकल्पना विकसनाची प्रक्रिया घेण्यास मदत करणे .
7. बाल्यावस्था आणि कुमारावस्थाची विकासात्मक वैशिष्ट्ये समजण्यास मदत करणे .

unit 1 a] concept of child development

1. बालविकासाची संकल्पना

बालकाच्या जन्मापासून त्याच्या प्रौढावस्थेतच्या सुरुवाती पर्यंत घडून येणारा क्रमबद्ध शारीरिक भाषिक आणि भावनिक बदल म्हणजे बालविकास होय.

मानवा मध्ये जन्मापासून ते कुमारावस्थेच्या दरम्यान घडून येणारा जीवशास्त्रीय, मानसशास्त्रीय , भावनिक बदल जो व्यक्तिपरत्वे भिन्न असतो असा हा बदल म्हणजे बालक विकास होय.

बालविकासात बालकाचे वर्तन, अभिरूची, प्रवृत्तीयातील बदलाचा अभ्यास केला जातो बालकाने एका विकासात्मक अवस्थेतून दुसऱ्या अवस्थेत प्रदर पण करणे म्हणजे बालविकास होय.

1) बालविकास ही सतत चालणारी प्रक्रिया असून यातील होणारे बदलांचे अनुमान भविष्य आपण भाकीत करू शकतो परंतु

2) प्रत्येक बालकाच्या विकासाची पद्धति वैशिष्ट्य पूर्ण आहे तसेच ती प्रत्येकाची स्वतंत्र असते तसेच

3)विकासाच्या प्रत्येक अवस्थेत होणाऱ्या बदलांची गती ही सारखीच असेल असे सांगता येत नाही कारण विकासाच्या प्रक्रियेवर त्याच्या अनुभवाचा परिणाम होत असतो बालविकासाची संबंधित संकल्पना म्हणजे विकासाचे मानसशास्त्र ज्यामध्ये संपूर्ण आयुष्यभर होणाऱ्या विकासाचा समावेश असतो

4)विकासात्मक बदल हे प्रामुख्याने दोन कारणांनी घडून येतात ती म्हणजे परिपक्वता आणि वातावरणाचा परिणाम तसेच विकासात्मक बदल हे मनुष्याचा स्वभाव आणि बाहेरच्या परिस्थितीतून शिकण्याची त्याची क्षमता या दोन्हीच्या अंतरक्रियेमुळे घडून येते.

5]. बालविकास हे सामान्य अपसामान्य व सामान्य बालकांची वाढ आणि विकास यासंबंधी अभ्यास करते त्याच बरोबर बालक बालविकास शास्त्रातून बालकाचा विविध वर्तन आणि वर्तन आकार यासंदर्भात शास्त्रीय माहिती मिळते .

6)बालविकास गुंतागुंतीची सातत्याने चालणारी प्रदीर्घ प्रक्रिया आहे ही प्रक्रिया शारीरिक वाढ आणि विकासाशी संबंधित आहे तसेच भावनिक मानसिक बौद्धिक सामाजिक विकासाशी निगडित आहे

7) बालकाच्या विकासाचा अभ्यास करताना जन्मपूर्व अवस्था पासून करावा लागतो कारण गर्भधारणा होणे ही देखील एक प्रक्रिया आहेया चासंबंध मातापित्यांना बरोबर आधीच्या वंशावळीची जोडला जातो जन्माला येणारे बालक म्हणजे गुणसूत्रांचा मिळालेले नवीन मानवी स्वरूप होते.

बालविकासा मध्ये कशाचा समावेश होतो ?

बालविकास याची संबंधित अशा कौशल्यांचा समावेशाच्या मध्ये होतो ज्याचा उपयोग बालकालासं पूर्ण आयुष्यभर होतो

a)बौद्धिक Congition - शिकण्याची क्षमता आणि समस्यानिराकरण क्षमता

b) सामाजिक आंतरक्रिया आणि भावनिक नियमन Emotional regulation-यामध्ये स्वतःवरील व्यक्तीचे नियंत्रण आनी भावनांचा नियंत्रणाचा समावेश होतो

c) भाष्य आणि भाषा Speech & language -यामध्ये भाषेचे आकलन भाषेचा वापर वाचन संप्रेषण इत्यादींचा समावेश होतो

d)शारीरिक बोट्यांचे संबंधित कौशल्य fine motor skill & gross motor skill- शरीर संबंधित कौशल्य

e) संवेदने बाबतची जाणीव

बाल विकास का महत्वाचा

1. बाल विकासाच्या निरीक्षण आणि पाहणीतून बालकांनी विकासाचा सर्वोत्तम बिंदू प्राप्त केला आहे की नाही याची माहिती मिळते .
2. बाल विकासाच्या अभ्यासातून आदर्श विकास कसा करायचा याबाबत मार्गदर्शन दिशा मिळते .
3. बाल विकासाच्या सहाय्याने आपण एखादं बालक बालविकासाच्या योग्य मार्गावर आहे का नाही याबाबत पडताळणी घेता येते जर बालक योग्य मार्गावर नसेल तर त्याची सुधारणा केली जाऊ शकते.
- 4 जर सुरुवातीच्या काळात विकासासंदर्भात दोष आढळले तर ते दोष निराकरण करण्यासाठी प्रयत्न केले पाहिजेत .
5. विकासात्मक सर्वोच्च पडताळा सूची याचा उपयोग करून बालकसामान्य आहे की नाही याचा पडताळा घेता येतो.

बालकाच्या विकासाच्या विविध अवस्था

बालकाच्या वयाचे विविध भाग पाडले आहेत त्यास अवस्था असे म्हणतात त्या अवस्थांचे दोन प्रमुख विभाग केले आहेत.

जन्म पूर्व अवस्था

1. बिजा अवस्था -शुन्य ते दोन आठवडे
2. भ्रूणावस्था -दोन ते आठ आठवडे
3. गर्भावस्था- 9 आठवडे ते नऊमहिने

जन्मउत्तर अवस्था /जन्मोत्तर अवस्था

अर्भकावस्था [0 ते 15 दिवस]

शैशव अवस्था [पंधरा ते दोनवर्ष]

बाल्यावस्था [दोन ते सहावर्ष]

किशोरावस्था [सहा ते बारावर्ष]

कुमारावस्था [13 ते 19 वर्ष]

तारुण्यावस्था [20 ते 40 वर्ष]

प्रौढावस्था [40 ते 60 वर्ष]

वृद्धावस्था [60 च्यापुढे]

बालविकासाच्या अभ्यासाची उद्दिष्टे

विकासाच्या अभ्यासातील एक भाग आहे मानवाच्या सुरुवातीच्या आयुष्याची पाया भरणीचा काळ असल्यामुळे बालविकासाचा स्वतंत्र शाखा म्हणून अभ्यासाला सुरुवात

झाली आहे बालविकासाचे महत्त्व लक्षात घेता शास्त्रज्ञाने बालविकासाच्या अभ्यासाची उद्दिष्टे पुढीलप्रमाणे निश्चित केली आहे .

1.बालकाच्या सर्वांगीण विकासाचा अभ्यास करणे

बालकाचा विकास कसा होतो याची माहिती करून घेतली जाते तसेच बालकाच्या मानसिक विकासाची अंगे व त्याच्या गरजा यांचा सुद्धा अभ्यास केला जातो.

2.बालविकासाच्या अवस्थांची माहिती करून घेणे

गर्भधारणेपासून पूर्वबाल्यावस्था या कालावधीतील अवस्थांची ओळख प्रत्येक अवस्थेतील विकास प्रत्येक अवस्थेची गरज वैशिष्ट्यांचा अभ्यास केला जातो .

3.बालविकासावर परिणाम करणारे घटक समजून घेणे

अनुभव अशी परिस्थिती वातावरण कुटुंब परिपक्वता आहार विश्रांती व्यायाम इत्यादीबाबींचा बालकाच्या वाढ आणि विकासावर दीर्घकाळ परिणाम होतो याचा अभ्यास करणे .

4 सर्वांगीण विकासाला चालना देण्यात यांची भूमिका समजून घेणे.

पालक शिक्षक आणि समाज यांचा बालकाच्या विकासात व अध्ययनात वाटा आहे मुले वरील व्यक्तींवर अवलंबून असल्याने त्यांची भूमिका महत्त्वाची आहे त्यामुळे पालकांना बालकाच्या सर्वांगीण विकासातील जबाबदारी निश्चित करणे.

बाल विकासाची व्याप्ती

a विकासाची विविध अंगेशिकणे

.विकासा मध्ये बालकाच्या सर्वांगीण विकासाचा अभ्यास केल्या जातो त्यामुळेयात अनेक अंगांचा बाजूंचा समावेश केला आहे. या त कारक विकास ,मनोसामाजिक विकास ,भावनिकविकास,आणि नैतिकविकासाचा,समावेशहोतो,या,सर्व स्वायत्त परस्परसंबंध संबंधित निरोगी विकासाला मदत करतात. विविध अंगांचा विकास होणे म्हणजे सर्वांगीण विकास होईल.

b. वाढ व विकासावर परिणाम करणाऱ्या घटकांचा अभ्यास करणे

बालकाच्या विकासावर परिणाम करणारे घटक म्हणजे विकासावर नेमका काय परिणाम होतो त्याची अनुकूल व प्रतिकूल याचा प्रभाव कसा पडतो मुलांना कोणत्या वयात व कसे पोषक वातावरण पुरवणे पाहिजे हे सर्व घटक एकमेकांशी कसे निगडित आहेत याचा अभ्यास करता येतो .

c.माता व पालकांना उपयुक्त

बाल विकास म्हणजे काय/ विकास कसा होत जातो /या विषयकज्ञान यांच्यासाठी अत्यंत महत्त्वाचे व गरजेचे आहे गर्भधारणेपासून ते पूर्वबाल्यावस्था या कालखंडाचा अभ्यासया विषयात केला जातो

ते ज्ञान प्रत्येक भावी मातेला असणे आवश्यक आहे प्रत्येक वयातल्या विकासाचे मानदंड माहित असल्यास विकास सामान्य प्रमाणे होतो की नाही हे समजते.

Unit 1 d बालकाच्या मूलभूत गरजा

प्रस्तावना

बालक जन्माला आले की त्याच्या दैनंदिन जीवनातील गरजा पूर्ण कराव्या लागतात त्याला ज्यागोष्टीची आवश्यकता असते किंवा ज्यागोष्टीची गरज असते ती पूर्ण करण्याच्या दिशेने बालक प्रयत्न करते त्याची ती गरज भागली की ते समाधानी दिसतील गरज भागली नाही की अस्वस्थ होते व ती गरज पूर्ण करण्यासाठी इतर मार्गांचा अवलंब करते म्हणजेच गरजा बालकाच्या वर्तनाला दिशादेण्याचे काम करतात बालकाच्या गरजा पुढील प्रमाणे

1]शारीरिक गरजा

2) मानसिक गरजा

3]सामाजिक गरजा

शारीरिक किंवा जैविक गरजा

जीवन जगण्यासाठी ज्या गरजांची पूर्तता करणे गरजेचे असते त्यांना शारीरिक गरजा म्हणतात कोणताही प्राणी तहान भूक झोपया सारख्या नैसर्गिक गरजा भागविल्या खिरीस जिवंत राहू शकत नाही

भूक-

शरीराची वाढ होण्यासाठी तसेच शरीरातील पेशींची झीज भरून काढण्यासाठी अन्नाची गरज लागते दैनंदिन हालचाल व कृतीतून शक्तीचा वापर होत असतो ती शक्ती भरून काढण्यासाठी अन्नाची गरज लागते रक्तातील साखरेचे प्रमाण विशिष्टपातळीच्या खाली गेले की जठरातील स्नायूंची हालचाल सुरु होते अन्न न मिळाल्याने साखर तयार होते व भूक क्षमते.

तहान-

मज्जापेशीतील पाण्याचे प्रमाण कमी झाले की तहान लागते घसा कोरडा पडतो रक्ताचा दाटपणा पाण्यामुळे टिकविला जातो या गरजेचे ही अस्वस्थता समाधान आणि स्तब्धता अशा तीन पायऱ्या आहेत शाळेत शाळेबाहेर बालकांना शुद्ध स्वच्छ पाणी मिळणे आवश्यक आहे

मोचन-

मलमूत्र,घाम,कार्बनडाय-ऑक्साइड यागोष्टी शरीराबाहेर टाकून शरीराचे स्वास्थ्य टिकवून ठेवण्याच्या दृष्टीने मलमोचं महत्त्वाचे आहे यासंदर्भात मुलांना योग्य त्यासवयी लावण्याची गरज आहे.

तापमाननियंत्रण-शरीराचे आतील तापमान आणि वातावरणाचे तापमान यासमतोल राखला जातो बाहेरील तापमानाची जमवून घेण्यासाठी कमी जास्त प्रमाणा वर उबदार सुती कपडे वापरले जातात

विश्रांती व झोप-थकलेले

शरीर ताजेतवाने राहण्यासाठी शरीराची झीज भरून काढण्यासाठी शरीराला विश्रांती व झोपेची गरज भासते

.कामवासणा

फ्राईड नावाच्या मानसशास्त्राचे काम गरज केंद्रस्थाने वाढली आहे सर्व प्राण्यांची ही गरज भागणे आवश्यक असते वयाच्या बारा वर्षां नंतर ही गरज प्रभाव शाली बनते

2.मानसिकगरजा

बालकाच्या मानसिक गरजा शारीरिक गरजा प्रमाणेच असतात त्यासंदर्भात पालकांनी व शिक्षकांनी जागृत राहिले पाहिजे

a.सुरक्षितता-ही गरज तीव्र स्वरूपाचे असते विनाशकारी शक्ती अपघात धोके यापासून स्वतःचे रक्षण करण्याचा प्रयत्न पालक सदैव करीत असतो अनोळखी परिसर व्यक्ती इथे बालकास व सुरक्षित वाटत असते बालकास आवश्यक अशा गोष्टी मिळाल्या नाही की त्याच्या मनात असुरक्षिततेची भावना निर्माण होते पालक शिक्षक आई-वडील भाऊ-बहीण आपले रक्षण करते आहेत ही भावना त्याच्या मनात रुजली तर त्याला सुरक्षित वाटते .

b-प्रेम-बालकाला सदैव असे वाटते वाटत असते की आपल्या वर इतरांनी प्रेम करावे आपल्याला जवळ घ्यावे सदैव बोलावे आपल्या कृती कडे लक्ष द्यावे आपल्या भावना अडचणी आपल्या माणसा जवळ बोलावयात असे वाटते त्यासाठी पालकांनी व शिक्षकांनी बालकास अत्यंत आपुलकीने व प्रेमाने वागणिले आवश्यक आहे.

c.मान्यता-आपल्या कुटुंबातील व्यक्तींनी आपल्या कृतीस मान्यता द्यावी अशी ही बालकाची अपेक्षा असते त्याचे वेडेवाकडे चित्रकाढणे रेखाटणे याकृतीस मान्यता दिली नाही तर ती नाराज होतात

d.मानसन्मान

आपल्या सभोवतालच्या व्यक्तीने आपल्याला सन्मानाने वागवावे असे बालकास वाटत असते आपला कोणी अपमान करू नये आपल्या आईवडिलांनी इतर लोकांनी आपल्याला मान द्यावा आपली भुज राखावी असे बालकास वाटत राहते .

e मनोरंजन-समवयस्कमध्ये खेळल्याने बालकाचे मनोरंजन होते बरोबरीच्या मुलांचा सहवास त्यांच्यात मिसळणे खेळणे अशा कृती करताना ते स्वतःला विसरतात म्हणून पालक व शिक्षकांनी अशा प्रकारचे संधी बालकांना उपलब्ध करून द्यावी.

3. सामाजिक गरजा

बालकाच्या सामाजिक गरजा त्याच्या वयाबरोबर वाढीबरोबर विकसित होत जातात सामाजिक गरजा दोन प्रकारच्या असतात येईल

a -सहवास विषयक गरजा

मनुष्य प्राणी सामाजिक प्राणी आहे समाजामध्ये मिळून मिसळून राहणे त्याला आवडते बालकाला आपल्या मित्रांचा सहवास मिळावा असे वाटत असते इतरां बरोबर खेळण्यासाठी राहण्यासाठी संधी मिळाली तर योग्य वाटते सहवासाने गट तयार होतात यातून विचारांना चालना मिळते नवनवीन कृती घडतात.

B प्रतिष्ठा विषयक गरजा

बालकाला त्याच्या विचारांना व कृतींना प्रतिष्ठा मिळावी असे वाटत असते .आपली प्रतिमा समाजात उठून दिसावे समाजातील व्यक्तीने आपल्याला चांगले म्हणावे अशी प्रत्येक पालकाची इच्छा असते बालकाला सामाजिक विकास होण्यासाठी कुटुंबात व शाळेत त्याला सामाजिक गरजा पूर्ण करण्याची संधी मिळाली पाहिजे

unit 1 b बालकाच्या अभ्यासाचे हेतु व महत्व

- 1.बालकाचे वाढ आणि विकास कसा होतो याची माहिती मिळविणे
2. बालसंगोपनाची माहिती मिळविणे
- 3.बालकाच्या वर्तना मागच्या कारणांचा शोध घेणे
- 4.बालकांमध्ये होणारे शारीरिक ,भावनिक ,बौद्धिक बदल व त्याचा विकास याची माहिती मिळविणे
- 5 बालकाच्या शारीरिक, भावनिक ,सामाजिक विकासावर परिणाम करणाऱ्या घटकांचा शोध घेणे
- 6.बालकाच्या वाढ आणि विकासासाठी योग्य वातावरण उपलब्ध करून देणे
7. बालकाच्या विकासाचे अंगी बारकाईने अभ्यासणे
8. बालकाच्या विकासातील पालकांची व समाजाची भूमिका निश्चित करणे .
- 9 बालकाला समजून घेण्याचा प्रयत्न करणे
10. बालकाच्या प्रगतीत येणाऱ्या अडचणीचा वेध घेणे
11. बालविकासाची एकत्रित माहिती मिळविणे

12. बालकाच्या शारीरिक ,मानसिक संवेदना, सुरक्षितता, प्रेम, स्नेह, जिव्हाळा सहानुभूती आदराची

जाणीव व विषयाची गरज या मूलभूत गरजा समजू शकतात व त्यांच्या विकासातील अडथळे दूर करता येतात उदाहरणार्थ भाषा विकासात सरासरी तक्त्यातील विकासाच्या आकड्याच्या तुलनेत किती मागे व पुढे आहेत हे समजू शकते

13. समायोजित वर्तनाची कारणे शोधून क्रीडा उपचारसारखी मानसशास्त्रीय तंत्राचा वापर करून बालकात इष्टतो बदल घडवून आणता येतो.

14. बालकाच्या विकासावर अनुभव ,वातावरण, जन्मपूर्व स्थिती जन्मानंतर परिस्थिती अंतस्त्रावीग्रंथी,पोषण ,संस्कृतीचा प्रभाव यासर्वांचा विकासावर प्रभाव होतो हे अभ्यासणे.

बालकाच्या अभ्यासाचे महत्व

1. बालकाच्या विकासाचे यामध्ये शारीरिक विकास प्रत्येक अवयवांची वाढ आणि कार्यात्मक विकास मेंदूची वाढत्या वरील कार्य केंद्रांचा विकास ग्रंथींची वाढत्यातून पाझरणान्या द्रव्यांच्याचा शारीरिक वाढीवर होणारा परिणाम या अभ्यासातून आपल्याला समजतो..
2. बालकाच्या अभ्यासातून प्रौढ व्यक्तीची मनोरचना समजण्यास मदत होते मुलाचे पाय पाळण्यात दिसतात. रोपट्यास जसे वळवावे तसे ते वळते आणि वाढते बालपणातील अनुभव प्रौढ व्यक्तिमत्त्वावर आणि वर्तनावर परिणाम करतात
3. बालकाच्या प्रत्येक अवस्थेतील शारीरिक,मानसिक,भावनिक,बौद्धिक,अशा सर्वांगीण अंगाची माहिती घेऊन बालकाच्या व्यक्तिमत्त्वाचा विकास साधता येतो.
4. बालकाच्या विविध अवस्थांच्या विकासाची गती वेगवेगळी असते. उदाहरणार्थ शारीरिक विकास सुरुवातीला जलद गतीने होतो नंतरतो स्थिर राहतो.
5. बाल्यावस्था व्यक्तीच्या जीवनाचा पाया रचणारा असा महत्वपूर्ण कालखंड आहे.जसे बीज पेराल ते झाड उगवते.तसेच बाल्यावस्थेत बालकाला प्राप्त केलेले अनुभव प्रतिबिंबित त्याच्या वर्तनातून घडते हे बालमानसशास्त्र मधून समजते.
6. सामान्य,असामान्य,अपसामान्य,बालकांच्या विकासातील भेद समजतो
7. बालकातील चिकित्सक वृत्ती,विचारशक्ती,कल्पनाशक्ती,यांचाविकास घडवून आणण्यास मदत होते.
8. बालकाच्या विविध समस्यांच्या अनुषंगाने पालक व शिक्षक यांना समुपदेशकाची भूमिका पार पाडण्यास मदत होते.

9 व्यक्तिमत्वाचे प्रकार हे पालक व शिक्षक शिक्षकांना समजतात. एखादी व्यक्ती बहिर्मुख किंवा अंतर्मुख का असते.? एखादी व्यक्ती खूप परावलंबी ,पराकोटीची भित्री का असते ? यासंबंधीची माहितीयाच्या अभ्यासातून मिळते

10 बालकाच्या अभ्यासामुळे बालकाच्या मानसिक समस्यांचे निदान करणे शक्य झाले आहे

Unit 1 c Allied fields of Study

1)Anthropology, 2)Psychology, 3)Biology,4)Sciology,5)Medicine

1)Anthropology मानववंशशास्त्र

Anthropology शब्दाचे मानववंश शास्त्र हे भाषांतरितरूप आहे Anthropology हा शब्द Anthrop व loges या शब्दां पासून बनला आहे Anthrop म्हणजे मनुष्य व loges म्हणजे अभ्यास मानवशास्त्र म्हणजे मानवाचा अभ्यास होत.

व्याख्या

मानव प्राणी सृष्टीवर अवतीर्ण झाला तेव्हापासून ते आतापर्यंत त्याची शारीरिक सामाजिक सांस्कृतिक दृष्ट्या वाढ झाली तिचा व मानवी वर्तनाचा शास्त्र शुद्ध अभ्यास करणारे शास्त्र म्हणजे मानववंशशास्त्र होय.

मानववंशशास्त्र मध्ये माणसा माणसां मध्ये कोणत्या बाबतीत साधर्म्य व वैधर्म्य आहे हे शोधले जाते व भिन्न भिन्न संस्कृतीतील मानवी जीवनाची तुलना केली जाते तसेच सामाजिक संस्कृती वैशिष्ट्यांचा अभ्यास केला जातो. मनुष्य व त्याचे वर्तन यांचे जे प्रकार आहेत सर्वाबद्दलचे सामान्य निष्कर्ष काढण्याचा प्रयत्न मानव शास्त्रांमध्ये केला जातो मानववंशशास्त्राच्या दृष्टीतून समग्र स्वरूपाचा असतो म्हणून अधिकाधिक मानवाचा सर्वांगीण व संपूर्ण अभ्यास करणारे म्हणजे संश्लेषक स्वरूपाचे आहे.

2.medicine वैद्यकशास्त्र

औषधविज्ञान शास्त्राच्या दृष्टीने कुठलाही औषधी गुणधर्म असलेले द्रव्य किंवा पदार्थ म्हणजे हे औषध होईल औषध विज्ञानाच्या दृष्टीने औषधी द्रव्यांची व्याख्या फार व्यापक आहे .शरीरात उपस्थित असलेल्या घटक द्रव्यपक्षा वेगळे आणि शरीर व्यापारा वरचांगला वाईट परिणाम करणारे असे द्रव्य म्हणजे औषध होय.

रोगाचं कारण नष्ट करण्यासाठी रोग परिहार वापरल्या जाणाऱ्या औषधात प्रतिजैविकांचा प्रथम क्रमांक लागतो रोग कोणत्या कारणामुळे झाला हे माहित झाल्यावर त्या आजारांवर उपचार करता

येतो .काही आजार असे असतात की त्यांना औषधेही नियमितपणे घ्यावी च लागतात मधुमेह ,हृदयरोग ,उच्चरक्तदाब,दमासंधिवात,मानसिक विकार असे अनेक आजार असतात त्यांची कारणे शोधून त्यावर उपाययोजनाचे कार्य वैद्यक शास्त्रात केली जाते.

3.Sociology समाजशास्त्र

व्यक्ती व्यक्ती मिळून समाज तयार होतो

एखाद्या विशिष्ट विचाराने एकत्र आलेल्या व्यक्ती एकत्र येऊन परस्पर सहकार्यातून आंतरक्रिया घडतील व समाज तयार होतो समाजशास्त्र हे वर्तनवादी शास्त्र आहे.

समाज संकल्पना अमूर्त आहे तर व्यक्ती हीसं कल्पना मूर्त आहे.

व्यक्तीच्या वर्तनाचा अभ्यास समाजशास्त्रात होतो मानवी जाती हा समाजशास्त्राचा विषय आहे पूर्ण मानव हा समाजशास्त्राचा अभ्यास विषय आहे

रॉबिन विचारवंतांच्या मते मनुष्य आणि त्याचे इतरां बरोबरचे सहसंबंध याचा येथे प्रामुख्याने विचार अभिप्रेत आहे यामध्ये मानव त्याची संस्कृती धर्म आणि विविध संस्था यांचा अभ्यास येथे होतो.

समाजशास्त्र हा मानवा मानवातील आंतर क्रियातील व परस्पर संबंधाचा,ते नियंत्रित करणाऱ्या परिस्थितीचा आणि त्याच्या परिणामांचा अभ्यास,मानवा मानवातील परस्पर संबंधातून जे घडते त्याचा हा अभ्यास.

व्यक्तीच्या जन्मापासून मृत्यूपर्यंत अनेक सामाजिक संस्थांचा व्यक्तीवर प्रभाव पडतो.यासर्वांचा अभ्यास समाजशास्त्रात होतो सामाजिक प्रक्रियेचा अभ्यास या मध्ये केला जातो.सामाजिक नियंत्रणाचा सुद्धा अभ्यास समाजशास्त्रात समाविष्ट आहे.

सामाजिक नियंत्रण म्हणजे सामाजिक नियमपाळण्याची स्वाभाविक प्रवृत्ती होय .समाज विकास इत्यादी समाज जीवनाच्या परस्परसंबंधावर आधारलेल्या सर्वभागांचा अभ्यास समाजशास्त्रात केला जातो.

समाजातील विविध संस्था त्यांची निर्मिती संरचना व विकास आणि संस्था किंवा गटाचा मानवी विकासाशी असणारा संबंध,मानवाच्या जडणघडणी वर त्याचा होणारा परिणाम इत्यादींचा अभ्यास केला जातो..

4 Psychology ,मानसशास्त्र

मानसशास्त्र हे मानवी वर्तनाचे वेध घेणारे एक व्यापक तसेच प्रगत शा स्त्र आहे.

तो केवळ सजीवांच्या वर्तनाचा अभ्यास करतो कारण हे वास्तववादी शास्त्र आहे

मानवी वर्तन त्याची गरज इच्छा इत्यादी गोष्टींनी ही निर्माण होत असते

मानवा मध्ये इच्छा स्वातंत्र्य व स्वतःचा विकास करून घेण्याची अधिका धिक प्रेरणा असते म्हणून त्याचे वर्तन घडते

मानवी मनाची रचना व त्याची कार्ये विविध मानसिक प्रक्रिया बोधन भावना व प्रेरणा या मानसिक प्रक्रिया होत विचार करणे भावनिक अनुभव घेणे कल्पना करणे या क्रिया इतरांना दिसत नाहीत पण त्या आंतरिक अथवा मानसिक वर्तन प्रक्रियांचा भाग आहेत.

मानवाची वाढ आणि विकास अनुवंश आणि परिस्थिती यांच्या सहविकास प्रक्रियेवर परिणाम करणारे घटक व्यक्तीभेद, मानसिकआरोग्य, बुद्धिमत्ता, मानवीअध्ययन, त्यासंबंधीचे सिद्धांत व पद्धती व त्या वर परिणाम करणारे घटक,मानवी वर्तनातील विकृती कारणे, लक्षणे व उपचार यांचा ही अभ्यास केला जातो.

मानवी जीवनाचा शोध घेण्याचे तसेच मानवी वर्तनाचा सूक्ष्मपणे चिकित्सा करण्याचे सामर्थ्य मानसशास्त्रात आहे मानवी प्रक्रिया मानवीवर्तन त्याचे वर्णन करणे समजून घेणे त्या संबंधीचे पूर्वानुमान काढणे त्यावर नियंत्रण ठेवले आणि त्यामध्ये सुधारणा घडवून आणणे ही मानसशास्त्राची प्रमुख ध्येय आहेत.

5. Biology जीवशास्त्र

शास्त्रा मध्ये पद्धतशीर पणे सजीवांचा अभ्यास केला जातो.

जीवशास्त्र सजीव प्राणी जड वस्तूपेक्षा भिन्न आहेत असे मानले जाते.

जीवाची उत्पत्ती स्थिती वलय कसा होतो. या सर्वगोष्टींचा अभ्यास या शास्त्रा मध्ये विशेष लक्ष पूर्वक केलेला असतो.

जीवाच्या उत्पत्ती विषयी अगदी जुना सिद्धांत म्हणजे विशिष्ट सृष्टीवाद[special creation]हा होय. सगळे प्राणी आणि वनस्पती ईश्वर निर्मित आहेत हे . या सिद्धांता चे सार आहेत जीवशास्त्राची वाढ होत गेल्यावर विशिष्ट सृष्टीवादातील फोलपणा शास्त्रज्ञांना पटू लागला. शास्त्रांनी सगळ्या गोष्टी विचारात घेऊन जीवन विकास वादाचे[Theory of organic Evolution]कल्पना पुढे मांडली.

आज पृथ्वीवर आढळणारी एकेकाळी पृथ्वीवर असणाऱ्या अगदी साध्या जीवांपासून क्रमाक्रमाने उत्पन्न झालेले आहेत विकासवादाला चार्ल्सडार्विन, लामार्कयांचे श्रेय महत्त्व पूर्ण ठरले.

Unit 1 f बालवर्तनाच्या अभ्यास पद्धती

निरीक्षण

निरीक्षण हा शब्द Observe या लॅटिन शब्दापासून तयार झाला आहे .नैसर्गिक परिस्थितीत व स्तुस्थिती चे काळजी पूर्वक व पद्धतशीर केलेले अवलोकन म्हणजे निरीक्षण होय. वस्तुनिष्ठ निरीक्षण म्हणजे नैसर्गिक वातावरणात अत्यंत काटेकोरपणे व बारकाईने त्रयस्थाच्या भूमिकेत बालकाच्या वर्तनाचे निरीक्षण करित असतो

या पद्धतीत बालकाचे चर्चा,हावभाव,अभिनय,आवाज,भाषा,कृती,खेळ इत्यादी चे सुक्ष्म अवलोकन केले जाते. बालकाच्या वर्तणुकीचे प्रतिबिंब त्याच्या चेहऱ्यावर दिसते.एखादी वस्तू न मिळाल्या सनाराजीची भावना रुसणे रडणे रागावू नये, इत्यादी शिवाय, आनंद प्रकट करताना चेहरा प्रसन्न जोरात रडणे,रागावू नये,हसणे टाळ्या वाजवणे हे भाव चेहऱ्यावर उमटतात म्हणून निरीक्षकाला त्याच्या वर्तनाचा अचूक अभ्यास करता येतो या दृष्टीनेही पद्धती बालवर्तनाच्या अभ्यासासाठी महत्त्वपूर्ण आहे

या पद्धतीत निरीक्षण करणारी व्यक्ती म्हणजे निरीक्षक

जिच्या वर्तनाचे निरीक्षण करावयाचे आहे ती व्यक्ती म्हणजे निरीक्ष्य

निरीक्षक निरीक्ष्य या दोन्ही व्यक्ती वेगवेगळे असतात

निरीक्षकाला कशाचे केव्हा कसे कोठे कोणत्या

वर्तनाचे निरीक्षण करावयाचे आहे या बदल पूर्ण कल्पना असते निरीक्षक अनुभवी प्रशिक्षित असला तर निरीक्षण चांगले होण्याची शक्यता आहे

निरीक्षण अचूक व्हावे म्हणून छाया चित्र व ध्वनिमुद्रणाच्या] पयोग करावा .

नैसर्गिक परिस्थितीत व्यक्तीच्या किंवा प्राण्यांच्या वर्तनाचे केलेले निरीक्षण म्हणजे बाह्य निरीक्षण होईल या निरीक्षणाला वस्तुनिष्ठ निरीक्षण असे म्हणतात बाह्य निरीक्षण किंवा वस्तुनिष्ठ निरीक्षण करताना पुढील गोष्टींविषयी खबरदारी घ्यावी लागते

- 1.वस्तुनिष्ठ निरीक्षण हे योग्य प्रकारे करावे लागते .
2. योग्य निरीक्षणानंतर त्याची त्याच वेळी नोंद करावी लागते .
3. निरीक्षण करताना निरीक्षकाची भूमिका तटस्थ. असावी लागते .
- 4.निरीक्षण अचूक होण्यासाठी ते काळजीपूर्वक करावी लागते .
5. निरीक्षण करणाऱ्या व्यक्तीची ज्ञानेन्द्रिय संस्कारक्षम असावी लागतात केवळ ज्ञानेन्द्रिये संस्कारक्षम असून भागत नाही तर कशाचे निरीक्षण करावयाचे याचे प्रशिक्षण निरीक्षकास दिले असले पाहिजे .
- 6 निरीक्षण करून नोंदी घेताना निष्काळजीपणा होता कामा नये .
- 7.निरीक्षणावर पूर्वग्रह आवडनिवड इत्यादीचा परिणाम होऊ शकतो.

निरीक्षणाच्या बाबतीत पुढील चुका होण्याची शक्यता असते

1. त्या घटनेचे निरीक्षण करणे म्हणजे ...अ.निरीक्षण होय 2.एखाद्या घटनेचे चुकीचे निरीक्षण करणे

म्हणजे अप.निरीक्षण होय

.3निरीक्षणात व्यक्तिनिष्ठ येणे

- 4.निरीक्षण करताना ज्याचे निरीक्षण करावयाचे आहे त्याचे अनुभव व आपले अनुभव यातील फरक लक्षात न घेणे

आत्मनिरीक्षण

अंतर्मुख होऊन स्वतःच्या अनुभवाचे निरीक्षण करण्याच्या या पद्धतीस आत्मनिरीक्षण असे म्हणतात. एखाद्या प्रसंगाचा किंवा घटनेचा अनुभव घेऊन त्याचा वृत्तांतकथ न करणे म्हणजे आत्मनिरीक्षण होय आत्मनिरीक्षण आला इंग्रजी तंत्रो स्पेशन असा शब्द वापरतात.

introspection हा शब्द इंद्रो +स्पेक्ट्रम या शब्दा पासून तयार झाला आहे.

इंद्रो intro या शब्दाचा अर्थ आहे आत within आणि spectro चा अर्थ आहे मी पाहतो । see Within मी आत पाहत

एका प्रसंगाचा घेताना तो अनुभव मी सांगितला हे आत्मनिरीक्षण झाली यालाच आत्मनिरीक्षण म्हणतात घरात चोर येताना मी पाहिला आणि विलक्षण घाबरलो मी थरथरकापू लागलो मी तेथून पळ काढला आणि माझ्या अंगाला दरदरून घाम सुटला ,माझ्या मनातअंतर्मुख होऊन विचार करू लागलो.

या पद्धतीमध्ये स्वतःच्याच भावनांचे विचारांचे काळजीपूर्वक निरीक्षण करावयाचे असते त्यामुळे अप्रत्यक्षपणे इतरांच्या व विचारांचा कमी-अधिक प्रमाणात माहिती होऊ शकते.

उदाहरणार्थ मला राग आला तर मी स्वतःच्या मानसिक अवस्थेत संबंधित विचार करू लागतो व मला राग येण्याचे कारण काय ते शोधू लागतो म्हणजे आत्मनिरीक्षणा मुळे भावनांचा विचारांचा उगम कसा होतो हे कळते व्यक्ती च्या वर्तना वरून इतरांच्या वर्तना चे चिकित्सा केले जाते

बालकाच्या अंतरित वर्तनाचा अभ्यास करण्यासाठी या पद्धतीचा उपयोग आपणास करता येईल या पद्धती मध्ये निरीक्षण करणारा निरीक्षक व निरीक्ष्य या दोन्ही भूमिका एकाच व्यक्तीला कराव्या लागतात वर्तन अभ्यासाचे एक विश्वसनीय पद्धत म्हणून या पद्धतीकडे पाहिले जात नाही .

आत्मनिरीक्षण पद्धती चे फायदे

1. या पद्धतीत प्रयोग करणारा म्हणजे प्रयोजक आणि प्रयोज्य ज्याच्या जवळ प्रयोग करायचा तो या दोन्ही व्यक्ती भिन्न नसतात ती व्यक्ती एकच असते मनही प्रयोग शाळा सतत आपल्या बरोबर असते इतर कोणत्याही साहित्याची जरूरी भासत नाही सर्व मानसिक प्रक्रिया यांचे स्वतःनिरीक्षण करायचे असते म्हणून ही पद्धत केव्हाही कोठेही वापरता येते .
2. ही पद्धत बिन खर्चिक केवळ अंतर्मुख होऊन निरीक्षण करावयाचे असल्यामुळे या पद्धती मध्ये उपकरणांची गरज भासत नाही त्या दृष्टीने ही पद्धत सुलभ व बिनचूक खर्चाची आहे.
3. आत्मनिरीक्षणा मुळे स्वतःचे दोष कमी करता येणे शक्य आहे .
4. विशिष्ट अनुभव घेत असताना एखाद्याची स्थिती कशी आहे हे त्या परिस्थितीत होणाऱ्या मनस्थिती वरून जाणता येते .
- 5 मुलांच्या भावभावनांचा अभ्यास या पद्धतीच्या सहाय्या ने करता येणे शक्य आहे त्या मुळे बालकांचे भावनिक जीवन समृद्ध करता येते .
- 6.वर्तनासंबंधीचे सामान्यीकरण बरोबर आहे या चा पडताळा या पद्धतीने घेता येतो.

आत्मनिरीक्षण पद्धती चे तोटे

1. आत्मनिरीक्षण करणे कठीण आहे. तीव्रस्वरूपातील भावनांचे निरीक्षण तीव्रता कमी होऊन देता करणे खरोखर कठीण आहे
2. प्रयोज्य जर अस्पष्ट मानसिक प्रक्रियांचे निरीक्षण करणे त्याहूनही कठीण आहे .
3. अस्थिर आणि चंचलवृत्तीमुळे आत्मनिरीक्षण शास्त्रीहोत नाही .
4. आत्मनिरीक्षण व्यक्तिगत येत असल्यामुळे व्यक्तीच्या आवडीनिवडी चा वृत्तीचा पूर्वग्रहाचा परिणाम त्याच्या वर होतो
5. आत्मनिरीक्षण करत असताना व्यक्तीला काय जाणव ले हे सांगण्या ऐवजी काय वाटले हे सांगण्याची दाट शक्यता असते सत्य अनुभूती लपविण्याची शक्यता असते
6. आत्मनिरीक्षण पद्धतीने काढलेले निष्कर्ष हे विश्वसनीय असतीलच याची खात्री देता येत नाही
7. आत्मनिरीक्षण आत एकाच वेळी प्रयोग आणि प्रयोजकाची प्रयोकाची भूमिका वटविणे अवघड असते.
8. लहान मुले मतिमंद व्यक्ती वेगळी माणसे मानव इतर प्राणी यांच्याबाबतीत या पद्धतीचा वापर करता येत नाही
9. भावनांचे स्वरूप संमिश्र असेल तर आत्मनिरीक्षण दोष पूर्ण होण्याची शक्यता असते
आत्मनिरीक्षणाच्या मर्यादा
1. एकदा घेतलेले अनुभव याचा पडताळा या पद्धतीत पुन्हा पुन्हा घेता येत नाही .
2. आत्मनिरीक्षण हे व्यक्ति सापेक्ष असल्यामुळे निष्कर्षांचे सामान्यीकरण करणे योग्य होईल.
3.सुप्त मनात दडलेल्या इच्छा भावना तसेच आकांक्षांचा व वासनांचा अभ्यास या पद्धतीचे करता येत नाही .4. आत्मनिरीक्षण पद्धतीने काढलेले निष्कर्ष विश्वासाह- असत नाहीत.

प्रायोगिक पद्धती

ही पद्धती शास्त्रीय पद्धती आहे.

बालका च्या वर्तनाचा अभ्यास करण्यासाठी या पद्धतीचा वापर केला जातो

या पद्धतीतून मिळणारे निष्कर्ष हे विश्वसनीय वस्तु निष्ठ असतात

या निष्कर्षांचा पुन्हा पडताळा घेताये तो हे या पद्धतीचे वैशिष्ट्य आहे

प्रायोगिक पद्धती म्हणजे निश्चित समस्या संबंधी नियंत्रित परिस्थितीत केलेले निरीक्षण होईल

बालकाच्या वर्तनाचे येथे निरीक्षण करावयाचे असते

प्रायोगिकपद्धती दोन व्यक्ती किंवा दोन गटांची गरज असते तुलने ने दोन्ही कडेसारखेच असतात

मुलांचे वय बौद्धिक क्षमता पूर्व ज्ञान आर्थिक व सामाजिक परिस्थिती आवड निवड इत्यादीबाबत

दोन्ही गटातील व्यक्तीसारखे असावे लागतात

एक नियंत्रित गट दुसरा प्रायोगिक होईल प्रायोगिक गटातील मुलांच्यावर प्रयोग केले

जातात व त्या प्रयोगा चा परिणाम काय झाला

हे नियंत्रित गटातील मुलांशी तुलना करून पाहिली जाते
उदाहरणार्थ दोन्ही गटातील विद्यार्थ्यांना वाचनासाठी अभ्यास पाठ दिला जाईल एका गटात
अभ्यास पाठ वाचून काही वेळा उजळणी करण्याची संधी द्यावी ही दुसऱ्या गटाने अभ्यास
पाठाचे एकदाच वाचन करावे ज्यांना उजळणी करण्याची संधी द्यावी दुसऱ्या गटाने अभ्यास पदाचे
एकदम वाचन करावे त्यांना उजळणी करण्याची संधी देऊ नये काही वेळा ने दोन्ही गटांना
वाचलेला पाठ लिहून काढण्यास सांगावे या स्मृती चाचणीत विद्यार्थ्यांना उत्तर यापेकी किती भाग
बिन चूक लक्षात ठेवला हे पाहून त्यांच्या चाचणीतील गुणांची तुलना करावी प्रायोगिक गटातील
विद्यार्थ्यांचे सुरवातीच्याचाचणीतील सुधारणा होऊन नियंत्रित गटातील विद्यार्थ्यांना पेक्षा जास्त
आ ढळून आले असता उजळणीमुळे पाठाच्या स्थितीत सुधारणा दिसून आली असावी असे म्हणा
वे लागेल कारण दोन्ही गटातील इत र घटक समान असताना केवळ उजळणी हाच फरकाचा
घटक बदलास कारण होता.

प्रायोगिक पद्धतीची गुण वैशिष्ट्ये

1. प्रायोगिक पद्धती ही वस्तुनिष्ठ शास्त्रीय आहे
2. या पद्धतीने काढलेले निष्कर्ष वस्तुनिष्ठ व विश्वासाह असतात .
- 3 या पद्धतीत वर्तनाचा आणि वर्तन बदलाचा सखोल अभ्यास केलाजातो
4. या पद्धतीत पूर्वग्रह आलाअजिबात स्थान नसते
- 5.तुलना करण्यासाठीही पद्धती अत्यंत परिणामकारकआहे.
- 6.या पद्धती ने सखोल अभ्यास करणे शक्य होते
7. योग्य पद्धतीने काढलेले निष्कर्ष परत पडताळून पाहता येतात

प्रायोगिक पद्धती चे तोटे

1. या पद्धतीसाठी आवश्यक असणारे समतुल्य घटक करणे अवघड आहे
- 2 प्रयोजक व्यक्ती तज्ञ असणे आवश्यक आहे
- 3.ही प्रयोगासाठी व्यक्तीची वृत्ती प्रयोगाला अनुकूल असावी लागते .
- 4.प्रयोग करीत असताना नियंत्रित परिस्थितीत नैसर्गिक प्रतिसाद मिळविणे कठीण असते.
- 5.प्रायोगिक पद्धतीही अधिक खर्चाची तसेच अधिक वेळ लागणारी पद्धती आहे.
- 6.प्रयोगासाठी अध्ययनार्थी अध्यापक पालक नागरिक यांचे सहकार्य मिळेल असे सांगता येत नाही .
7. प्रयोगशाळेत आवश्यकती परिस्थिती व वर्तन निर्माण करणे या धकाधकीच्या जीवनात कठीण आहे .
- 8.वर्तन प्रभावित करणाऱ्या घटकांचे नियंत्रण करणे कठीण असते
- 9 .आपल्यावर प्रयोग केला जात आहे हे प्रयोज कास समजल्यावर कृत्रिम प्रतिसाद मिळतात.
- 10.भावना लपविणे शक्य असल्यामुळे भावना लपविले गेल्या तर त्याचा निष्कर्षा वर विपरीत परिणाम

होतो.

जीवनवृत्तांत पद्धती किंवा व्यक्ती अभ्यास पद्धती case study method

ही पद्धती प्रामुख्याने समस्याप्रधान बालकांसाठी आहे मानसशास्त्र बालकांच्या परिस्थितीचे नेमके चित्रे कसे आहे त्याच्या शारीरिक-मानसिक, भावनिक, सामाजिक विकास त्याचे व्यक्तिमत्त्व कसे आहे, हे शोधण्याचा प्रयत्न करतात शाळेतील सर्व विद्यार्थ्यांचे वर्तन सारखीच नसते काही विद्यार्थी मागासलेली, काही दादागिरी, करणारे काही उद्धत, काही मुजोर, न्यूनगंड असलेले, सतत चिंताग्रस्त, असलेले काही आपले श्रेष्ठत्व सांगणारे काही बाल गुन्हेगारी प्रवृत्तीचे. अशा अनेक समस्या सोडविण्यासाठी विद्यार्थ्यांचा पूर्वइतिहास जाणून घेणे गरजेचे असते अशा समस्याप्रधान बालकांच्या भूतकाळातील घटना इतिहासाचा अभ्यास केला म्हणजे त्याच्या वर्तनाचे स्पष्टीकरण करता येते त्यासाठी त्या बालकास संबंधीची माहिती त्याच्याकडून त्याच्या आईवडिलांकडून, इतर कुटुंबीयांकडून मित्र परिवार, शिक्षक, शेजारी, डॉक्टर यांच्या कडून मिळवावी लागते पालकांच्या पूर्वयुष्यातील घटना त्याचे इतरांचे वागणे बोलणे रहाणे इतरांचे काम ऐकतो का सर्वांशी मन मोकळेपणाने बोलतो का स्वतःचे मत मांडतो का मित्रा की धाडसी आहे स्वतःच्या भावंडांशी प्रेमाने वागतो का? स्वतःचे मत मांडतो का? मित्रांच्यात मिसळतो? ए कलकोंडा आहे का? अशा अनेक प्रश्नांची उत्तरे मिळवून त्या माहितीच्या आधारे त्याची समस्या का निर्माण झाली याचा शोध घ्यावा लागतो व वेळी त्याची समस्या दूर करावी लागते अन्यथा उशीर झाला तर मुलांच्या मध्ये विविध प्रकारच्या विकृती निर्माण होतात रिमांड होममधील मुलांकडून अयोग्य वर्तन घडले तर या पद्धतीचा वापर करतात शालेय स्तरावर सुद्धा समस्याप्रधान बालकांच्या समस्या या पद्धतीने सोडविता येतील प्रामुख्याने अशा बालकांसाठी पुढील प्रकारची माहिती मिळवणे गरजेचे असते

1. बालकांची सामान्य माहिती

यात बालकाचे संपूर्ण नाव पत्ता जन्मदिनांक वजन-उंची इत्यादी

2. कौटुंबिक-सामाजिक माहिती आई वडील ह्यात आहेत का त्यांचे शिक्षण व्यवसाय आर्थिक स्थिती सामाजिक दर्जा शेजारी कोण आहेत भाऊ-बहीण किती आहेत क्रमांक बालक एकुलते एक आहे का त्याच्या आवडीनिवडी छंद घरातील धार्मिक वातावरण त्यांचे विचार राजकारणातील त्यांचा सहभाग इत्यादी माहिती यात घेतली जाते
3. शालेय व शैक्षणिक माहिती
शाळेचे नाव इंग्रजी व मराठी माध्यम इयत्ता शाळेतील प्रगती इतर विद्यार्थ्यांची शिक्षकांची मुख्याध्यापकांची वागणे त्याची बुद्धिमत्ता आवड शाळेतील वर्तन त्याचे दोन दोष नम्र अप्रामाणिकपणा उद्योग इस आज्ञाधारक ही माहिती वर्गशिक्षक क्रीडा शिक्षक मुख्याध्यापक यांच्याकडून मिळवावे
4. आरोग्यविषयक माहिती बालकाच्या मानसिक विकृतीचे कारण आपणास शोधता येईल व ती विकृती नष्ट कशी करावी याचा शोध घेऊन त्याला मार्गदर्शन करता येईल बहुदा मानसिक विकृतीचे कारण शारीरिक आरोग्य असते वरील सर्व माहिती संकलित करून विकृती नष्ट करण्याचे उपाय सुचविता येतील

गुण

1. व्यक्तीचे व्यक्तिमत्व घालण्या पाठीमागील कारणांचा शोध घेतला जातो .
2. आयोग्य घटकाच्या परिणामामुळे व्यक्तीचे वर्तन घडले तर त्याचा शोध घेऊन त्यावर उपाय करता येतो.
- 3.जीवनवृत्तांत पद्धतीने विद्यार्थ्यांच्या अनुवंश व परिस्थितीचा योग्य अभ्यास करता येतो.
- 4.जीवनवृत्तांत पद्धतीने बालकातील मानसिक विकृती चे कारण शोधून त्यावर उपाय करता येतो.
5. बालगुन्हेगारी विध्वंसक वृत्ती वृत्तांत पद्धतीने कमी केली जाऊ शकते.
6. विकृत किंवा विध्वंसक व्यक्तीच्या जीवनाचा संपूर्ण अभ्यास करून त्यामागील कारणे शोधणे व्यक्तीच्या वर्तनात बदल घडून येऊ शकतो.

मर्यादा

- 1.जीवन वृत्तांत पद्धती ही सर्वच वयोगटातील मुलांकरिता वापरू शकत नाही जीवनवृत्तांत पद्धतीचा वापर करणारी व्यक्ती तज्ञ असावी लागते.
2. जीवनवृत्तांत पद्धतीत माहिती प्राप्त करणारे फार क्लिष्ट आणि गुंतागुंतीचे होऊ शकते.
3. या पद्धतीत अभ्यास करण्यासाठी खूप वेळ लागतो त्यामुळे कित्येक वेळा कारणे शोधली जातात पण त्यावर उपाय केले जात नाहीत.
4. ही पद्धती खर्चिक आहे खूप ठिकाणांची माहिती गोळा करण्यासाठी खर्च जास्त येतो

समाजमिती

समाज मिती हे तंत्र सामाजिक देणगी आहे. या तंत्रा व्यक्तीचे आंतरिक संबंध कसे आहेत हे पाहण्यासाठी त्याचा वापर केला जातो या तंत्रामुळे व्यक्तीतील परस्पर संबंधी पसंती किंवा नापसंती आवड-निवड आकर्षण आकर्षण समजून येते श्री जॅकॉब मोरेनो मोरे नामक ऑस्ट्रियन मानसशास्त्रज्ञाने समाज तंत्राचा उपयोग सर्वप्रथम केला या तंत्राचा विकास हेलन जे नेम्स यांनी केला समाज तंत्राच्या सहाय्याने यातील परस्पर संबंध आकर्षण मापनासाठी मापनासाठी परस्पर क्रियांचा उपयोग केला जातो. सामान्यतः नित्य घडणाऱ्या किंवा दडलेल्या असतात घडलेल्या असतात उदाहरणार्थ एकत्र खेळले गप्पा मारणे फिरायला जाणे अभ्यास करणे परस्पर संवाद करणे हे आलेख सहाय्याने नोंदविले जाते विद्यार्थ्यांमधील परस्पर संबंध जाणून घेण्यासाठी त्यांना प्रश्न विचारले जातात उदाहरणार्थ

- 1.तुमच्या सोबत वर्गात कोण बसलेले आवडेल?
2. डबा खाताना कोणाची सोबत आवडेल ?
- 3.गप्पा मारण्यास कोणाची सोबत आवडेल?

प्रश्न निश्चित असावा प्रश्नाला प्रतिसाद देताना विद्यार्थ्याला नेमके उत्तर देता आले पाहिजे विद्यार्थ्यांच्या प्रतिसादावरून सर्वात आवडता विद्यार्थी कोण आहे सर्वात नावडता कोण त्यांच्यात परस्पर संबंध कशा प्रकारचे आहेत याबद्दल आपणास माहिती मिळू शकेल ही माहिती आलेका च्या साह्याने बाणांच्या साह्याने आपणास दाखविता येते व त्यावरून त्या जगातील विद्यार्थ्यांमधील सामाजिक संबंध कसे आहेत हे कळून येते. समाज मिती ...तंत्रात नामनिर्देशन व ओळखा बरे या दोन पद्धतीचा वापर केला जातो.

नामनिर्देशन पद्धती

प्रत्येक विद्यार्थ्याला कोणाबरोबर एखादे कार्य करण्यास आवडेल व कोणाबरोबर आवडणार नाही अशा स्वरूपाचे प्रश्न विचारले जातात या प्रश्नांच्या उत्तरात त्यांनी स्वतःच्या पसंतीक्रमानुसार चार नावे लिहावयाची असतात ते नावे वर्गातील किंवा गटातील असण्याचे बंधन असते विद्यार्थ्यांच्या ज्या चिठ्ठ्या मिळतील. त्यांचे पृथक्करण करून त्या पृथक्करण..... आतून प्राप्त केलेली माहिती आकृती द्वारा दाखविता येईल.

ओळखा बरे

समाज मितीपद्धतीचे दुसरे तंत्र म्हणजे ओळखा बरे कोणते सांगा हा प्रकार होय याच वर्गातील विद्यार्थ्यांच्या वर्तनाला लागू पडणारे विधाने निश्चित केली जातात व ती विद्यार्थ्यांना दिली जातात हे विधान त्या विद्यार्थ्यांना लागू पडेल त्यांचे नाव त्या विधानाचा समोर लिहावयास सांगितले जाते उदाहरणार्थ 1. सदा हसतमुख कोण असतो

2.नेहमी लोकांच्या लोकांना मदत करण्यास कोण उत्सुक असतो

3.वर्गात आतिशय भांडखोर

4.कोण लोकांचे घेणे झाले दुसऱ्यास काही न देणे अशा वृत्तीचा कोण

असे अनेक प्रश्न आवश्यकतेनुसार विचारता येतील व विद्यार्थ्यांकडून उत्तर घेता येईल व त्यामुळे वर्गातील मुलांचे अनुभव व शैरे यांची माहिती शिक्षकास होऊ शकते .

- या तंत्राच्या साह्याने मिळालेली माहिती ठेवायची असते कुठेही वाचता करावयाचे नाही हे शिक्षकांनी ध्यानात घेतले पाहिजे ज्यांचे कमीपणा आढळते त्यांची प्रवृत्ती सुधारण्याची खटपट करावी व चांगल्या मुलांना उत्तेजन द्यावे व या माहितीचा उपयोग करून मुलांमधील सामाजिक संबंध सुधारण्यास प्रयत्न करावेत.

सारांश

घटक क्रमांक एक बाल विकासाची ओळख

बालविकास संकल्पना बालकाच्या जन्मापासून त्याच्या प्रौढावस्था पर्यंत घडून येणारा ना बदल शारीरिक भाषिक आणि भावनिक बदल म्हणजे बाल विकास होय विकासात्मक अवस्थेतून दुसऱ्या अवस्थेमध्ये मधील पदार्पण करणे म्हणजे बालविकास होय.

बाल विकासामध्ये बौद्धिक सामाजिक अंतर क्रियात्मक आणि भावनिक नियमन भाषा आणि भाषण शारीरिक बोटाच्या संबंधित कौशल्य संवेदने बाबतची जाणीव यांचा समावेश होतो

विकास का महत्वाचा बालकांच्या विकासाचा सर्वोत्तम बिंदू प्राप्त करण्याकरिता आदर्श विकास कसा करावयाचा याबाबत मार्गदर्शना करिता विकासासंदर्भात दोष आढळले असता ते दोष निराकरणासाठी प्रयत्न केले पाहिजेत. त्याकरिता विकासात्मक पडताळा सूची याचा उपयोग करून सामान्य आहे की नाही याचा पडताळा घेता येतो विकासाच्या विविध.

बालविकासाची बाल विकासाच्या अभ्यासाचे उद्दिष्टे 1. बालकाच्या सर्वांगीण विकासाचा अभ्यास करणे बालविकासाच्या अवस्थांची माहिती करून घेणे बालविकासावर परिणाम करणारे घटक समजून घेणे सर्वांगीण विकासाला चालना देण्यात यांची भूमिका समजून घेणे.

बाल विकासाची व्याप्ती

बालकाच्या मूलभूत गरजा-शारीरिक गरजा, मानसिक गरजा, सामाजिक गरजा बालकाच्या अभ्यासाचे हेतु व महत्व- बालकाचे वाढ आणि विकास कसा होतो याची माहिती मिळविणे, बालसंगोपनाची माहिती मिळविणे, बालकाच्या वर्तना मागच्या कारणांचा शोध घेणे बालकांमध्ये होणारे शारीरिक , भावनिक , बौद्धिक बदल व त्याचा विकास याची माहिती मिळविणे

उपयोजित शास्त्र मानसशास्त्र वैदक शास्त्र जीव शास्त्र समाज शास्त्र मानववंश शास्त्र

f बालवर्तनाच्या अभ्यास पद्धती

निरीक्षण नैसर्गिक परिस्थितीत वस्तुस्थिती चे काळजी पूर्वक व पद्धतशीर केलेले अवलोकन म्हणजे निरीक्षण होय.

आत्मनिरीक्षण

अंतर्मुख होऊन स्वतःच्या अनुभवाचे निरीक्षण करण्याच्या या पद्धती स आत्मनिरीक्षण असे म्हणतात. एखाद्या प्रसंगाचा किंवा घटनेचा अनुभव घेऊन त्याचा वृत्तांतकथ न करणे म्हणजे आत्मनिरीक्षण होय

प्रायोगिक पद्धती

ही पद्धती शास्त्रीय पद्धती आहे.

बालका च्या वर्तनाचा अभ्यास करण्यासाठी या पद्धतीचा वापर केला जातो

या पद्धतीतून मिळणारे निष्कर्ष हे विश्वसनीय वस्तु निष्ठ असतात

या निष्कर्षांचा पुन्हा पडताळा घेताये तो हे या पद्धतीचे वैशिष्ट्य आहे

जीवन वृत्तांत पद्धती किंवा व्यक्ती अभ्यास पद्धती case study method

ही पद्धती प्रामुख्याने समस्याप्रधान बालकांसाठी आहे मानसशास्त्र बालकांच्या परिस्थितीचे नेमके चित्रे कसे आहे त्याच्या शारीरिक-मानसिक ,भावनिक, सामाजिक विकास त्याचे व्यक्तिमत्त्व कसे आहे ,हे शोधण्याचा प्रयत्न करतात

समाजमिती

समाज मिती हे तंत्र सामाजिक देणगी आहे. या तंत्रा व्यक्तीचे आंतरिक संबंध कसे आहेत हे पाहण्यासाठी त्याचा वापर केला जातो या तंत्रामुळे व्यक्तीतील परस्पर संबंधी पसंती किंवा नापसंती आवड-निवड आकर्षण आकर्षण समजून येते.

संदर्भ

१. आफळे रा .रा .वापट भा .व (१९७३) शिक्षणाचे मानसशास्त्रीय अधिष्ठान श्री विद्या प्रकाशन पुणे .
- २ .कुलकर्णी के .व्ही(१९७७) शैक्षणिक मानसशास्त्र श्री विद्या प्रकाशन पुणे .
- ३ .खरात आ .पा (१९७४) प्रगत शैक्षणिक मानसशास्त्र श्री विद्या प्रकाशन पुणे .
- ४ .दांडेकर वा ना (१९७४) प्रायोगिक व शैक्षणिक मानसशास्त्र मोघे प्रकाशन कोल्हापुर .
- ५ .पारसनीस न रा . (१९८७) प्रगत शैक्षणिक मानसशास्त्र नुतन प्रकाशन पुणे .
- ६ .सुरेश करंदीकर . (२०१३) शैक्षणिक मानसशास्त्र फडके प्रकाशन कोल्हापुर .
- ७ .ह .ना जगताप (१९८७) शैक्षणिक मानसशास्त्र नुतन प्रकाशन पुणे .

प्रश्न

- १ . बालकांच्या व्यक्ती अभ्यासाच्या खालील पद्धती स्पष्ट करा .जीवनवृत्तांत समाजमिती
 - २ .बालकाच्या वर्तन अभ्यासाच्या निरीक्षण पद्धतीची गुण दोषासह चर्चा करा
 - ३ .बाल विकासाची संकल्पना स्पष्ट करून बालकाच्या मुलभूत गरजा स्पष्ट करा .
 - ४ बालकाच्या अभ्यासाशी निगडीत क्षेत्रे स्पष्ट करा.
 - ५ बालकाच्या वर्तनाची व्यक्ती अभ्यासपद्धती विशद करा.
१. मानव जातीच्या मानव जातीच्या उत्पत्तीच्या वैज्ञानिक पद्धती..... म्हणतात.
- मानसशास्त्र
समाजशास्त्र
वैद्यकशास्त्र
मानववंशशास्त्र

2. बाल मानसशास्त्रालामानसशास्त्र असेही म्हटले जाते.

मनोशारीरिक

वैकासिक

तुलनात्मक

सामाजिक

3 मागील पिढीकडून पुढच्या पिढीकडे गुणवैशिष्टे सक्रमित होणे याला म्हणतात.

1. अभिरुची 2. अनुवंश 3. व्यक्तीभेद 4. व्यक्तीमत्त्व

4 मानव जातीच्या व्यत्पतीच्या वैज्ञानिक पद्धतीस म्हणतात.

मानसशास्त्र 2 समाजशास्त्र 3 वैदक शास्त्र 4 मानववंश शास्त्र

घटक २ वाढ व विकास (Growth &Development)

उद्दिष्टे

१ .वाढ व विकासाची संकल्पना समजण्यास मदत करणे .

२ . विकासाची सर्व सामान्यतत्वे समजण्यास मदत करणे .

३ . वाढ व विकासावर परिणाम करणारे घटक समजण्यास मदत करणे .

घटक २ वाढ व विकास (Growth &Development)

प्रस्तावना

प्रत्येक सजीवाची वाढ होते. सजीवाचे महत्त्वपूर्ण असे वैशिष्ट्य आहे मात्र मानव प्राणी बाबत या वाढीबरोबरच त्याचा विकास होणे सुद्धा महत्त्वपूर्ण आहे .वाढ म्हणजे काय ?वाढीच्या अवस्था कोणती आहेत? वाढीसोबत विकास कसा होतो? विकासाचे पैलू कोणते? याबाबतचा अभ्यास सदरच्या प्रकरणांमध्ये करावयाचा आहे

अ .वाढ व विकास संकल्पना

- ⊙ परिणामकारक बदलांचा समावेश वाढी मध्ये होतो . उदा . आकारमानात लांबी उंची वजन इत्यादी म्हणजे वाढ ही संज्ञा शारारिक बदलांशी निगडित आहे .
- ⊙ वाढ आयुष्या भर होणारी बाब नव्हे . वाढ ही विशिष्ट अवस्थेला येउन स्थिर होते . परिपक्वते धारणानंतरच वाढ होते .
- ⊙ वाढ म्हणजे परिणामकारक बदल होय . हा बदल आपणास प्रत्यक्षपणे मोजता येतो
- ⊙ या संकल्पनेबाबत दोन मतप्रवाह दिसून येतात . काहीच्या मते वाढीवर नियंत्रण ठेवता येत नाही तर काहीच्या मते यथायोग्य मार्गदर्शन व पर्यवेक्षणाने वाढीची दिशा ठरविता येते .
- ⊙ वाढ ही वैकसिक प्रक्रियेचाच एक भाग आहे .
- ⊙ शारिरीक विकास हा शारिरीक वाढीवर अवलंबून असला तरी शारिरीक वाढीमुळे शारिरीक विकास विकास होतोच असे नाही .
- ⊙ मानवंशशास्त्र , समाज शास्त्र बालरोगतज्ज्ञ इत्यादीनी उपयोगात आणलेली शास्त्रीय संकल्पना म्हणजे वाढ होय .
- ⊙ Development as the series of changes which an organism undergoes in passing from an embryonic state of maturity . these changes refer to physical emotional and intellectual change--- Webster Dictionary
- ⊙ Development may define as a progressive series of orderly coherent change towards to goal of maturity. –Harloc

विकासाचा अर्थ

- ⊙ विकास म्हणजे व्यक्तित्मध्ये होणारा गुणात्मक बदल होय .
- ⊙ विकासात सुसंगती व विशिष्ट क्रम असतो .
- ⊙ विकासात शारिरीक वाढीबरोबर कार्यक्षमतेची वाढ मानसिक क्षमतेची वाढ आकलन क्षमतेची वाढ श्र्वावनांची परिपक्वता बौद्धिक आकलन क्षमता सामाजिक समायोजन क्षमता स्मरण क्षमता इत्यादी क्षमतांची वाढ होत असते .
- ⊙ विकासातील गुणात्मक बदलांचे प्रत्यक्ष मापन करणे शक्य नसते . मात्र वारकाइने केलेल्या निरीक्षणानुसार गुणात्मक वर्तनाचे मुल्यमापन करणे शक्य असते .
- ⊙ विकासावर अनुवंश आणि बाह्य परिस्थिती या दोन्हींचा परिणाम दिसून येतो .
- ⊙ अध्ययन व अनुभव यामुळे व्यक्तित गुणात्मक बदल होत असतात .

- व्यक्तीमध्ये होणा-या गुणात्मक बदलास विकास असे संबोधले जाते .
- मुळ स्थिती मध्ये विशिष्ट मानकानुसार निश्चित दिशेने सुसंगतापणे व क्रमशः होणारा धनात्मक बदल म्हणजे विकास

वाढ आणि विकास यातील फरक

- ही संख्यात्मक संकल्पना आहे .
- ही मापनक्षम अशी संकल्पना आहे
- वाढीचा व- याच अंशी संबंध हा अनुवंशाशी जोडला जातो .
- वाढ ही विशिष्ट वयात प्रमाणात थांबते .
- वाढ मर्यादित काळापर्यंत होते .
- भौतिक परिमाणामध्ये मोजता येते .
- शरीर अवयवांच्या आकारात दिसून येणारी मापन योग्य प्रगती म्हणजे वाढ होय .

● विकास

- ही गुणात्मक संकल्पना आहे .
- विकासाचे निश्चित असे मापन होत नाही
- विकास हा अनुवंशावरोवर बाह्य परिस्थितीशी संबंधित आहे .
- विकास मात्र चालूच राहतो .
- विकास सतत होत राहतो .
- भौतिक परिमाणमध्ये मोजता येत नाही .
- मुळ स्थिती मध्ये विशिष्ट मानकानुसार निश्चित दिशेने सुसंगतापणे व क्रमशः होणारा धनात्मक बदल म्हणजे विकास

ब .विकास प्रक्रियेची सर्वसामान्य तत्वे

- व्यक्तिका विकास सातत्याने आणि संथ गतीने होतो .
- विकास हा क्रमबद्ध आहे
- हा संकलित स्वरूपाचा आहे .
- विकास स्थुलाकडुण सुक्ष्माकडे
- व्यक्ति विकासाचे ठराविक टप्पे असतात
- बालकाच्या विकासाची गती सुरवातीच्या काळात जास्त
- बालकांचा विकास अनुवंश आणि परिस्थिती या दोन्ही गोष्टीवर अवलंबून असतो .
- सर्वविकासांची गती भिन्न असली तरी त्यांचा एकत्रित परिणाम बालकाच्या विकासावर होतो .
- विकास हा साचेबंध असतो .
- विकास होत असताना काही बाबीचे संघटन तर काही बाबीचे विघटन होत असते

विकास प्रक्रियेची सर्वसामान्य तत्त्वे

मनुष्याचे शरीरशास्त्र अभ्यासले तर विकासाचे अनेक तत्त्वे आपणास आढळून येतात आढळून .बालकांची शारीरिक व मानसिक वाढ विकास समजून घेण्यासाठी ही विकासाची तत्त्वे समजून घेणे क्रमप्राप्त ठरते.

1. विकास क्रमबद्ध असतो

मनुष्याचा विकास व संघटित किंवा आकस्मित नसतो तर विकास हा साचेबंद असतो तसेच मनुष्याचा विकासाचा व्यवस्थित व नमुनेदार असतो .विकासाच्या या साचेबंदपणामुळे विशिष्ट वयाच्या अवस्थांचे प्रमाणित तक्ते बनविता आले आहेत . बालकाचा विकास हा क्रमाक्रमाने होतो

उदाहरणार्थ मूल जन्माला आल्यानंतर प्रथम ते कुशी बदलते नंतर पालथ पडते रांगायला लागते बसायला लागते धरून उभे राहते मग चालायला शिकते .

2.विकासाचा सातत्याने होत असतो

व्यक्ती जीवनातल्या प्रत्येक क्षण नवा अनुभव घेत असते या नवीन अनुभवातून प्रत्येक व्यक्तीचा विकास संभवतो हा विकास सतत होत असतो तसा असतो संथगतीने होत असतो व्यक्ती संघर्षमय जीवन जगत असतो जीवनात आपणास अनेक समस्यांना सामोरे जावे लागते

समस्या सोडविताना विचार आणि तर्क करावे लागतात त्यावरून अनुमान काढून निर्णय घ्यावे लागतात त्यातून व्यक्तीचा बौद्धिक विकास साधला जातो व्यक्ती ज्या कुटुंबात राहते त्या कुटुंबाचा आणि ज्या समाजात राहते त्या सामाजिक वातावरणाचा व्यक्तीच्या वर्तनावर परिणाम होतो.

3. बालकाचा विकास हा संकलित स्वरूपात असतो

बालकाचे रांगणे आपल्याला दिसते पण रांगण्यापूर्वीच्याचा विकास चालूच असतो रांगण्यापूर्वी च्या हालचाली ,कृती आपणास दिसतीलच असे नाही बालकाचे बोबडे बोल आपण ऐकतो पण ते बोबडे बोल बाहेर पडण्यापूर्वी कितीतरी कृती बालकाने केलेल्या असतात या सर्व बारीक सारीक हालचाली ची आणि कृतींची नोंद आपण घेत नाही आपणास संकलित स्वरूपातील त्याची बोलण्याची किंवा रांगण्याची कृती दिसते.

4. बालकाचा विकास सामान्य कडून विशिष्ट कडे होतो

नवजात बालक रडताना त्या कार्यात एकच अवयव हलवीत नाही तर सर्व अंग हलवते विकास जसा होऊ लागतो तसे अवयवांवर नियंत्रण येते .विशिष्ट अवयवांची हालचाल करता येते बालकाला प्रथम मोठ्या वस्तू दिसतात मग तपशील नजरेत भरायला लागतो. कारण बालकाच्या डोळ्याच्या स्नायूंचा समन्वय अजून साधायचा असतो. प्रत्येक नवीन वर्तन आकार प्रथम सामान्य व मग विशिष्ट होतो .

.बालक कपडे घालायला लागते तेव्हा देखील प्रथम बालका चे सर्व शरीर त्यासाठी प्रयत्नशील असते पुढे हळूहळू वर्तनात विशिष्टता यायला लागते.

5. बालकाच्या विकासाच्या विविध अंगांचा वेग निरनिराळ्या अवस्था मध्ये कमी जास्त असतो

मूल जन्माला येते तेव्हा त्याचा शारीरिक विकास झपाट्याने होतो नंतरच्या काळात हा वेग कमी होतो आणि कुमारावस्थेत हा वेग पुन्हा वाढलेला दिसतो .पहिल्या दोन चार वर्षात बालकाच्या मेंदूचा विकास जलद गतीने होतो. पण त्याच वेळी त्याचा मानसिक व शारीरिक विकास

त्यामानाने कमी गतीने होतो लैंगिक विकास तर सुरुवातीच्या काळात खूपच मंद गतीने होतो ,सामाजिक विकास आणि मानसिक विकास यांचे आले या पेक्षा भिन्न असतील या सर्व विकासाची गती असली तरी त्यांचा एकत्रित परिणाम बालकाच्या विकासावर होत असतो.

6.व्यक्ती विकासाचे टप्पे ठराविक असतात

सर्व व्यक्तींच्या बाबतीत हेच असतात .विकासाचा क्रमही सामान्यपणे तोच असतो पण प्रत्येक व्यक्तीच्या विकासाची गती भिन्न असल्यामुळे प्रत्येक व्यक्तीचा विकासावर होणारा संकलित परिणाम मात्र वेगवेगळा असतो त्यामुळे व्यक्ती भेद जाणवतो.

7.बालकाच्या विकासाची गती सुरुवातीच्या काळात जास्त असते

जसजसे शारीरिक वय वाढत जाईल तसतशी ही विकासाची गती मंदावत जाते म्हणून जीवनाच्या प्रारंभीच्या काळात होणारा विकास नंतरच्या काळातील विकासापेक्षा अधिक महत्वाचा असतो विकासाचे स्वरूप लहानपणीच निश्चित होते

8.भिन्न वातावरण व परिस्थितीचा परिणाम बालकावर होतो.

परिस्थिती आणि वातावरण यात वाढलेल्या बालकांच्या शारीरिक ,मानसिक ,बौद्धिक ,सामाजिक प्रकारच्या विकासात फरक आढळतो .अनुभवाने संक्रमित झालेल्या विविध गुणदोषांचा परिणामही बालकाच्या विकासावर होतो .बालकाचा विकास अनुभव आणि परिस्थिती या दोन्ही गोष्टींवर अवलंबून असतो .

9. विकास होत असताना काही बाबींचे संघटन तर काही बाबींचे विघटन होत असते .

बालकाचा आत्मविश्वास वाढीस लागला की न्यूनगंडाची भावना कमी कमी होत जाते प्रेमाची भावना वृद्धिंगत झाली की मत्सर कमी होतो. नव्या सवयी जडत असताना जुन्या सवयी बदलत जातात किंवा नाहीशा होतात. अशाप्रकारे विकास हा जसा पृथक्करण आत्मक आहे तसा संश्लेषण आत्मक ही आहे

10.विकासाची विविध अंगे एकमेकांवर अवलंबून असतात तशीच ती अंगे परस्परांशी संबंधित असतात.

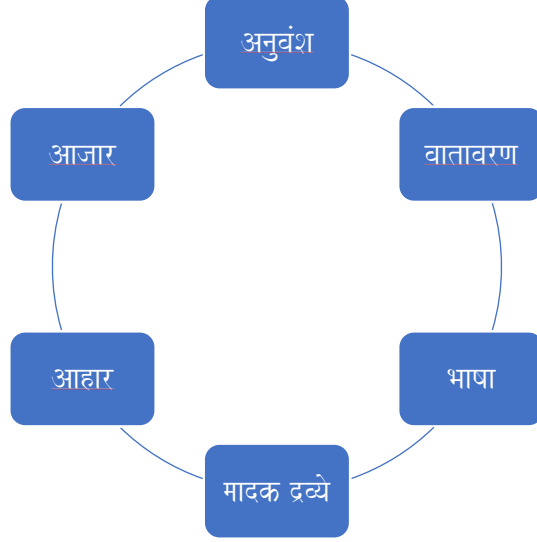
शारीरिक विकास आणि मानसिक विकास यांची गती भिन्न आहे पण परस्परपूरक आहे ज्या व्यक्तीचा शारीरिक विकास मंदावला आहे, त्याचा सामाजिक विकास व भावनिक विकास त्या प्रमाणात कमी झालेला दिसून येतो मॅदू चांगल्या प्रकारे विकसित झाला की मानसिक विकास चांगला झालेला दिसून येतो शारीरिक विकास मानसिक विकास बौद्धिक विकास भावनिक विकास सामाजिक विकास आपापल्या गतीने होत असतात पण त्याचबरोबर ते परस्परपूरक असतात परस्परांवर अवलंबून असतात हे विकासाचे स्वरूप एकजिनसी असते .

क . विकासावर परिणाम करणारे घटक

व्यक्ती विकास ही प्रक्रिया तितकी सोपी नाही. विकास प्रक्रिया अधिक परिणामकारक व्हावी अशी प्रत्येक व्यक्तीची इच्छा असते. विकास प्रक्रिया अधिक प्रमाणात परिणामकारक होण्यासाठी अनेक घटक कारणीभूत ठरतात .व्यक्ती विकासाला प्रेरणा मिळाली तर व्यक्ती उत्तमरीत्या विकसित होते. अन्यथा व्यक्ती विकासाला खीळ बसते. व्यक्तीचा विकास हा काही ठराविक पैलू बाबत विचारात घेतला जातो .त्या ठराविक पैलूंची परिणामकारकता किंवा त्या पैलूंमध्ये व्यक्ती कमी पडली तर व्यक्तीचा विकास खुंटण्यास वाव मिळतो अथवा व्यक्ती विकास वेगाने घडून येतो .बालकाचा विकास हा शारीरिक ,मानसिक, अध्यात्मिक ,बौद्धिक तसेच सामाजिक क्षेत्रांवर आधारित असतो. व्यक्तीचा विकास होण्याकरिता बरेच घटक कारणीभूत ठरतात तर काही घटकांचा विपरीत परिणाम होण्याची शक्यता नाकारता येत नाही .

व्यक्तीचा अनुवंश चांगला असेल तर व्यक्ती विकासाला चालना मिळते .उलट आर्थिक दुर्बलता असेल तर व्यक्ती विकासाला मर्यादा पडतात .

व्यक्तिविकास अखंडपणे चालणारी गुंतागुंतीची अनुक्रमिक मालिका असल्यामुळे विकासावर अनुवंशिक, परिस्थिती आहार आजार ,मादक द्रव्य ,भाषा ,बुद्धिमत्ता या बाबींचा प्रभाव नकळत पणे होत असतो .व्यक्ती विकासाला पूरक अशा बाबींचा शोध घेताना व्यक्ती विकासावर परिणाम करणाऱ्या घटकांचा विचार करणे क्रमप्राप्त ठरते म्हणून व्यक्ती विकासावर परिणाम करणारे विविध घटकांपैकी अनुवंश ,औषध ,परिस्थिती ,आहार ,आजार ,मादक द्रव्य ,भाषा बुद्धिमत्ता या घटकांचा अभ्यास करणे .शिक्षक होण्याच्या दृष्टीने पूरक अशी योजना आहे.

विकासावर परिणाम करणारे घटक

अनुवंश

माता पित्याकडून मागील पिढीतून पुढील पीढित संक्रमित होणाऱ्या व गुणदोष उतरण्याच्या प्रक्रियेला **अनुवंश**

असे म्हणतात सर्वसाधारणपणे बालकाचा रंग-रूप उंची, डोळे, नाक, स्वभाव, सवयी, मजबुती यासारखे गुण अनुवंशिकतेने प्राप्त होतात तसेच मधुमेह, हृदयविकार, दमा यासारखे दोष देखील अनुवंशिकतेमुळे प्राप्त झालेले दिसून येतात.

अनुवंश प्राप्त झालेल्या या गुणदोषांचा प्रभाव व्यक्ती विकासावर निश्चितपणे होतो .

मेंडेले यांनी अनुवंश यासंबंधी संशोधन केले या संशोधनातून त्यांनी

1.समानतेचा नियम **Low of ressembalance**

म्हणजेच आई वडील यांच्यासारखीच बुद्धिमत्ता, स्वभाव, भावनिकता, समंजसपणा, पुढील पिढीतील बालकांमध्ये दिसून येतो. किंवा जन्मलेले मूळ आजी, आजोबा, पणजोबा यांचे देखील गुणदर्शन येते. उदाहरणार्थ हुशार आई-वडिलांचे बालक बुद्धिमान

2. गुणधर्म बदलाचा नियम Low of Variation

म्हणजेच ज्यावेळी जीव धारणा होते त्यावेळी गुणसूत्रे नवीन जीवांचा गुणधर्म ठरवतात म्हणजेच आई-वडील हुशार देखणी असत. नवीन आपत्य मंदबुद्धी व कुरूप जन्मते एकाच आई-वडिलांची सर्व आपत्ये सारखे नसतात .

3. परागमिष्य नियम Low of regression

नवीन जन्म घेणारे बालक आई-वडिलांच्या प्रत्येक गुणधर्मा बाबत सरासरी कडेजाणारे गुणधर्म घेऊन जन्मते .

Galton यांचा यांनी जीव सांख्यिकीय नियम Low ofbiomatrics

त्यांच्या म्हणण्याप्रमाणे बालकांमध्ये 1/2% गुण आई-वडिलांकडून प्राप्त होतात तर 1/4% दोन्हीकडच्या आजी आजोबांकडून प्राप्त होतात व 1/8% दोन्हीकडचे पणजी पंजोबा यांच्याकडून प्राप्त होतात

अनुवंश व्यक्ती विकासातील अत्यंत महत्त्वाचा घटक आहे .मनुष्य जन्माला येताना त्याला आपल्या आई वडील ची निवड करण्याचे स्वातंत्र्य नसते .त्यामुळे मिळालेल्या अनुवंश गुणदोष आला तो स्वतः जबाबदार नसतो म्हणून मानवाचे संपूर्ण जीवन अनुवंश घडवितो .

वातावरण किंवा परिस्थिती

The environment is every thing that affects the individual except his genes

Environment covers all the out side factor that have acted on the individual since he began life

Woodworth

व्यक्तीच्या जीव धारणेच्या वेळी संक्रमित झालेल्या गुणधर्म ऐवजी ज्या सर्व बाबी त्या जीवाच्या विकासावर परिणाम करतात .या सर्वांचा समावेश परिस्थितीमध्ये होतो .व्यक्तीला प्रभावित करणारे प्रत्येक वस्तू म्हणजे वातावरण .

वातावरण या शब्दाचा प्रयोग बाहेरील सर्व शक्ती परिणाम स्वरूप यांच्या सामूहिक पद्धतीने वर्णन करण्या

परिस्थिती करिता केला जातो त्याचा मानवी जीवनावर स्वभाव व्यवहार बुद्धी विकास परिपक्वता या घटकांवर प्रभाव पडतो.

ही दोन विभागांमध्ये विभागता येते .

बालकाची जन्मपूर्व परिस्थिती व जन्मोत्सव परिस्थिती यांचा यामध्ये समावेश होतो.

जन्मपूर्व परिस्थिती

गर्भधारणेनंतर मातेचे आरोग्य ठीक नसेल, माता कुपोषित असेल तर जन्मणारे मूल रोगी व कुपोषित निपजते. गर्भधारणेच्या वेळी मातेचा आहार मानसिक स्थिती औषधांचा परिणाम बाळावर होत असतो .माता जर व्यसनी असेल तर मूल आजार घेऊन जन्माला येते .बालकाचा विकासामध्ये जन्मपूर्व अवस्थेत मिळणाऱ्या चांगल्या व वाईट अनुभवांचा फार मोठा प्रभाव असतो. शुद्ध बीजापोटी फळे रसाळ गोमटी या उक्तीप्रमाणे जन्मपूर्व अवस्था ही मानवी विकासातील महत्त्वपूर्ण बाब आहे.

बालक जन्मल्यानंतर त्याला मिळणाऱ्या सुविधा व पालन-पोषण संस्कार यामुळे बालक घडते किंवा बिघडते. परिस्थितीमुळे मनुष्य घडतो म्हणून मानवी विकासावर जन्म तर परिस्थिती ही परिणाम करणारे महत्त्वपूर्ण घटक आहे याच्यामध्ये घर शाळा समाजांचा समावेश होतो .

घर

घरातील माणसे स्वतःच्या उदाहरणावरून काही गोष्टी अप्रत्यक्षपणे बालकांना शिकवीत असतात. घरात मुलांचा स्वीकार आनंदाने केला तर त्याच्या मनात सुरक्षिततेची भावना निर्माण होते . बालकात विश्वासाची भावना आई-वडील निर्माण करू शकतात .त्यामुळे बालकाला सुरक्षित वाटते बालकात सुरक्षिततेची भावना संक्रमित केल्यास विकास गतिमान होतो.

Erickson

कोणत्याही वयातील बालकांना वळण लावताना पालक त्यांच्याशी कसे वागतात यावर मुलं वैशिष्टे ठरतात ..अतिकडक शिस्त व अजिबात शिस्त नसणे या टोकाच्या भूमिका घातक ठरतात. बालकावर सुसंस्कृत वातावरणाचा चांगला परिणाम होतो. एकूण घरातील चांगल्या वाईट वातावरणाचा बालकाच्या नैतिक भावनिक आणि सामाजिक विकासावर परिणाम होतो .

शाळा

शालेय वातावरणातून बालकाच्या विविध प्रकारचे संस्कार होतात. त्याचा शारीरिक ,बौद्धिक, भावनिक विकास सहशालेय कार्यक्रमातून वाढीस लागतो, देशीविदेशी वैयक्तिक खेळातून शारीरिक विकास व चैतन्य प्राप्त होते ,सहली ,सामुदायिक जीवन, राष्ट्रीय सण यातून सामाजिक व भावनिक विकास वृद्धिंगत होतो .

समाज

समाजातील चालीरीती .रूढी. परंपरा .उत्सव .सण सामुदायिक जीवन .शेजारधर्म. मूल्य इत्यादी व्यक्ती विकासावर परिणाम करतात त्यांना सामाजिक वारसा म्हणतात .समाजाची आर्थिक स्थिती ,राजकीय स्थिती ,औद्योगिक दृष्ट्या प्रगत किंवा प्रगत शहरी भागातील समाज की ग्रामीण भागातील समाज या सर्वांचा विकासावर अनुकूल व प्रतिकूल परिणाम होतो.

या P.V.YOUNG

संशोधकानुसार उच्चशिक्षित वर्गातील बालक लवकर शिकतात तसेच इतरांची अधिक बोलतात याचे कारण सामाजिक विकास होय.

आहार

संतुलित आहाराचा सेवनाने आरोग्य लाभते सदृढ शरीर हीच खरी संपत्ती या उक्तीप्रमाणे व्यक्ती विकासांमध्ये आहाराचे अत्यंत महत्त्वपूर्ण स्थान आहे. आहार संतुलित असेल तर मनुष्य प्रसन्न राहतो आपला विकास योग्य गतीने साधू शकतो. निरोगी शरीरात निरोगी मन वास करते. व त्यामुळे व्यक्ती विकास साधू शकतो .जर आहार व्यवस्थित नसेल .तर विविध रोगांनी आजाराने अशक्तपणामुळे आवश्यक तेवढे कार्य करू शकत नाही .तसेच त्याचा परिणाम विकासावर नक्कीच होतो. उदाहरणार्थ कुपोषित किंवा आती पोषित बालके त्यांच्या नैसर्गिक विकासाच्या वेग आला बाधा निर्माण होण्याचे मुख्य कारण म्हणजे आहार.

म्हणून प्रत्येक व्यक्तीने योग्य विकास साधावयाचा असेल तर योग्य प्रमाणात आहार घ्यावा. आहार कमी प्रमाणात घेतल्याने व्यक्ती कुपोषित राहते. तसेच उत्साह कमी असतो शरीराला कार्य ही झेपत नाही तसेच आत्मविश्वास देखील कमी होतो .आत्मविश्वासाच्या अभावाने होणारे प्रगती थांबते .आहार अतिप्रमाणात घेतलेले सुजता वाढवणे विविध आजार उदभवतात .याचा परिणाम शरीराचा होणारा नैसर्गिक विकास थांबतो .

व्यक्ती विकास होताना. ्यक्ती निरोगी असेल तर त्या व्यक्तीचा विकास नैसर्गिक वेगाने होतो आजारपणामुळे व्यक्ती रुक्ष बनते. तसेच शारीरिक अशक्तपणामुळे व्यक्तींमध्ये आत्मविश्वास कमी होतो व त्याचा परिणाम व्यक्ती विकासावर होतो लहानपणी आलेल्या ताप निमोनिया यांच्यामुळे व्यक्तीच्या शारीरिक विकासात अडथळा निर्माण होतो. काहीवेळा मेंदूवर परिणाम होऊन कायमस्वरूपी अपंगत्व येण्याची शक्यता असते .म्हणूनच जन्मपूर्व अवस्थेतून जन्मानंतर आजार झाले असता व्य.क्ती विकासात अडथळा येतो आजारपणामुळे काही वेळा मृत्यू देखील होतो .व्यक्ती विकासावर आजार हा देखील परिणाम करणारा घटक आहे .

बुद्धिमत्ता

व्यक्तीची बुद्धिमत्ता ही त्याची नैसर्गिक शक्ती असली तरी पालन-पोषण यामुळे बुद्धिमत्ता सुधारते व बुद्धिमत्ता चांगली असेल तर त्या व्यक्तीचा सर्वांगीण विकास होतो .अशा व्यक्ती आत्मविश्वास व उत्साहाने सळसळते असतात .परिस्थितीला शमविण्याचीतयारी असते. याउलट कमी बुद्धिमत्ता असणारे बालक भित्रे ,आत्मविश्वास कमी असते व्यक्त न होणे, न्यूनगंड बाळगणारे, असते त्याचाच परिणाम म्हणून अशी बालके काहीवेळा अप्रगत राहतात किंवा बंडखोरी करून गुन्हेगारी प्रवृत्तीकडे वाढण्याची त्यांची दाट शक्यता असते .बुद्धिमत्ता हा व्यक्ती विकासातील अत्यंत महत्त्वपूर्ण घटक आहे .

भाषा

व्यक्ती ज्या प्रदेशात जन्मते तेथील भाषा त्या व्यक्तीची मातृभाषा असते.

वयाच्या पाच वर्षापर्यंत बालकाला विविध पंधरा भाषा शिकविल्या तर त्या सर्व भाषांचा योग्य प्रकारे उपयोग करू शकतो .

भाषा ही व्यक्तीची महत्त्वपूर्ण गरज मानली जाते. कारण भाषे विना मनुष्य आपल्या भावना व्यक्त करू शकत नाही गुजराती भाषिक बालक महाराष्ट्रात राहण्यास आली तर त्याचा भाषशी मिळते-जुळते वातावरण मिळाले नाही तर निश्चितच त्याच्या विकासावर वाईट परिणाम होतो आजार

रोग Disease means not at ease or departure from health (आरोग्य पासून दूर जाणे)

या संज्ञेची व्याख्या शरीरक्रियात्मक किंवा मानसशास्त्रीय रित्या शरीरातील महत्त्वाच्या जैविक कार्यामध्ये अडथळा आणणारी स्थिती म्हणजे रोग होय .संभवतालच्या वातावरणात रोगांचे कोट्यावधी जंतू असतात आपल्या रक्तातील पांढऱ्या पेशी ह्या आपले संरक्षण करीत असतात व्यवस्थित शैशव अवस्थेत बालक अनेकसंसर्गजन्य रोगाला बळी पडते.

व्यक्ती विकास होताना व्यक्ती निरोगी असेल तर व्यक्तीचा विकास नैसर्गिक वेगाने होतो आजारपणामुळे व्यक्ती कृष बनते तसेच शारीरिक अशक्तपणा मुळे व्यक्तीमध्ये आत्मविश्वास कमी होतो व त्याचा परिणाम व्यक्ती विकासावर होतो . लहानपणी आलेल्या निमोनिया यांच्यामुळे व्यक्तीच्या शारीरिक विकासात अडथळा निर्माण होतो

काहीवेळा मेंदूवर परिणाम होऊन कायमस्वरूपी अपंगत्व येण्याची शक्यता असते.

म्हणूनच जन्मपूर्व अवस्थेत व जन्मानंतर आजार असतात व्यक्ती विकासात अडथळा येतो. आजारांमुळे काही वेळा मृत्यू देखील ओढवतो व्यक्ती विकासांमध्ये आजार हा देखील परिणाम करणारा घटक आहे.

मादक द्रव्य drugs

मादक द्रव्य मध्ये चहा ,कॉफी, चरस, गांजा ,अफू, सिगारेट, दारू, या घटकांचा समावेश होतो. या द्रव्यामुळे व्यक्तीला काही काळ तर तरी जाणवली तरी काही वेळानंतर व्यक्तीला अस्वस्थता जाणवू लागते व याचा परिणाम म्हणजे व्यक्तीची कार्यक्षमता कमी होते. मादक द्रव्यांच्या सेवनामुळे व्यक्तीच्या नैसर्गिक वाढ व विकासात दोष निर्माण होतो. मादक द्रव्यांच्या द्रव्यांचा शरीरावर दुष्परिणाम अधिक प्रमाणात होतो हे सिद्ध झाले आहे .मादक द्रव्यामुळे कुटुंब उद्ध्वस्त होते. तसेच त्याचा परिणाम त्या कुटुंबातील बालकांवर देखील होतो .एकूणच व्यक्ती विकासाच्या दृष्टीने मादक पदार्थांचे सेवन हा प्रामुख्याने परिणाम करणारा घटक आहे .

संदर्भ

१. आफळे रा .रा .बापट भा .व (१९७३) शिक्षणाचे मानसशास्त्रीय अधिष्ठान श्री विद्या प्रकाशन पुणे .
- २ .कुलकर्णी के .व्ही(१९७७) शैक्षणिक मानसशास्त्र श्री विद्या प्रकाशन पुणे .
- ३ .खरात आ .पा (१९७४) प्रगत शैक्षणिक मानसशास्त्र श्री विद्या प्रकाशन पुणे .
- ४ .दांडेकर वा ना (१९७४) प्रायोगिक व शैक्षणिक मानसशास्त्र मोघे प्रकाशन कोल्हापुर .
- ५ .पारसनीस न रा . (१९८७) प्रगत शैक्षणिक मानसशास्त्र नुतन प्रकाशन पुणे .
- ६ .सुरेश करंदीकर . (२०१३) शैक्षणिक मानसशास्त्र फडके प्रकाशन कोल्हापुर .
- ७ .ह .ना जगताप (१९८७) शैक्षणिक मानसशास्त्र नुतन प्रकाशन पुणे .

प्रश्न

- 1) जीव सांखिकीय नियमानुसार दोन्हीकडच्या आजी आजोबांकडून_____गुण प्राप्त होतात
अ) १/२%
ब) १/३%
क) १/४%
ड) १/८%
- 2) मनुष्याचा विकास हा ----- असतो.
□1. साचेबंद
2. संघटीत

3. आकस्मित

4. ज्ञानबद्ध

3.)माता पित्याकडून बालकाकडे जे गुणधर्म संक्रमित होतात त्याला..... म्हणतात

अ. वातावरण *

ब. आनुवंशिकता*

क. शरीर रचना

ड. विकास

4)खालीलपैकी विकास प्रक्रियेचे कोणते वैशिष्ट्य नाही ?*

अ) विकास प्रक्रिया ही सातत्याने चालणारी प्रक्रिया आहे.

ब) विकासाचा वेग हा विकासाच्या प्रत्येक टप्प्यात सारखा असतो. □

क) विकासाचे विविध अंगे आहेत.

ड) प्रत्येक प्राणीमात्रात विकासाची प्रक्रिया ही भिन्न असते.

5)वाढ म्हणजे शरीरातील बदल होय.

अ) गुणात्मक

ब) सामाजिक

क) परिणामकारक

ड) संख्यात्मक

6)..या राष्ट्रांमध्ये पहिली मानसशास्त्राचे प्रयोगशाळा सुरू झाली .

a) रशिया

b) अमेरिका

c) जर्मनी

d) भारत

7)..वाढ ही सामान्यपणे वर अवलंबून असते

a) अनुवंश

b) _घर

c) _शाळा

d) _वातावरण

8)खेळल्याने बालकांचे मनोरंजन होते.

- १) आईच्या सहवासामध्ये
- २) वडिलांच्या सहवासामध्ये
- ३) समवयस्कामध्ये
- ४) घरच्यांच्या सहवासामध्ये

9). प्रायोगिक पद्धतीमध्ये किती व्यक्तीची किंवा गटाची गरज असते...

- अ) चार
- ब) दोन
- क) पाच
- ड) तीन

10)_____ यांनी अनुवंश यासंबंधी संशोधन केले

- १) गॅल्टन
- २) मेंडेल
- ३) यंग
- ४) एरिक्सन

11) बुद्धिमत्ता ही..... यामुळे सुधारते

- १ नैसर्गिक शक्ती
- २ पालन पोषण
- ३ आत्मविश्वास
- ४ विश्वास.

12) रक्तातील..... पेशी हे आपले संरक्षण करीत असतात.

- १ नैसर्गिक
- २ लाल
- ३ पांढऱ्या
- ४ पिवळ्या

खालील प्रश्नाची उत्तरे विस्ताराने लिहा .

- प्र १ . वाढ व विकासातील फरक स्पष्ट करा .
- प्र २ . वाढ ही संकल्पना विस्ताराने स्पष्ट करा .
- प्र ३ . विकासाची संकल्पना विस्ताराने स्पष्ट करा .
- प्र ४ . विकासप्रक्रियेची तत्वे स्पष्ट करा .
- प्र ५ . विकास प्रक्रियेवर परिणाम करणारे घटक स्पष्ट करा .

घटक ३ . बाल्यावस्था आणि कुमारावस्थेची विकासात्मक वैशिष्ट्ये

उद्दिष्टे

1. किशोरावस्थेची संकल्पना समजण्यास मदत करणे .
2. बाल्यावस्थेची संकल्पना समजण्यास मदत करणे
3. बाल्यावस्था , व कुमारावस्था यांची खालील वैशिष्ट्ये जाणून घेण्यास मदत करणे.
शारीरिक वैशिष्ट्ये , भौतिक वैशिष्ट्ये , बौद्धिक , भाषिक वैशिष्ट्ये
4. किशोरांची किंवा कुमारांची सामाजिक आणि भावनिक वैशिष्ट्ये जाणून घेण्यास मदत करणे.
5. बाल्यावस्था आणि कुमारावस्थाची विकासात्मक वैशिष्ट्ये समजण्यास मदत करणे

कुमारावस्था

व्यक्तिमत्वाला योग्य आकार देण्याच्या टप्प्यातील एक अवस्था म्हणून कुमारावस्थेला म्हटले जाते . वय वर्ष १३ ते १९ हा कालखंड कुमारावस्थेचा असतो . याच अवस्थेला तारुण्यावस्था पौंगाडा अवस्था शैविक अशांततेचा काळ असे म्हटले जाते .

1. व्यक्तीच्या जीवनातील वय वर्ष 13 ते 19 या कालखंडाला कुमारावस्था म्हणून ओळखले जाते
2. ही व्यवस्था कोमार्य अवस्था पौंगाडावस्था वादळी व शांततेचा काळ म्हणूनही ओळखली जाते.
3. किशोरावस्था किशोरावस्था व तारुण्यावस्था या दरम्यानचा कालावधी हा आहे.
4. Adolescence या शब्दाचा अर्थ वाढणे असा आहे . वयात येणे म्हणजे खऱ्या अर्थाने वाढणे होय. वयात येणे किंवा यौवना आरंभ या अवस्थेत पासूनच सुरु होतो .

ही अवस्था म्हणजे पुनर्जन्म होय.

5. मुलांच्या जीवनात 14 ते 16 हा काळ तर मुलींच्या जीवनात बारा ते चौदा हा काळ युवन यौवनाआरंभ मानला जातो.

6. या काळात मुला मुलींच्या शरीरात आकारमानात मोठे बदल होतात बांधा आकर्षक होतो. मुलांच्या मानाने मुली लवकर वयात येतात.

7. या वयात मुला-मुलींच्या शारीरिक मानसिक सामाजिक व भावनिक स्थित्यंतरे फार जलद गतीने घडून येतात

8. मुला-मुलींचे वर्तन अस्थिर होते आचार विचार आणि भावना यात विलक्षण खळबळ सुरू होते.

9. काम प्रवृत्तीचे चिन्हे स्पष्टपणे दिसू लागतात हा काळ मानसिक वादळाचा आणि भावनिक ताणाचा काळ मानतात.

10. परलिंगी व्यक्तीकडे आकर्षित होण्याचे प्रमाण या वयात वाढते .

11. सत्य आणि आदर्श यांच्यामध्ये ओढाताण सुरू होते.

१३ . लैंगिक बदल होताना मुलांचे रूपांतरपुरूषात तर मुलींचे रूपांतर स्त्री मध्ये होते . शरीर रचनेत बदल होतो .

१४ . स्नायूंना आकार आल्याने शरीराचा वेडोल पणा कमी होतो .

१५ . व्यक्तिमत्व आकर्षक व कणखर बनते

कुमारावस्था यातील शारीरिक बदल

- 1. मुलामुलींची शारीरिक वाढ या वयात झपाट्याने होते.
- 2. हातापायांची लांबी वाढल्याने मुले लंबू दिसू लागतात. उंचीच्या मानाने वजन वाढत नाही.
- 3. मुलींचे चेहरे मांसल बनतात तर मुलांचे चेहरे कोणयुक्त दिसू लागतात.
- 4. मुलांचे खांदे रुंद होतात व कटी अरुंद होते. याउलट मुलींचे खांदे अरुंद होतात व कटी रुंदावते.
- 5 शारीरिक परिपक्वता प्राप्त होते .
- शरीराचा सांगाडा पूर्णपणे वाढतो व मजबूत होतो .
- 6. मुलांची हाडे बळकट होतात. त्यामानाने मुलींचे हाडे ठिसूळ बनतात.
- 7. मुलींची मासिक पाळी या वयात सुरू होते
- .8 मुलांच्यात बाबतीत विर्योत्सर्ग प्रथम होतो .
- 9. मुलांना दाढी मिशा येतात. आवाज फुटतो मुलींच्या चेहऱ्यावर फुटकळ्या येतात.

- 10. मुला-मुलींच्या शरीरात अंतस्त्रावी ग्रंथीतून रस पाझरू लागतात. मस्तिष्क ग्रंथीतून वर्धन जीवनरस, काम ग्रंथीतून चेतन जीवनरस असे द्रव पाझरतात. पहिल्या जीवन रसामुळे आकारमान वाढते तर दुसऱ्या जीवन रसामुळे काम ग्रंथीच्या कार्याची गती वाढते.
- 11 शारीरिक लैंगिक वाढीचे मुला-मुलींच्या वर्तनामध्ये अनेक परिणाम दिसून येतात.
- 12. लैंगिक भुकेची सुरुवात तिचे समाधान उपशमन यात सामाजिक बंधनाचा अडसर आल्यामुळे दमण आणि द्वंद्व आढळून येते. त्यामुळे आत्म भोगाचे साधन म्हणून हस्तमैथुन नियम आणि समलिंगी संभोग असले. नैसर्गिक आणि विकृत मार्ग कुमार कुमारी कडून अवलंबले जाण्याची शक्यता असते .

मुलांमध्ये होणारे शारीरिक बदल

- १ .आवाजात बदल होतो .
- २ .चेहरयावर तारुण्यपिटिका येतात .
- ३ .दाढी मिशा येतात .
- ४ .जननेंद्रिया भोवती आणि काखेत केस येतात
- ५ .स्नायु बळकट होतात छाती रुंदावते .
- ६ .लिंगाचा ताठरपणा आणि स्वप्नावस्था अनुभवाला सुरुवात होते .
- ७ . उंची वाढते

मुलींमध्ये होणारे शारीरिक बदल

- १ .चेहरयावर तारुण्यपिटिका येतात ३ .शरीरास गोलाइ येते .
- ४ .जननेंद्रिया भोवती आणि काखेत केस येतात
- ५ .स्तनांचा विकास होतो
- ६ . मासिक पाळी सुरु होते .
- ७ . उंची वाढते

मानसिक विकास .

- 1.कुमार अवस्थेत अमूर्त विचार करणे शक्य होते
- 2.गणित तर्कशास्त्र तसेच तत्त्वज्ञान यातील अमूर्त कल्पना कुमारांना समजू शकतात
- 3.या वयात स्मरण, कल्पना, अवधान, बुद्धी ,संवेदना यामध्ये वाढ होते .
- 4.शौर्य ,स्वार्थ ,सौंदर्य ,कपट ,चपळाई ,विश्वास, आनंद यासारख्या अमूर्त कल्पना कुमारावस्थेत अधिक स्पष्ट होतात.

5. कुमारांची विविध क्षेत्रातील अभिरुची या वयात विकसित होते .
मुलींना भाषा, गृहजीवन, शास्त्र विविध कला यात गोडी वाटू लागते .विज्ञानातील प्रयोग अंतरिक्षयान क्रीडा या क्षेत्रात देखील मुला-मुलींना अभिरुची वाटते.
6. वर्तमानपत्रे व मासिके वाचून कुमार कुमारिका माहिती संकलित करतात. त्यांच्या आवडीच्या विषयाचे कात्रणे करतात.
7. कुमारांचे अभिरुची क्षेत्र विस्तारलेले दिसते .अभिरुची क्षेत्राबरोबर अवधान कक्षा वाढते .
- 8.या वयात मुले मुली चिकित्सक बनतात इतरांची विधाने मते कशाची तशी स्वीकारत नाहीत ती चिकित्सकपणे तपासून मग स्वीकारली जातात.
9. या वयात मुला-मुलींची स्वतःची मते तयार होतात मुले मुली विविध विषयांवर वाद करतात चर्चा करतात
10. या वयात आपल्या विचारांना निश्चित दिशा मिळावी याकरिता कुमार आदर्शांच्या शोधात असतो .
- 11.कुमार स्वतःच्या जीवनाचे तत्वज्ञान मांडायला सुरुवात करतो.

कुमारावस्थेतील भाषिक विकास

- १ .भाषेचे पुर्णज्ञान झाल्याने भाषेविषयी प्रेम निर्माण होते .
- २ .कांदबरी चरित्रग्रंथ वाचन वाढीस लागते .
- ३ .शब्द संग्रह वाढल्याने काहीच्या मध्ये लेखनाची आवड निर्माण होते .
- ४ .अध्यात्मिक ग्रंथाची कुतूहल जागृती होते .

भावनिक विकास

- ⊙ 1.या अवस्थेत मुले कमालीची अस्थिर व भावपूर्ण जीवन जगत असतात
- ⊙ 2.अंतःस्त्रावी ग्रंथी जितक्या कार्यक्षम तितक्या व्यक्ती अधिक भावमय बनतात .या वयात कुमार मुडी बनतो तर मासिक पाळी मुळे कुमारी अधिक चिडखोर व भावविवश बनते .
- ⊙ 3. कुमारांना या वस्तीत विषमलिंगी व्यक्तीबद्दल त्यांना आकर्षण वाटू लागते. प्रथम मैत्रीची आकर्षण व त्यातून प्रेम निर्माण होते. या अवस्थेत आपण लहान आहोत की प्रौढ हे समजत नाही .त्यामुळे मानसिक संघर्ष निर्माण होतो मुले आक्रमक , एककल्ली बनतात.
- ⊙ 4. या अवस्थेत मुलांचा अहंकार अत्यंत संवेदनक्षम असतो. त्या अहंकाराला धक्का बसलेला त्यांना अजिबात खपत नाही वडिलांचा उपदेश त्यांना ऐकावयाचा नसतो.

- 5. या वयातील मुले कल्पना विश्वात रममाण होतात .भावी जीवनाची स्वप्ने रेखाटू लागतात .वस्तुस्थितीकडे त्यांचे दुर्लक्ष होते. या वयात कुमार हळवा चिंताग्रस्त भासतो

६ .शौर्याची भावना तसेच भिती भावनाही निर्माण होते .

७ .दुःख आनंद जिज्ञासा या भावना मध्ये या अवस्थेची मुले सतत राहतात .

८ .राष्ट्रप्रेम सहकार्य असा काही चांगल्या भावनेबरोबरच कपट बदला विध्वंसक असा कृती भावनेच्या ओघात या अवस्थेतील मुलांकडून घडतात

सामाजिक विकास

- 1. या अवस्थेतील मुले मुली गट करून असतात. विशिष्ट गटातील मुले एक सारखा पोशाख करतात. विशिष्ट सांकेतिक भाषा वापरतात.
- 2.आपल्या आवडत्या क्षेत्रातील नामांकित व्यक्तीचे पूजक बनतात .उदाहरणार्थ करीना कपूर शाहरुख खान यांची चित्रे जमविणे इत्यादी.
- 3. कुमार प्रौढसारखे बोलू लागतात वागू लागतात .
- 4.या वयात मुलांच्या संगतीत त्यांना व्यसन लागण्याची शक्यता असते .
- 5.या वयातील त्यांची मैत्री समान आवड-निवड समान वृत्ती व समान मूल्य यावर आधारित असते.
- 6. मुला-मुलींना विचारांची देवाण-घेवाण करावीशी वाटते .एकमेकास भेटावेसे वाटते. इतरांशी जुळवून घेणे सहकार्य करणे चिकाटी ाळगणे ,नेतृत्व करणे या गोष्टी या अवस्थेत एकमेकांच्या सहवासात विकसीत होतात .
- 7.या वयात निर्णय क्षमता आत्मविश्वास वाढीस लागते.
- समाजातील काही क्रियामध्ये या गटातील मुले सक्रिय होउ लागतात .गणेश उत्सव सामाजिक रॅली सहल
- कुटुंबापेक्षा समाजात राहणे जास्त पसंद करतात सामाजिक क्रियांचे प्रमाण अधिक वाढते .
- सामाजिक आणि राजकीय विषयावर चर्चा रंगते .

कुमारावस्थेचे शैक्षणिक महत्व

1. परलिंगी व्यक्तीबद्दल आकर्षण वाटते. या घडणाऱ्या गोष्टी नैसर्गिक आहेत . या घडणाऱ्या गोष्टी नैसर्गिक आहेत यात गोंधळून जाण्यासारखे काही नाही. हे मुला-मुलींना शिक्षकांनी आणि पालकांनी समजावून सांगितले पाहिजे.
2. या वयातील मुलांशी वागण्याची पद्धत पालकांनी बदलली पाहिजे त्यांच्या मतांची दखल घेतली पाहिजे .त्यांना उपदेश करावयाचे टाळले पाहिजे. त्यांना आदेश न देता थोडे स्वातंत्र्य द्यावे. त्यांच्याशी शक्यतो संघर्ष टाळावयास हवेत.
3. या वयोगटातील मुला मुलींच्या समस्या निर्माण होतात .त्या समस्यांबाबत त्यांच्याशी पालकांनी व शिक्षकांनी मनमोकळे पणे चर्चा करावयास हवी .
- 4.या वयातील मुलांना लैंगिक शिक्षण देणे अत्यंत महत्वाचे असते. कामवासनेला कला आणि क्रीडा यांच्या माध्यमातून मार्ग काढून दिला पाहिजे. लैंगिक शिक्षण दिल्यामुळे वा मार्गाचा अवलंबून मुले करणार नाहीत.
- 5.या वयातील मुले गट तयार करतात या गटांना किंवा संघ प्रवृत्तीला दुखावण्याचा प्रयत्न करू नये. त्यांना योग्य तो मान द्यावा .त्यांचे विचार जाणून घ्यावेत .त्यांच्या विधायक प्रवृत्तीला वाव द्यावा.
6. या वयातील मुलामुलींना सहशिक्षण देणे जरूरीचे असते. मुला-मुलींना एकत्र बोलण्याची संधी द्यावी. सहली वनविहार, वृक्षारोपण ,स्नेहसंमेलन ,कार्यक्रमाच्या माध्यमातून ती एकत्र येतील त्यांच्यात मोकळेपणा येईल.
7. कुमारांना आपल्या मताचे प्रदर्शन करण्याची संधी द्यावी .त्यांचे विचार ऐकून घ्यावेत .शिक्षकांनी वर्गात एकात्म पद्धतीने कारभार न करता लोकशाही पद्धतीचा अवलंब करावा .शाळेतील विविध कार्यक्रमांची योजना कुमारांना करावयास सांगावे.
8. कुमारांना टिपणे काढण्यास सांगावीत व स्वतंत्रपणे उत्तरे लिहिण्यास प्रवृत्त करावे.
9. जिव्हाळा आणि प्रेम यासाठी ही मुले आतुर असतात .त्यांची स्व जपण्याची धडपड चालू असते .अशा स्थितीत त्यांना समजावून घेण्याचा प्रयत्न पालकांनी आणि शिक्षकांनी केला. तर अत्यंत नाजूक संवेदनक्षम आशा अवस्थेतून ही मुले सहीसलामत बाहेर पडतील.

किशोरावस्था

- ⦿ जन्मोत्तर अवस्थेची ही दुसरी अवस्था होय या अवस्थेचा कालखंड ६ ते १२ वर्षांचा असतो .
- ⦿ किशोरावस्थेलाच बाल्यावस्था असे म्हणतात .

किशोरावस्था शारीरिक बदल

- या वयातील बालकांचा शारिरीक विकास शैशवअवस्थेच्या तुलनेत कमी होतो .
- या अवस्थेत मुलांचे वजन दरवर्षी ३ ते ५ पौंडनी वाढते .
- रोगप्रतिकारक शक्तीनिर्माण होते .
- मेंदुचा विकास ८५ % झालेला असतो
- पायाची लांबी शरीराच्या इतर भागांच्या मानाने जास्त वाढते .
- कायमचे पक्के दात येतात
- मान लांबते छाती रुंदावते .

बाल्यावस्था भाषिक विकास

- १ . गोष्टी वाचणे कविता समजणे इ . आवडी निर्माण होतात .
- २ . विनोद वाचणे विनोदी भाष्य करणे आवडू लागते .
- ३ . भाषेचे ज्ञान झाल्याने स्वयं अध्ययनाची सवय वाढीस लागते .
- ४ . सांकेतिक भाषेचा विकास होउन याच भाषेतून बोलेले जाते . उदा . च ची भाषा चिन्हांचा उपयोग

मानसिक विकास

- १ . मेंदुचा विकास पुर्ण झाल्याने नवीन माहिती घेण्यासाठी अध्ययन करण्यासाठी समर्थ झालेले असतात
- २ . नवीण भाषा शिकवी शब्द संपत्ती वाढवावी याकडे विशेष कल असतो .
- ३ . अनुभव क्षेत्र विस्तारते जिज्ञासा जागृती होते .
- ४ . ते सतत प्रश्न विचारतात
- ५ . तुलना करण्याची क्षमता निर्माण होते .
- ६ . शैशवास्थेच्या तुलनेत अवधान कक्षा वाढते .
- ७ . स्मरणशक्ती चांगली विकसित झालेली असते पण तर्क करणे अनुमान काढणे या क्षमता विकसित झालेल्या नसतात .
- ८ . किशोराना विनोद समजुलागतात अमूर्त संकल्पना समजतात .

बाल्यावस्था सामाजिक विकास

- या अवस्थेत सामाजिक विकास होउ लागतो . गट करणे गटाचे नेतृत्व करणे या मध्ये सक्रिय होउ लागतात
- मुलांचा व मुलींचा स्वतंत्र गट असतो . आपआपल्या गटाप्रमाणे कृती आणि खेळ खेळले जातात .
- मित्रा प्रमाणे वागणे बोलणे होउ लागते .
-

बाल्यावस्था भावनिक विकास

- या वयात अनुभावातुन भावनांचा विकास होत असतो . नवनवीन भावना निर्माण होतात .
- किशोरावस्थेत प्रेम सहानुभुती, आपुलकी समाजप्रेम राष्ट्रप्रेम असा भावना वाढीस लागतात .

- स्वची भावना विकसित होउ लागते त्यामुळे त्याचे स्वतंत्र व्यक्तित्व तयार होण्यास
- होते .

अनुभवातून भुत प्रेम काळोख

किशोरावस्थेचे शैक्षणिक महत्व

- 1) किशोरावस्थेत मुले मुली गट करून वावरत असल्यामुळे त्यांच्या संघ प्रवृत्तीचा जास्तीत जास्त फायदा करून घेणे शक्य असते .संघ प्रवृत्तीतून अभ्यास व कला यांचा विकास साधता येतो खेळ, नाट्य ,नृत्य ,गायन इत्यादी कलांचा अभ्यास करण्यासाठी संघाची निर्मिती आवश्यक असते गटागटात स्पर्धा ठेवून त्यातूनही विद्यार्थ्यांचा विकास उत्तम प्रकारे साधता येतो.
- 2) वाचन करित असताना त्यातील आशय समजावून घेणे व त्यातील भावनांची जवळीक प्रस्थापित करणे. भाषण ,संभाषण आतील भाव ओळखले समजून घेणे त्यानुसार निर्माण होणाऱ्या भावनांचे प्रकटीकरण करणे या गोष्टी किशोरावस्थेत होऊ शकत असल्यामुळे वाचन आणि भाषण कौशल्य याकडे विशेष लक्ष पुरवले गेले पाहिजे.
- 3.) या अवस्थेत मुलांना परिकथा व जादूच्या कथा ऐवजी ऐतिहासिक कथा वाचण्यास द्याव्यात त्यातून कल्पनाशक्तीच्या वास्तववादी वृत्तीची वाढ होते. या वयातील विद्यार्थ्यांना नाट्यप्रवेश सादर करण्यास द्यावेत या नाटकातील पात्रांच्या स्वभाववैशिष्ट्ये नाट्यप्रवेश याच्या माध्यमातून एकरूपता अनुभवता येते त्यातून त्यांचा भावनिक विकास साधला जातो.
- 4) किशोरावस्थेतील मुला-मुलींना आपल्या शिक्षकांबद्दल त्यांचा आदर असतो. शिक्षक शिक्षिका त्यांची दैवते असतात. या भावनेला धक्का बसणार नाही असे शिक्षकाचे वर्तन असले पाहिजे. शिक्षकाच्या वर्तनाचे अनुकरण करित असतात. त्यांच्या अभ्यासू वृत्तीचा विशाल तेचेउत्तम गुणांचा संस्कार विद्यार्थ्यांवर झाला पाहिजे.
- 5) या अवस्थेतील विद्यार्थ्यांना अध्ययन अध्यापनात कृती प्रधान तेचअनुभव घ्यावा .विविध कृती करण्यात या वयाच्या विद्यार्थ्यांना गोडी असते . लिहिणे ,वाचणे ,प्रयोग करणे, उत्तर देणे ,बोलणे, मोजणे, नकाशा दाखवणे यासारख्या अनेक कृती किशोरच्या कडून करून घ्याव्यात .या कारकशक्ती चा विकास साधला असल्याने व्यायामाविषयी शिक्षकांनी त्यांना मार्गदर्शन करावे.

सारांश

1. व्यक्तीच्या जीवनातील वय वर्ष 13 ते 19 या कालखंडाला कुमारावस्था म्हणून ओळखले जाते
2. ही व्यवस्था कोमार्थ अवस्था पौगंडावस्था वादळी व शांततेचा काळ म्हणूनही ओळखली जाते.
3. किशोरावस्था किशोरावस्था व तारुण्यावस्था या दरम्यानचा कालावधी हा आहे.
4. Adolescence या शब्दाचा अर्थ वाढणे असा आहे .वयात येणे म्हणजे खऱ्या अर्थाने वाढणे होय. वयात येणे किंवा यौवना आरंभ या अवस्थेत पासूनच सुरु होतो .

कुमारावस्था यातील शारीरिक बदल मानसिक विकास भावनिक विकास सामाजिक विकास कुमारावस्थेचे शैक्षणिक महत्व

1. परलिंगी व्यक्तीबद्दल आकर्षण वाटते. या घडणाऱ्या गोष्टी नैसर्गिक आहेत . या घडणाऱ्या गोष्टी नैसर्गिक आहेत यात गोंधळून जाण्यासारखे काही नाही. हे मुला-मुलींना शिक्षकांनी आणि पालकांनी समजावून सांगितले पाहिजे.
2. या वयातील मुलांशी वागण्याची पद्धत पालकांनी बदलली पाहिजे त्यांच्या मतांची दखल घेतली पाहिजे .त्यांना उपदेश करावयाचे टाळले पाहिजे. त्यांना आदेश न देता थोडे स्वातंत्र्य द्यावे. त्यांच्याशी शक्यतो संघर्ष टाळावयास हवेत.

किशोरावस्था जन्मोत्तर अवस्थेची ही दुसरी अवस्था होय या अवस्थेचा कालखंड ६ ते १२ वर्षांचा असतो .किशोरावस्थेलाच बाल्यावस्था असे म्हणतात . किशोरावस्था यातील शारीरिक बदल मानसिक विकास भावनिक विकास सामाजिक विकास

किशोरावस्थेचे शैक्षणिक महत्व

- 1) किशोरावस्थेत मुले मुली गट करून वावरत असल्यामुळे त्यांच्या संघ प्रवृत्तीचा जास्तीत जास्त फायदा करून घेणे शक्य असते .संघ प्रवृत्तीतून अभ्यास व कला यांचा विकास साधता येतो खेळ, नाट्य ,नृत्य ,गायन इत्यादी कलांचा अभ्यास करण्यासाठी संघाची निर्मिती आवश्यक असते गटागटात स्पर्धा ठेवून त्यातूनही विद्यार्थ्यांचा विकास उत्तम प्रकारे साधता येतो.

संदर्भ

१. आफळे रा .रा . वापट भा . व (१९७३) शिक्षणाचे मानसशास्त्रीय अधिष्ठान श्री विद्या प्रकाशन पुणे .
- २ . कुलकर्णी के . व्ही(१९७७) शैक्षणिक मानसशास्त्र श्री विद्या प्रकाशन पुणे .
- ३ . खरात आ . पा (१९७४) प्रगत शैक्षणिक मानसशास्त्र श्री विद्या प्रकाशन पुणे .
- ४ . दांडेकर वा ना (१९७४) प्रायोगिक व शैक्षणिक मानसशास्त्र मोघे प्रकाशन कोल्हापुर .

५. पारसनीस न रा . (१९८७) प्रगत शैक्षणिक मानसशास्त्र नुतन प्रकाशन पुणे .

६. सुरेश करंदीकर . (२०१३) शैक्षणिक मानसशास्त्र फडके प्रकाशन कोल्हापुर .

७. ह. ना जगताप (१९८७) शैक्षणिक मानसशास्त्र नुतन प्रकाशन पुणे .

प्रश्न

1. किशोरावस्थेतील बालकांचा शारीरिक विकास शैशवअवस्थेच्या तुलनेतहोतो.

- 1) जास्त
- 2) कमी
- 3) दुप्पट
- 4) समान

2. किशोरावस्थेत मेंदूचा विकास झालेला असतो.

- 1) 75%
- 2) 95%
- 3) 85%
- 4) 80%.

3. किशोरावस्थेतील मुलांची स्मरण शक्ति चांगली विकसित झालेली असते हा विकास आहे.

- 1) शारीरिक विकास
- 2) सामाजिक विकास
- 3) भाषिक विकास
- 4) मानसिक विकास.

4. क्रिडन आणि या दोन सामान्य प्रेरणा किशोरावस्थेतील बालकांच्या बाबतीत विकसित झालेल्या असतात.

- 1) सूक्ष्मता
- 2) बारकावे
- 3) अनुभव
- 4) अनुकरण.

5. किशोरावस्थेतील बालकांच्या व सामाजिक जीवनाला आकार येऊ लागतो.

- 1) भावनिक
- 2) मानसिक
- 3) शारीरिक

4)यापैकी नाही.

6.किशोरावस्थेतआणि सहकार्य यांच्या विकासात खरी सुरुवात होते.

1) संस्कार

2)नेतृत्व

3)समानता

4)यापैकी नाही.

7.किशोरावस्थेतील मुलांचे वय दरवर्षीपौंड एवढे वाढते.

1)3 ते 5

2)2 ते 5

3)3 ते 6

4)4 ते 6.

8)व्यक्तिमत्वाला योग्य आकार देण्याच्या टप्प्यातील एक अवस्था म्हणून.....अवस्थेला म्हटले जाते.

1) किशोरावस्था

2) कुमारावस्था

3) बाल्यावस्था

4) पौगंडावस्था

9) वय वर्ष.....हा कालखंड कुमारावस्थेत असतो.

1) 13 ते 19

2)6 ते 14

3) 20 ते 26

4) यापैकी नाही

10) कुमारावस्था म्हणजे..... होय.

1) पुनर्जन्म

2) वृद्धावस्था

3) बाल्यावस्था

4) वरील सर्व

11) मुलांच्या जीवनात 14 ते 16 हा काय तर मुलींच्या जीवनात बारा ते चौदा हा काळ.....आरंभ मानला जातो.

1) युवन

2) आकर्षित पणा

3) अस्थिर पणा

4) पैकी नाही

12)..... मध्ये स्नायूंना आकारा आल्याने शरीराचा बेडोल पणा कमी होतो.

1) बाल्यावस्था

2) किशोरावस्था

3) कुमारावस्था

4) वरील सर्व

13) कुमार वस्तीमध्ये..... व्यक्तीमहत्त्व बनते.

1) बेडोल

2) आकर्षित व कणखर

3) कठोर

4) यापैकी नाही

14] किशोरावस्था जन्मोत्तर अवस्थेची अवस्था होय .

अ] पहिली

● ब] दुसरी

क] तिसरी

ड] चौथी

15] 6 ते 12 वयातील बालकांचा शारीरिक विकास कोणत्या अवस्थेच्या तुलनेत कमी होतो ?

अ] किशोरावस्था

● ब] शैशवावस्था

क] कुमारवस्था

ड] प्रौढावस्था

16] किशोरावस्थेचा कालखंड वर्षांचा असतो .

अ] 7 ते 12

ब] 5 ते 12

● क] 6 ते 12

ड] 4 ते 12

17] कोणत्या अवस्थेत दात पक्के येतात ?

अ] कुमारवस्थेत

● ब] किशोरअवस्थेत

क] शैशवावस्थेत

ड] प्रौढावस्थेत

18] किशोरावस्थेलाच असे म्हणतात .

- अ] कुमारवस्था
- ब] शैशवस्था
- क] बाल्यावस्था
- ड] प्रौढवस्था

19] अवस्थेत मुलांचे वजन दरवर्षी तीन ते पाच पौंडनी वाढते.

- अ] शैशव
- ब] कुमार
- क] किशोर
- ड] प्रौढ

20.विकास हा _____ असतो.

- १) क्रमबद्ध
- २) सुसंगत
- ३) १ व २ दोन्ही
- ४) संख्यात्मक

1किशोरवस्थेचा कालावधी कोणता?

- 1.निरीक्षण यांची मनोसामाजिक उपपत्ती स्पष्ट करा
2. कुमारांचा भाषिक विकास उपपत्ती स्पष्ट करा
3. पियाजेची बोधात्मक उपपत्ती स्पष्ट करा
4. बाल्यावस्था आणि कुमारावस्था यांच्यातील विकासातील फरकाचे मुद्दे स्पष्ट करा
5. कुमारावस्थेला भावनिक व शांततेचा काळ असे का म्हणतात स्पष्ट करा
6. कुमारावस्थेतील भावनिक विकासाची वैशिष्टे स्पष्ट करा.
- 7 किशोरवस्थेची शारीरिक मानसिक भावनिक सामाजिक वैशिष्टे स्पष्ट करा

Course 1. बाल्यावस्था आणि विकास

उद्दिष्टे

1. प्रशिक्षणार्थीना बालविकासाची संकल्पना समजण्यास मदत करणे .
2. बालकांचा अभ्यास व त्यांचे हेतू समजण्यासाठी प्रशिक्षणार्थीना मदत करणे .
3. बाल मानसशास्त्राच्या उपयोजित शाखांची माहिती करून देण्यासाठी मदत करणे
4. बालकांच्या मूलभूत गरजांची माहिती मिळविण्यास मदत करणे.
5. बाल मानसशास्त्राचे बाल मानसशास्त्राचे स्वरूप व्याप्ती यांची माहिती करून देण्यास मदत करणे .
6. संकल्पना विकसनाची प्रक्रिया घेण्यास मदत करणे .
7. बाल्यावस्था आणि कुमारावस्थाची विकासात्मक वैशिष्ट्ये समजण्यास मदत करणे .

घटक क्रमांक चार आकलनाचा विकास

प्रस्तावना

दैनंदिन जीवनात आपण आपले विचार वेगवेगळ्या शब्दांच्या माध्यमातून व्यक्त करत असतो .सर्व शब्द अर्थपूर्ण असतात असे नाही .ज्या शब्दांना अर्थ असतो अशा शब्दांना संकल्पना असे म्हटले जाते. उदाहरणार्थ झाड मनुष्य घोडा गोड तिखट इत्यादी. केवळ शब्द म्हणजे संकल्पना किंवा संबोधन आहे. या शब्दावरून आपणास जो अर्थबोध होतो त्याला संबोध किंवा संकल्पना म्हणतात उदाहरणार्थ झाड

झाडे अनेक प्रकारचे असतात. काही उंच, काही बुटकी, काही डेरेदार, काही पर्णहीन यात अनेक प्रकारचे भेद आढळून येतात. त्यात आढळणारे सामान्य गुणधर्म ध्यानात घेऊन त्याचे सार काढले जाते .त्यातून झाड हा संबंध तयार होतो .

थोडक्यात अनुभवाचे संकलन करून काढलेला सार म्हणजे संबोध किंवा संकल्पना होय.

a).संकल्पना निर्मिती- अर्थ संकल्पना

थोडक्यात अनुभवाचे संकलन करून काढलेला सार म्हणजे संबोध किंवा संकल्पना होय.

संबोध किंवा संकल्पना व्याख्या

1.समान गुणधर्म असलेल्या चेतककांचा समूह म्हणजे संकल्पना होय. (चेतक हे विविध घटक किंवा व्यक्ती असू शकतात) .-Decika डेसिका

2. अनुभवाचे संकलन करून काढलेला सार म्हणजे म्हणजे संबोध किंवा संकल्पना होय.
3. संकल्पना म्हणजे सभोवतालच्या परिस्थितीतील चेतकांचे वर्गीकरण करण्यासाठी वापरलेली नियम पद्धती .

वरील व्याख्या वरून संकल्पना म्हणजे वर्गीकरणाचा वापर करून तयार केलेली गोष्ट किंवा समान गुणधर्माचा वापर करून तयार केलेले बाब होय.

संकल्पना निर्मिती

1. नवीन वस्तू आणि घटना यांच्याशी आपला जसजसा संबंधित जातो .तस तशा संकल्पना विकसित होत जातात .लहान मुलांच्या मनात विचार प्रक्रियेला सर्वात झाली की निरीक्षणातून अनुभवातून आणि त्याने केलेल्या विचारातून संबोध/संकल्पना तयार होतात.
- 2.संबोध निर्मिती योग्यरीत्या होण्यासाठी पुरेपूर निरीक्षण व परीक्षण होणे अगत्याचे असते. अन्यथा चुकीचे संबोध तयार होतात .
उदाहरणार्थ बऱ्याच विद्यार्थ्यांमध्ये चौकोण म्हणजे आयत असा संबोध झाल्याचे दिसून येते
- 3.संबोध निर्मिती याचा यथार्थ होण्यासाठी केवळ समान गुणधर्म अनुभव देऊन चालत नाही तर विशिष्ट संबोध निर्मिती याचा यथार्थ होण्यासाठी त्यासारखे परंतु भिन्न गुणधर्म असलेले अनुभव देणे आवश्यक असते जितके सूक्ष्म अनुभव तितके संबोध सूक्ष्म होय. उदाहरणार्थ गाय हा संबोध

संकल्पनांचे प्रकार

संकल्पनांचे विविध प्रकार आहेत

- 1.व्यक्ती विशिष्ट संबोध
उदाहरणार्थ आई ,वडील, पालक, चालक ,शिक्षक इत्यादी
- 2.वर्ग विशिष्ट संबोध
उदाहरणार्थ मनुष्य ,प्राणी, पशु इत्यादी
- 3.गुणधर्म विशिष्ट संबोध
उदाहरणार्थ राग ,आनंद, उत्साह, भीती, प्रामाणिकपणा देशभक्ती
4. संबंध वाचक
उदाहरणार्थ लहान-मोठा ,जवळ दूर, रूंद अरूंद
- 5.संख्यावाचक संबोध
उदाहरणार्थ एक दोन 4 6 8 10 शतक इत्यादी
- 6.कालवाचक संबोध

उदाहरणार्थ आज उद्या महिना वर्ष

ब संकल्पना निर्मिती मधील पायऱ्या किंवा संकल्पना निर्मिती च्या पायऱ्या

1. निरीक्षण

म्हणजे लक्षपूर्वक किंवा अवधान पूर्व केलेले अवबोधन होय. संकल्पना निर्मिती होतात त्या वेळी निरीक्षणाची आवश्यकता असते .मुलाने अनेक प्रकारच्या पक्ष्यांचा आकार, रंग ,आवाज याचे निरीक्षण केले यातून त्याला पक्षी हा अवबोध झाला.

2. तुलना

या टप्प्यातून पूर्वी पाहिलेल्या वस्तूशी किंवा वस्तुस्थितीची तो आताची वस्तू किंवा वस्तुस्थिती याची तुलना करतो. मुलाने पक्षी पाहिला त्याचा रंग ,आकार त्याचे त्याला स्मरण आहे .आता दुसऱ्या पक्ष्याचा आकार रंग लहान मोठेपणा पहिल्या पेक्षा वेगळा आहे पण दोन्ही पक्षीच आहेत हे त्याच्या लक्षात आले.

3. पृथकरण किंवा गुणांचे विश्लेषण व काही गुणवैशिष्ट्ये वेगळे करणे

अनेक वस्तूंचे निरीक्षण केल्यानंतर त्या वस्तूंच्या गुणांचे तो पृथकरण करतो .वरील उदाहरणात पक्ष्यांचा आकार रंग वेगळेपणा त्याच्या लक्षात येतो.

4. सामान्यीकरण किंवा गुणवैशिष्ट्यांचे सामान्यीकरण

घेतलेल्या अनुभवातील सारखेपणा साम्य याचा शोध घेतो .पृथकरणआत वेगवेगळ्या केलेल्या गुणवैशिष्ट्यांपैकी साम्य असलेल्या गुणवैशिष्ट्यांचा एकच गट केला जातो. त्यालाच सामान्यीकरण असे म्हणतात .प्रत्येक पक्षाचा रंग वेगळा आहे .आकार, वेगळा आहे .पण पक्षी आकाशात उडतो करतो चिव चिव करतो त्याला पंख आहेत . हा सामान्याचा गट वेगळा करणे हे सामान्यीकरण आहे.

5. व्याख्या किंवा नामकरण मूर्त स्वरूप देणे.

संकल्पना निर्मिती ही शेवटची पायरी आहे. या पायरीत संकल्पना पूर्ण होते .निरीक्षण ,तुलना ,पृथक्करण सामान्यीकरण ,केल्यावर या वस्तूचा सामान्य गुण आपल्या शब्दात मांडतो. म्हणून तो पक्षाची व्याख्या करतो.

आशा सामान्य करणाऱ्या गटात जीगुण वैशिष्ट्ये असतात त्यांना आवश्यक गुण वैशिष्ट्ये essential attributes असे म्हणतात. एका संकल्पनेच्या निरनिराळ्या वस्तू किंवा वस्तुस्थिती यांच्यामध्ये भिन्न गुणवैशिष्ट्ये असतात ती आवश्यक नसलेली गुणवैशिष्ट्ये असतात.

(नोन इसेन्शियल non essential)

जसे आकार लहान मोठेपणा आकाशात उडणारे आवश्यक गुणवैशिष्ट्ये असली तरी

रंग आवाज अनावश्यक नसलेली गुणवैशिष्ट्ये आहेत. म्हणून संकल्पना निर्मिती साठी विविध अनुभव देणे आवश्यक असते अनुभवात जितकी विविधता संकल्पना तितकी बरोबर असते.

शैक्षणिक महत्त्व

- 1.संबोध निर्मितीसाठी विद्यार्थ्यांना विविध अनुभव देणे आवश्यक असते .अन्यथा अपुऱ्या निरीक्षणाच्या आधारे विद्यार्थ्यांमध्ये चुकीच्या संकल्पना निर्माण होण्याची शक्यता असते .उदाहरणार्थ त्रिकोणाच्या संकल्पनेसाठी सतत त्रिकोण ▲ असे ▼ या आकृत्यांचा वापर केला गेला असेल .तर साहाजिकच उलटा त्रिकोण हा देखील त्रिकोणाचा आहे हे विद्यार्थ्यांच्या लक्षात येत नाही.
2. अमूर्त संकल्पना निर्मिती कठीण असते. उदाहरणार्थ राष्ट्रियत्व ,प्रेम अशा संकल्पना निर्मितीमध्ये शिक्षकाला अत्यंत दक्ष रहावे लागते .अशा बाबी प्रत्यक्ष दाखविता येत नसल्याने त्या संबोध साठी कथा किंवा अनुभव सांगून विद्यार्थ्यांच्या मनात रुजवावी लागते.
3. वयाच्या सातव्या वर्षापर्यंत विद्यार्थ्यांला अंकाबद्दल ची संकल्पना स्पष्ट होत नाही. पुढे हळूहळू विकसित होत जाते अर्थात अंकाबद्दल ची संकल्पना निर्माण होण्याची प्रक्रिया कठीण असते .अगदी लहान वयात विद्यार्थ्यांना अंक व त्यावरील क्रिया शिकविणे फारसे उपयुक्त नाही.
4. संबोध निर्मिती ला अध्ययनात अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. मूळचे संबोध नीट निर्माण झाले नसतील तर विषयाचे आपलं नीट होत नाही.म्हणून हे संबोध सुस्पष्ट निर्माण होण्याची दक्षता घ्यावयास हवी .
- 5.संकल्पना निर्मिती साठी उदगामी व अवगामी पद्धतीचा उपयोग शिक्षकांनी करावा .
- 6.इतरांचे विचार जाणून घेण्यासाठी तसेच आपले विचार स्पष्टपणे मांडणे यासाठी संबोध स्पष्ट असावे लागतात. संबोध निर्मिती व्यवस्थित झाली नसेल तर विचार प्रक्रियेत अडथळा निर्माण होतो.
- 6 शिक्षकांनी अध्ययनार्थींचे चुकीचे संबोध वेळीच दुरुस्त करावेत. भूगोल, विज्ञान, गणित यासारख्या विषयातील मूलभूत संकल्पना अध्ययनार्थींना समजून सांगाव्यात.
- 7.विद्यार्थ्यांना तुलना,पृथक्करण, संकलन करण्याची संधी उपलब्ध करून द्यावी.
8. अध्यापनाची सूत्रे संकल्पना निर्मितीस पोषक ठरतात या सूत्रांचा उपयोग करावा.

संदर्भ

१.आफळे रा.रा.बापट भा.व (१९७३) शिक्षणाचे मानसशास्त्रीय अधिष्ठान श्री विद्या प्रकाशन पुणे .

२ .कुलकर्णी के.व्ही(१९७७) शैक्षणिक मानसशास्त्र श्री विद्या प्रकाशन पुणे .

- ३ . खरात आ . पा (१९७४) प्रगत शैक्षणिक मानसशास्त्र श्री विद्या प्रकाशन पुणे .
- ४ . दांडेकर वा ना (१९७४) प्रायोगिक व शैक्षणिक मानसशास्त्र मोघे प्रकाशन कोल्हापुर .
- ५ . पारसनीस न रा . (१९८७) प्रगत शैक्षणिक मानसशास्त्र नुतन प्रकाशन पुणे .
- ६ . सुरेश करंदीकर . (२०१३) शैक्षणिक मानसशास्त्र फडके प्रकाशन कोल्हापुर .
- ७ . ह . ना जगताप (१९८७) शैक्षणिक मानसशास्त्र नुतन प्रकाशन पुणे .

प्रश्न -

1).. समान गुणधर्म असलेल्या चेतकाचा समूह म्हणजे संकल्पना होय ही व्याख्यायांनी दिली

- a) स्मित
b) पियाजे
c) डेसीका
d) ब्रूनर

2).. संकल्पना निर्मिती मधील..... हि पहिली पायरी आहे.

- a) तुलना
b) निरीक्षण
c) सामान्यीकरण
d) पृथक्करण

3).. आई हा प्रकारचा संबोध आहे .

- a) वर्ग विशिष्ट संबोध
b) व्यक्तिविशिष्ट संबोध
c) गुणधर्म विशिष्ट संबोध
d) संबंधवाचक संबोध

खालील प्रश्नाची उत्तरे विस्ताराने लिहा .

प्र १ . संकल्पना निर्मितीच्या पाय-या स्पष्ट करा .

प्र २ . संकल्पनाचे विविध प्रकार स्पष्ट करा .

प्र ३ . संकल्पना म्हणजे काय सांगुन संकल्पनाचे शैक्षणिक महत्व स्पष्ट करा .

प्र ४ संकल्पना प्राप्ती प्रतिमान स्पष्ट करा .

दिनकरराव के. शिंदे शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, गडहिंग्लज

E-CONTENT

Semester – I

Course 1 : Childhood & Growing Up

सत्र १

कोर्स १ : बाल्यावस्था आणि वाढ

संपादक व लेखक

डॉ. बी. डी. पाटील

(M.A., M.Ed., M.Phil., Ph.D., SET & NET)

सहायक प्राध्यापक,

दि. के. शिंदे शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, गडहिंग्लज

अनुक्रमणिका

घटक	शीर्षक	पृष्ठ क्रमांक
५	मार्गदर्शन व समुपदेशन	३ ते १४
अ	मार्गदर्शन व समुपदेशनाचा अर्थ, व्याप्ती व तत्वे	३ ते ६
ब	मार्गदर्शन व समुपदेशन फरक	७
क	कुमारावस्थेसाठी मार्गदर्शन व समुपदेशन	७ ते ८
ड	मार्गदर्शन व समुपदेशनामध्ये मानसशास्त्रीय चाचण्यांचे महत्त्व	८ ते १३
६	बालक विकासाशी संबंधित समस्या/ मुद्दे	१५ ते २२
अ	बाल्यावस्था व रुढीबद्धता याबाबत वास्तवता व गृहीतके	१५ ते १६
ब	झोपडपट्टी, दलित, शहरी, मुली, अदिवासी, इतरांपासून दुर्लक्षित ग्रामीण	१७ ते २२
७	कुटुंबातील बालक	२४ ते २६
अ	कुटुंबाचे प्रकार	२४
ब	पालक-बालक संबंध	२५
क	बालकाच्या लालनपालन/ संगोपनात पालकांची भूमिका	२५ ते २६
ड	बालकाच्या संगोपनावर/ पालन-पोषणावर कुटुंबाचा प्रभाव	२६
८	बालकाच्या व्यक्तिमत्त्वाचा विकास	२८ ते ३४
अ	व्यक्तीगत भेद	२८
ब	व्यक्तिमत्व निर्धारक घटक	२९ ते ३०
क	व्यक्तिमत्व मापन	३१ ते ३२
ड	व्यक्तीमत्त्वावर शाळेचा परिणाम/प्रभाव	३२
इ	नेतृत्वगुण	३३ ते ३४

UNIT – V - Guidance & Counseling

घटक 5 मार्गदर्शन व समुपदेशन

उद्दिष्टे

या घटकाच्या अभ्यासानंतर तुम्ही

१. मार्गदर्शनाचा अर्थ व स्वरूप स्पष्ट करू शकाल.
२. समुपदेशनाचा अर्थ व स्वरूप स्पष्ट करू शकाल.

	<p>a) Meaning, scope principles of Guidance & Counseling अ) मार्गदर्शन व समुपदेशनाचा अर्थ, व्याप्ती व तत्वे</p>	
--	--	--

मार्गदर्शनाचा अर्थ (Meaning of Guidance)

- १ व्यक्तीस स्वतःचे मार्गदर्शन स्वतः करण्यासाठी समर्थ करणारी प्रक्रिया म्हणजे मार्गदर्शन होय.
- २ Guidance is a process by which an Individual is able to guide himself. - ब्रेवर जे एम.
- ३ प्रत्येक व्यक्तीला स्वतःच्या प्रयत्नांनी आपल्या अंगभूत क्षमता शोधून काढणे व त्यांचा विकास करणे यासाठी मदत करणारी मार्गदर्शन ही एक प्रक्रिया आहे. - रुथ स्ट्रॅंग
- ४ व्यक्तीची अभिवृत्ती व त्यानुसार होणारे वर्तन यावर प्रभाव पाडणारी गतिमान परस्पर संबंधाची प्रक्रिया म्हणजे मार्गदर्शन होय. - गुड
- ५ व्यक्तीला कोणत्याही वयात त्याच्या जीवनातील कृतींचे व्यवस्थापन करण्यासाठी, त्याचे निर्णय घेण्यासाठी, दृष्टिकोन विकसित करण्यासाठी व त्याच्या स्वतःच्या चिंता कमी करण्यासाठी योग्य शिक्षित व प्रशिक्षित पुरुष किंवा स्त्रीने केलेली मदत म्हणजेच मार्गदर्शन होय. - क्रो आणि क्रो
- ६ व्यक्तिगत जीवनात उद्भवणाऱ्या समस्या सोडवण्यासाठी व्यक्तीने व्यक्तीला केलेली मदत म्हणजे मार्गदर्शन होय.

मार्गदर्शनाची व्याप्ती किंवा क्षेत्र (Scope of Guidance)

१. शैक्षणिक मार्गदर्शन

शैक्षणिक मार्गदर्शन म्हणजे विद्यार्थ्यांची आवड निवड, पात्रता, समायोजन क्षमता लक्षात ठेवून शाळा, अभ्यासक्रम, विविध विषय व शालेय जीवन संदर्भातील सहाय्य होय. - जोन्स

२. व्यावसायिक मार्गदर्शन

३. सामाजिक मार्गदर्शन

४. व्यक्तिगत मार्गदर्शन

५. व्यावसायिक मार्गदर्शन

६. आरोग्य मार्गदर्शन

जोन्सच्या मते मार्गदर्शनाची तत्त्वे (Principles of Guidance)

१. व्यक्ती भिन्नत्वाचे तत्व

२. विशिष्ट क्षमता अंगभूत नसल्याचे तत्व

३. व्यक्तीला समस्या सोडविण्यासाठी सहकार्य अपेक्षित असल्याचे तत्व

४. स्वः मार्गदर्शन विकसित करण्याचे तत्व

५. मार्गदर्शन देण्यामध्ये शाळेला महत्त्वाचे स्थान असल्याचे तत्व

इतर मार्गदर्शनाची तत्त्वे

१. सर्वांसाठी मार्गदर्शन

२. सातत्यपूर्ण प्रक्रिया

३. जीवनाशी निगडित

४. क्षमतांचा विकास घडवून आणते

५. व्यक्तिगत सहाय्य

६. प्रशिक्षित व्यक्तीचे कार्य

७. समायोजनासाठी सहाय्यकारी

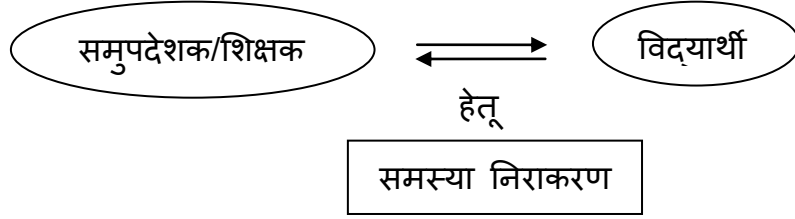
८. कोणत्याही दृष्टिकोनाची जबरदस्ती नसते

९. भविष्यातील तयारीसाठी सहकार्य करते

१०. मार्गदर्शन ही एक शैक्षणिक सेवा आहे

समुपदेशनाचा अर्थ (Meaning of Counseling)

समुपदेशन म्हणजे वैयक्तिक, शैक्षणिक, व्यावसायिक समस्यांची सर्व महत्वाची समर्थक तथ्ये लक्षात घेऊन, त्यांचे विश्लेषण करून, उपाय शोधण्यासाठी केलेले व्यक्तीविशिष्ट सहकार्य होय. समुपदेशनामध्ये बहुतेक वेळा तज्ञ, शाळा, समाज व इतर स्रोत आणि वैयक्तिक मुलाखतीच्या सहकार्याने सल्लार्थीला स्वतःचे निर्णय घेणे शिकवले जाते. - गुड

समुपदेशनाची व्याख्या

- १ समुपदेशन म्हणजे सल्लामसलत, एकमेकांच्या मतांची देवाण-घेवाण व एकत्रित विचार विनिमय होय. - वेबस्टरचा शब्दकोश
- २ समुपदेशन म्हणजे व्यक्तींमधील गतिमान व हेतू पूर्व असा नातेसंबंध होय, ज्यामध्ये परस्पर विचारविनिमयाने निश्चित केलेल्या समस्येवर शेवटी दोघातील लहान, अपरिपक्व किंवा अधिक त्रस्त व्यक्तीला स्वतः उपाय निश्चित करण्यासाठी सहाय्य केले जाते. - रेन
- ३ समुपदेशन हा स्वीकारा चा, विश्वासाचा व सुरक्षित नातेसंबंध आहे, ज्यामध्ये व्यक्ती मोकळेपणाने आपल्या समस्यांचे किंवा बेचैनीची चर्चा करण्यासाठी आपले ध्येय निश्चित करण्यासाठी, आवश्यक सामाजिक कौशल्य आत्मसात करण्यासाठी व नवीन अपेक्षित वर्तन अमलात आणण्यासाठीचे धाडस व आत्मविश्वास दाखविण्यास शिकते. - मेरील एम ओहोसन

समुपदेशनाची व्याप्ती किंवा क्षेत्रे (Scope of Counseling)

१. शालेय समुपदेशन
२. जीवन मार्ग किंवा व्यावसायिक समुपदेशन
३. व्यक्तिमत्व समुपदेशन
४. मानसिक आरोग्य समुपदेशन
५. आरोग्य विषयक समुपदेशन
६. कुटुंब विवाह समुपदेशन
७. पुनर्वसन समुपदेशन
८. सामाजिक समुपदेशन
९. धार्मिक समुपदेशन
१०. सांस्कृतिक समुपदेशन

समुपदेशनाची तत्वे (Principles of Counseling)

१. स्वीकाराचे तत्व
२. आदराचे तत्व
३. परवानगीचे तत्व
४. व्यक्तीबरोबर विचार करण्याचे तत्व
५. लोकशाही आदर्श अशी सातत्याने तत्व
६. समायोजनाचे तत्पर
७. आत्मविश्वासाचे तत्व
८. खंडित प्रक्रियेचे तत्व
९. सहवासाचे तत्व
१०. समस्या केंद्रित

ब] मार्गदर्शन व समुपदेशन फरक b) Difference between Guidance & Counseling

मार्गदर्शन	समुपदेशन
१ मार्गदर्शन ही सर्वसमावेशक प्रक्रिया आहे.	१ समुपदेशन हा मार्गदर्शनाचा एकात्मिक भाग आहे.
२ मार्गदर्शन हे वैयक्तिक किंवा सामूहिक असू शकते	२ एका वेळी एकाच व्यक्तीचे समुपदेशन शक्य होते.
३ मार्गदर्शन हे व्यक्तिगत समस्येबरोबरच शैक्षणिक व्यावसायिक आणि इतर समस्यांशी संबंधित असते.	३ समुपदेशन हे बहुतेक करून मानसिक आरोग्याचे व भावनिक प्रश्न सोडविण्यास मदत करते.
४ कोणीही व्यक्ती मार्गदर्शन करून शकते. सेवापूर्व प्रशिक्षणाची आवश्यकता नसते.	४ समुपदेशकाचा साठी सेवापूर्व प्रशिक्षण आवश्यक आहे.
५ मासिके, पुस्तके व पत्रव्यवहाराद्वारे मार्गदर्शन करता येते.	५ समुपदेशनामध्ये परस्पर विचार विनिमय व कारणमीमांसा अत्यंत महत्त्वाची असते.
६ व्यापक व सतत चालणारी प्रक्रिया असते.	६ आवश्यक त्याच वेळी समुपदेशन होते.
७ व्यक्ती विकासाच्या समस्या चा सर्व बाजूनी विचार केला जातो	७ विशिष्ट समस्या केंद्रित असते.

क] कुमारावस्थेसाठी मार्गदर्शन व समुपदेशन c) Guidance & Counseling with reference to adolescence
--

कुमारावस्थेतील समस्या

१. ताणतणाव
२. व्यक्तिमत्त्वातील बदल
३. विषमलिंगी आकर्षण
४. मानसिक आरोग्याची समस्या
५. वस्तू हाताळणेमधील बेतालपणा
६. प्रौढांशी मतभिन्नता
७. अवास्तव कल्पना
८. गुन्हेगारी वृत्ती आणि व्यसनाधीनता

कुमारांसाठी मार्गदर्शन व समुपदेशन

१. समायोजनातील अडचणी सोडवणे
२. शैक्षणिक समस्या सोडविणे
३. व्यक्तिमत्वातील गोंधळ सोडवण्यास मदत करणे
४. भिन्नलिंगी आकर्षणाबाबत मार्गदर्शन करणे
५. वास्तवतेचे भान देणे

मार्गदर्शन व समुपदेशन करताना घ्यावयाची काळजी

१. कुमारांचे लक्षपूर्वक ऐकणे व चांगले संबंध प्रस्थापित करणे
२. कुमारांशी मोकळेपणाने बोलणे
३. मार्गदर्शनात लवचिकपणा ठेवणे
४. कुमारांना समजून घेणे व त्यांच्यावर विश्वास दाखवणे
५. कुमारांना आदर दाखवणे व सहनशील वृत्ती ठेवणे

ड] मार्गदर्शन व समुपदेशनामध्ये मानसशास्त्रीय चाचण्यांचे महत्त्व d) Importance of psychological tests

१. अभिवृत्ती (Attitude)

व्याख्या -

अभिवृत्ती ही अनुभवातून तयार झालेली एक विशिष्ट भावनिक प्रवृत्ती असून तिच्याद्वारे व्यक्ती मनोवैज्ञानिक पदार्थ किंवा वस्तूची नकारात्मक किंवा सकारात्मक प्रतिक्रिया व्यक्त करत असते. - रेमर्स, रमूल आणि पेज

अभिवृत्ती म्हणजे व्यक्तीची विशिष्ट परिस्थिती, व्यक्ती आणि वस्तूंना अनुलक्षून प्रतिसाद देण्याची सहज प्रवृत्ती होय. ही तत्परता शिकली जाते आणि ती व्यक्तीची त्या विशिष्ट परिस्थितींना अनुलक्षून प्रतिसाद देण्याची विशिष्ट शैली बनते. - फ्रीमन

वस्तू, व्यक्ती आणि प्रक्रिया यांच्याविषयीच्या व्यक्तीच्या मनाचा कल किंवा मनस्थिती म्हणजे अभिवृत्ती होय.

अभिवृत्तीचे घटक

१. विचारात्मक २. भावात्मक ३. वर्तन/क्रियात्मक

अभिवृत्ती ची वैशिष्ट्ये

१. अभिवृत्ती अभिव्यक्त होणारा व्यक्तीचा स्वाभाविक दृष्टिकोन आहे
२. ती परिवर्तनशील आहे
३. अभिवृत्तीमुळे एखादी व्यक्ती आणि तिचा एखाद्या वस्तुस्थिती असलेला संबंध स्पष्ट होतो.
४. अभिवृत्ती भावभावनांशी संबंधित असते
५. अभिवृत्ती सामान्य किंवा विशिष्ट दोन्ही प्रकारची असते.

अभिवृत्ती मापनाचे साधने

१. पदनिश्चयन श्रेणी

वर्णनात्मक पदनिश्चयन
संख्यात्मक पदनिश्चयन
आलेखात्मक पदनिश्चयन

२. पडताळा सूची

३. प्रक्षेपण तंत्र

क्रिडन स्थिती	गोष्ट पूर्ण करणे
वाक्य पूर्ती	स्वप्नांच्या विश्लेषण
रोशार्कची शाईच्या डागांची चाचणी	चित्र रसग्रहण चाचणी
मुक्तनाट्य	चित्र काढणे

४. समाजमिती चाचणी

सामाजिक आंतर श्रेणी
ओळखा पाहू तंत्र

अभिवृत्ती मापनाचे मार्गदर्शन व समुपदेशन क्षेत्रातील महत्व

१. विद्यार्थ्यांच्या या अभिवृत्ती नुसार मार्गदर्शन करता येते
२. विद्यार्थ्यांना स्वतःच्या अभिवृत्तीची ओळख होते
३. योग्य अभिवृत्ती तयार करण्यासाठी उपाययोजना करता येते
४. समूहाच्या परस्पर संबंधाचा अभ्यास करता येतो.

अभिक्षमता चाचणी किंवा बुद्धीमत्ता चाचणी (Aptitude)

व्याख्या -

काही विशिष्ट प्रकारचे ज्ञान, कौशल्य किंवा सुसंघटित प्रतिक्रियांचा अनुबंध प्रशिक्षणोत्तर संपादित करण्याची व्यक्तीची मूळ क्षमता असल्याचे सूचित करणाऱ्या गुणवैशिष्ट्यांच्या समुच्चयाला अनुसरून अभिक्षमता ही संज्ञा वापरली जाते.

अभिक्षमता ही व्यक्तीच्या ठिकाणी विशेष प्रकारचे कार्य करण्याचे कोणते गुण आहेत यांचे परीक्षण व मापन करते.

विभेद अभिक्षमता कसोटी Different aptitude test

यांत्रिकी अभिक्षमता कसोटी Mechanical aptitude test

सामान्य अभिक्षमता कसोटी General aptitude test

अभिक्षमतेची वैशिष्ट्ये

१. अभिक्षमता जन्मजात नसतात म्हणजेच अभिक्षमता कार्य क्षेत्राशी निगडित असते
२. अभिक्षमता व्यक्तीची आवड-निवड आणि कामाने येणारे समाधान यांच्याशी संबंधित असते.
३. व्यक्ती व्यक्तीतील अभिक्षमता या वेगवेगळ्या असतात
४. सर्वसाधारणपणे अभिक्षमता या स्थिर असतात.

अभिक्षमता चाचणीचे मार्गदर्शन व समुपदेशन क्षेत्रातील उपयोग

१. विशिष्ट अभ्यासक्रम व बुद्धिमत्ता यांची सांगड घालून अभ्यासक्रमासाठी विद्यार्थ्यांची निवड करण्यासाठी

२. प्रवेशासाठी बुद्धिमतेच्या आधारावर वर्गीकरण करणे
३. शिष्यवृत्तीसाठी विद्यार्थ्यांची निवड करणे
४. बुद्धिमतेच्या दृष्टिकोनातून शिक्षणाच्या विशेष सोय करण्यासाठी
५. विशिष्ट व्यवस्था आहे व त्यासाठी आवश्यक असलेल्या बुद्धिमतेच्या व्यक्तींची सांगड घालणे

अभिरुची चाचणी (Interest test)

एखाद्या अनुभवात स्वतःला गुंतवून ठेवण्याची, तो अनुभव दीर्घकाळ ठेवण्याची प्रवृत्ती म्हणजे अभिरुची होय.

अभिरुची हे सुप्त अवधान आणि अवधान हे अभिरुचीचे प्रकट रूप आहे. - मॅकडुगल विल्टनची व्यवसायिक अभिरुची शोधिका
रामशकल पांडेय यांची कुमारवयीन मुलांची अभिरुची माफिका

अभिरुचीची वैशिष्ट्ये

१. अभिरुची म्हणजे मनोरचनेचा एक स्थायीभाव
२. अभिरुची मुळे व्यक्ती स्वयंस्फूर्त कृतीला प्रवृत्त होते
३. अभिरुचीला अवधानाची जननी असे म्हणतात
४. अभिरुची ही पूर्वानुभव आधारित असते.

अभिरुचीचे प्रकार

१. अभिव्यक्त अभिरुची	२. प्रकट अभिरुची
३. परिक्षित अभिरुची	४. सूची समूह शोध अभिरुची

अभिरुची मापनाचे मार्गदर्शन व समुपदेशन क्षेत्रातील महत्त्व

१. व्यक्तीच्या सुप्त आवडी-निवडी ओळखण्यासाठी
२. अभिरुचीनुसार व्यवसाय निवड करण्यात सहकार्य करणे
३. व्यवसाय मार्गदर्शनासाठी

सर्जनशीलता चाचणी (Creativity test)

- सर्जनशीलता ही प्रयत्नांच्या विशिष्ट क्षेत्रातील दुर्मिळ व एकमेव बुद्धिकौशल्य आहे. - आसुबेल
- सर्जनशीलता म्हणजे बहुविध विचार करण्याची क्षमता होय. - थॉमस
- सर्जनशीलता म्हणजे पूर्णपणे किंवा काही प्रमाणात नवीनतम निर्मिती करणे होय.
- सर्जनशीलता प्रक्रिया ही एक अशी प्रक्रिया आहे की जिच्यात नवीन काहीतरी निर्माण केले जाते ती एखादी कल्पना असेल, वस्तू असेल किंवा जुन्या घटकांची नवीन रचना असेल; ही नवनिर्मिती काही समस्यांच्या उकलनासाठी हातभार लावते.
 - गिलफोर्ड बहुदिशा विचार कसोट्या
 - पासी यांची सर्जनशीलतेची कसोटी
 - डॉ. मुजूमदार विज्ञानातील सर्जनशीलता चाचणी

सर्जनशीलतेची वैशिष्ट्ये

१. सर्जनशीलता ही सार्वत्रिक आहे
२. सर्जनशीलता जन्मजात तसेच संपादित ही आहे
३. सर्जनशीलता काहीतरी नवीन तम निर्माण करते
४. सर्जनशीलतेचे क्षेत्र व्यापक आहे
५. सर्जनशीलता आणि बुद्धिमत्ता मिळूनच असावेत हे आवश्यक नाही
६. सामान्यतः बुद्धिमत्ता आणि सर्जनशीलता यातील संबंध अतिउच्च आहे
७. सर्जनशीलता आणि शाळेतील संपादनूक यात सहसंबंध नाही.

सर्जनशीलता मापनाचे मार्गदर्शन व समुपदेशन क्षेत्रातील महत्त्व

१. विद्यार्थ्यांना प्रतिसादाचे स्वातंत्र्य देण्यासाठी
२. विद्यार्थ्यांची सर्जनशीलता जाणून घेण्यासाठी तसेच समस्या सोडवण्यासाठी
३. सर्जनशीलता जोपासण्यासाठी व प्रोत्साहन देण्यासाठी
४. अध्यापनात विविधता आणण्यासाठी
५. सहशालेय कार्यक्रमांची आखणी करण्यासाठी

समस्या निराकरण चाचणी (Problem solving)

व्यक्तीच्या दैनंदिन जीवनात सतत अनेक समस्या निर्माण होत असतात त्या सोडविण्यासाठी वेगवेगळ्या प्रकारचे पर्याय मनुष्याला सुचवू शकतात त्यातील योग्य पर्यायाची निवड आपल्या या कल्पनांची पुनर्रचना व पूर्व अनुभवाच्या साहाय्याने करणे हे समस्या निराकरणाचे उद्दिष्ट असते.

रॉसमन यांच्या समस्या निराकरण याच्या पायऱ्या

इयुई यांच्या समस्या निराकरण याच्या पायऱ्या

१. समस्यांनी निश्चिती
२. संभाव्य पर्याय मांडणी
३. परी कल्पनेचे चाचणी
४. समस्येची उकल

समस्या निराकरणाचे मार्गदर्शन व समुपदेशन क्षेत्रातील महत्त्व

१. अचूक मार्गदर्शन करता येते
२. योग्य दिशेने विचार करण्याची सवय लागते
३. विचार प्रक्रिया विकसित होण्यास मदत होते
४. प्रत्येक कार्यामध्ये एक कारण असते व प्रत्येक घटनेचे एक परिणाम असतो याचे ज्ञान होते.

आपली प्रगती तपासा.

प्रश्न १ खालील विधाने योग्य पर्याय निवडून पूर्ण करा.

१. समुपदेशन ही प्रक्रिया..... आहे.

अ] सातत्यपूर्ण ब] आजन्म क] खंडित ड] सवयीवर आधारित

२. व्यक्तीस स्वतःचे मार्गदर्शन स्वतः करण्यासाठी समर्थ करणारी प्रक्रिया म्हणजे मार्गदर्शन होय ही व्याख्या.....यांनी दिली आहे.

अ) गुड ब) जॉन्स क) ब्रेवर ड) स्मिथ

प्रश्न २ खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिहा

१. सर्जनशीलता म्हणजे काय?

What is meaning of creativity?

२. अभिवृत्ती म्हणजे काय?

What is meaning of attitude?

प्रश्न ३ खालील प्रश्नांची २५० शब्दांमध्ये उत्तरे लिहा. (५ गुण)

१. मार्गदर्शन व समुपदेशन यातील फरक स्पष्ट करा. २०१७

Differentiate between guidance and counseling

२. बालकांना मार्गदर्शन व समुपदेशन करण्यासाठी मानसशास्त्रीय चाचण्यांचे महत्त्व स्पष्ट करा.

State the importance of psychological Tests in guidance and counseling of children

३. मार्गदर्शन व समुपदेशन याचा अर्थ, व्याप्ती आणि तत्त्वे लिहा.

State the meaning, scope & principal of the guidance and counseling.

४. कुमारावस्थेतील विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन व समुपदेशन कसे कराल ते स्पष्ट करा.

Explain how to guiding & counseling students of adolescence.

५. विविध मानसशास्त्रीय चाचण्यांचे मार्गदर्शन व समुपदेशनातील महत्त्व स्पष्ट करा.

Explain the important of psychology testing in guiding & counseling

प्रश्न ४ मार्गदर्शन व समुपदेशन म्हणजे काय? कौमार्यावस्थेतील विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन व समुपदेशन करण्यामधील शिक्षकाची भूमिका स्पष्ट करा. (१० गुण) २०१७

What is meant by guidance and counseling? Explain the role of teacher in guidance and counseling of students in adolescence.

प्रश्न ५ मार्गदर्शन व समुपदेशन म्हणजे काय? कौमार्यावस्थेतील विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन व समुपदेशन करण्याची गरज स्पष्ट करा. (१० गुण) २०१९

What is meant by Guidance & Counseling? Explain the need of Guidance & Counseling of students in adolescence.

UNIT – VI - Issues Related to Child Development
घटक ६ बालक विकासाशी संबंधित समस्या/ मुद्दे

उद्दिष्टे

या घटकाच्या अभ्यासानंतर तुम्ही

१. बाल्यावस्था व रुढीबद्धता याबाबत वास्तवता व गृहीतके समजू शकाल.
२. झोपडपट्टी, दलित, शहरी, मुली, अदिवासी, इतरांपासून दुर्लक्षित व ग्रामीण क्षेत्रातील बालकांच्या विकासाशी संबंधित समस्याचे स्वरूप स्पष्ट करू शकाल.

	अ] बाल्यावस्था व रुढीबद्धता याबाबत वास्तवता व गृहीतके A) Realities & Assumptions of childhood & stereotypes.	
--	--	--

रुढीबद्धता म्हणजे काय? (What is Stereotype?)

Stereotype हा मूळ ग्रीक शब्द 'stereos' या शब्दापासून तयार झाला आहे. मराठीत समानार्थी शब्द म्हणून कायमचा दर्जा, पारंपारिक प्राप्त कल्पना हे शब्द वापरले जातात. याठिकाणी stereotype या शब्दासाठी रुढीबद्धता हा शब्द वापरला आहे.

वरील व्याख्येमध्ये 'रुढीबद्धता' म्हणजे विशिष्ट प्रकारची व्यक्ती अथवा वस्तुसंबंधी प्रतिमा अथवा कल्पना होय. ही प्रतिमा कायमस्वरूपी असते. रुढीबद्धता विशेषतः लोकसमूहाबाबतीत पूर्वकल्पित मत असते ही एक पारंपारिक कल्पना आहे.

बाल्यावस्थेबाबत वास्तवता व गृहीतके : विविध सिद्धांत

१. पियाजेचा बोधात्मक विकास सिद्धांत

जीन पियाजे यांनी बौद्धिक विकासाचा प्रायोगिक अभ्यास सविस्तरपणे केलेला आहे त्यांनी बाल विकासातील ज्या पैलूंचा अभ्यास केला आहे त्यामध्ये प्रामुख्याने भाषा, नैतिक निर्णय, बौद्धिक विकास, संकल्पना यांचा समावेश होतो. पियाजेने प्रत्येक कालखंडात बालकाकडून एखादी नवीन क्रिया व विचार कसा आत्मसात केला जातो आणि त्याच बरोबर त्याचे बोधात्मक ज्ञान नवीन अनुभव करता कसे उपयोगी पडते हे स्पष्ट करण्याचा प्रयत्न केला आहे.

२. फ्राइडचा मनोविश्लेषणात्मक सिद्धांत

मनुष्याचे व्यक्तिमत्त्व हे सुरुवातीच्या काही काळातच आकार घेत असते. बालकाच्या मनात शारीरिक व लैंगिक गरजा आणि समाजाची नैतिकता याबद्दल संघर्ष चाललेला असतो. हा जो संघर्ष आहे तो मनोलैंगिक विकासाच्या निरनिराळ्या अवस्थांमधून निर्माण होत असतो. प्रत्येक अवस्थेमध्ये व्यक्तीने सुख मिळवण्याकरता केलेले वर्तन आणि सामाजिक मूल्य आणि नीतिमत्ता यांचा दबाव यात संघर्ष चाललेला असतो.

३. एरिकसनचा मनोसामाजिक सिद्धांत

व्यक्तीच्या संपूर्ण जीवनातील मनोसामाजिक विकासावर भर दिला आहे. हा मनोसामाजिक विकास होण्याबरोबर समाजाच्या व्यक्तीप्रती मागण्या अपेक्षा बदलतात व त्या पूर्ण करण्यासाठी व्यक्तीला सतत समायोजन घटक बदलावे लागतात. विकासाच्या प्रत्येक अवस्थेत अहमला नवीन भावनिक संघर्षाला तोंड द्यावे लागते.

४. कोहलबर्ग यांचा नैतिक विकास सिद्धांत

कोहलबर्ग यांनी नैतिक विकासाचा सिद्धांत विस्तारित स्वरूपात मांडला आहे. त्याला त्यांनी नैतिक द्विधा मनःस्थिती असे म्हटले आहे. यामध्ये ज्या गोष्टीबद्दल नैतिक विचार मांडला जातो तो कसा बरोबर आहे हे पटवून देताना संघर्ष निर्माण होतो त्यालाच द्विधा अवस्था असे म्हणतात.

५. ब्रॉनफ्रेन ब्रेनरचा परिस्थिती यंत्रणा सिद्धांत

व्यक्ती ज्या वातावरणात राहते त्या वातावरणाचा अथवा परिस्थितीचा त्याच्या विकासावर सतत परिणाम होत असतो. या सिद्धांतानुसार विशिष्ट काळात घडणाऱ्या घटना व नियमितपणे घडणाऱ्या घटना यांच्या एकत्रित प्रभावामुळे व्यक्तीच्या वर्तनाची दिशा ठरते तसेच वर्तनाला गती मिळते.

६. व्यागोस्टकी यांचा समाज सांस्कृतिक सिद्धांत

बालकाच्या विकासामध्ये संस्कृती आणि सामाजिक आंतरक्रिया महत्वाची भूमिका बजावतात. भाषा ही बालकाच्या विचार प्रक्रियेच्या विकासातील प्रमुख स्थान आहे. जसे बालकाचे वय वाढत जाते तसतशी त्यांची मूळ भाषा अधिक गुंतागुंतीची होत जाते.

	<p>ब] झोपडपट्टी, दलित, शहरी, मुली, अदिवासी, इतरांपासून दुर्लक्षित ग्रामीण B) Slum, Dalit, Urban, Girl, Tribal, Rural marginalization of difference, diversity & stereotype.</p>	
--	---	--

१. झोपडपट्टी/ गलिच्छ वस्ती (Slum)

झोपडपट्टी म्हणजे अशा घरांचा, रस्त्यांचा, सदनिकांचा समूह की, ज्या ठिकाणी सभोवतालचा परिसर गर्दीचा व अतिशय घाणेरडा किंवा गलिच्छ आहे व या ठिकाणच्या इमारतींची स्थिती देखील चांगली नाही.

मानवी निवासाला अयोग्य अशा घरांची गर्दी असलेली वस्ती म्हणजे झोपडपट्टी किंवा गलिच्छवस्ती होय. - एस के गुप्ता

झोपडपट्टी वस्तीची वैशिष्ट्ये

१. गरिबी किंवा दारिद्र्य
२. निकृष्ट दर्जाची गृहरचना
३. गर्दी
४. कनिष्ठ दर्जाच्या लोकांचे एकीकरण
५. शिक्षण व राहणीमानाचा अभाव

झोपडपट्ट्यांमुळे निर्माण झालेल्या समस्या व बाल विकासावर झालेला परिणाम

१. भग्न कुटुंबे
२. गुन्हेगारी-बालगुन्हेगारी
३. वेश्याव्यवसाय
४. उदरनिर्वाहासाठी भीक मागणे
५. टोळ्या व त्यातून उद्भवणाऱ्या समस्या
६. आरोग्याच्या समस्या

उपाययोजना

१. अनौपचारिक शिक्षण केंद्र स्थापन करावे
२. अंशकालीन शिक्षण व्यवस्था करावे
३. संस्कारकेंद्र स्थापन करावे
४. पालकांचे प्रबोधन करावे
५. सकस पोषण आहार योजना राबवावी
६. शालेय साहित्य, गणवेश, पुस्तके उपलब्ध करून द्यावीत.

दलित (Dalit)

- दलित या शब्दाचा अर्थ गरीब, शोषित, श्रमिक, अस्पृश्य, मागासलेले असा होतो.
- घनश्याम शहा यांच्या मते, समाजातील सर्व गरीब व शोषित व्यक्तींचा समावेश दलित या संकल्पनेत होतो. त्यांच्या मते या संज्ञेत केवळ आर्थिक शोषणाचा समावेश होतो असे नाही तर सांस्कृतिक दडपशाही म्हणजेच अधिकार वंचिता यांचाही समावेश होतो.

दलित समाजाची वैशिष्ट्ये

१. गरीबी
२. आर्थिक-सामाजिक स्तर कमी असणे
३. शिक्षणापासून वंचित व शिक्षणाची उर्मी
४. भेदभाव
५. उच्चस्तरावर जाण्यासाठी धडपड

दलित समाजाच्या समस्या

१. दलितांना समानतेची वागणूक दिली जात नाही
२. स्वतःचा उद्योग धंदा अथवा व्यवसायाचा अभाव
३. शिक्षणाचा कमी प्रसार
४. भेदभावाचे शिकार
५. स्त्रियांवरील अत्याचार
६. विद्यार्थ्यांवरील अन्याय
७. अनिष्ट रूढी, परंपरा, अंधश्रद्धा यांचा प्रभाव
८. दलित समाजात असणारा अंतर्गत संघर्ष

उपाययोजना

१. शिक्षणशुल्क माफी
२. विद्यावेतन व शिष्यवृत्तीच्या योजना
३. शिक्षण संस्थांमध्ये राखीव जागा तसेच नोकरीमध्ये राखीव जागा
४. अनौपचारिक शिक्षण केंद्र स्थापना
५. आश्रमशाळांची योजना
६. मागासवर्गीय मुलां मुलींसाठी वस्तीगृह

शहरी (Urban)

- सामाजिक विविधता असणाऱ्या व्यक्तीची सापेक्ष दृष्टीने मोठी, दाट व स्थायी वसाहत म्हणजे शहर किंवा नगर होय. - लेविस वर्थ
- ज्या ठिकाणचे बहुतांश निवासी हे भाषिक कार्याव्यतिरिक्त इतर उद्योगधंद्यामध्ये व्यस्त असतात त्या ठिकाणास किंवा स्थानास नगर किंवा शहर असे म्हणतात. - बर्गल

शहरी समाजाची वैशिष्ट्ये

१. प्रचंड लोकसंख्या
२. सामाजिक विभिन्नता
३. आत्मीयतेचा अभाव
४. व्यक्ती हाच केंद्रबिंदू
५. सामाजिक गतिशीलता
६. शहराचे नियोजन
७. श्रमविभाजन आणि विशेषीकरण
८. कौटुंबिक विघटन/विभक्त कुटुंब
९. मानसिक संघर्ष
१०. कृत्रिम जीवन

शहरी समाजाचा बालकाच्या विकासावर होणारा परिणाम

१. जागेचा प्रश्न
२. नैतिकतेचा अभाव
३. गुन्हेगारी
४. स्त्रियांच्या बदलत्या भूमिकेचा परिणाम
५. व्यसनाधीनता
६. कुटुंबातील मानसिक संघर्ष
७. प्रदूषण
८. मनोरंजन

मुली (Girl)**स्त्री शिक्षणातील समस्या**

१. मुलींच्या शिक्षणाला दुय्यम दर्जा
२. लहान वयातील विवाह
३. कौटुंबिक जबाबदारी
४. पुढील शिक्षणाची अपूर्ण सोय
५. रोजगाराचे साधन म्हणून शिक्षणाकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन

उपायोजना

१. सर्व शिक्षा अभियान
२. मुलींना मोफत शिक्षण
३. मोफत प्रवास
४. स्त्री शिक्षणासाठी विविध घटकांचे उद्बोधन
५. कायद्यातून समानता
६. वसतिगृह, शिष्यवृत्ती इत्यादी योजना

आदिवासी

एका विशिष्ट भूप्रदेशावर राहणारा, समान बोली भाषा बोलणारा व समान संस्कृतीत जीवन जगणारा पण अक्षर ओळख नसलेल्या स्थानीय गटाच्या समुच्चयाला आदिवासी समाजा असे म्हणतात. - गिलीन व गिलीन

इसवी सन १९६२ चाली शिल्लोगमध्ये आदिवासी समितीच्या परिषदेने केलेली व्याख्या - एका समान भाषेचा वापर करणाऱ्या, एकाच पुर्वजांपासुन उत्पत्ती सांगणारा, एका विशिष्ट भूप्रदेशात वास्तव करणाऱ्या, तंत्रशास्त्रीय ज्ञानाच्या दृष्टीने मागासलेला, अक्षर ओळख नसलेल्या व रक्तसंबंधावर आधारित सामाजिक व राजकीय रितीरिवाजांचे प्रामाणिकपणे पालन करणाऱ्या एकजिनसी गटाला आदिवासी समाज असे म्हणतात.

आदिवासी समाजाची वैशिष्ट्ये

१. समान भूभाग
२. समान भाषा
३. ऐक्याची भावना
४. एकात रक्तसंबंधावर आधारित
५. समान धार्मिक भावना
६. वेगळी जीवनपद्धती
७. साधी अर्थव्यवस्था

आदिवासी समाजाच्या समस्या

१. निकृष्ट पद्धतीचे जीवनमान
२. शिक्षणाबाबत मागासलेपणा
३. डोंगराळ व वन्य भागात वास्तव्य
४. अंधश्रद्धा व अनिष्ट रूढी परंपरांचा प्रभाव
५. अस्थिर व स्थलांतरित जीवन
६. आर्थिक विकासाचा अभाव
७. आरोग्यसुविधांचा अभाव

ग्रामीण किंवा खेडे (Rural)

- गावगाडा या ग्रंथात श्री. प्र. के. अत्रे यांनी खेड्याची व्याख्या करताना म्हटले आहे की, खेळणे म्हणजे जमीन कसणे आणि खेडुत म्हणजे जमीन कसणारा तेव्हा खेडूताची जी वस्ती ते खेडे, ज्यामध्ये प्रधान धंदा शेती व ज्यामध्ये कसणाराची वस्ती शेतकऱ्यांचे असते त्या गावाला खेडे किंवा गावडे म्हणतात .
- गाव म्हणजे असा मानव समूह की, ज्याच्या ठिकाणी सापेक्ष, सांस्कृतिक व सामाजिक साम्ये दिसून येतात. ज्याचे स्वरूप अनौपचारिक व प्राथमिक समूह सारखे असते. तेथे लोकसंख्येची घनता कमी असून शेती हाच प्रमुख व्यवसाय असतो. - राधाकमल मुखर्जी

ग्रामीण समाजाची वैशिष्ट्ये

१. शेती हाच प्रमुख व्यवसाय
२. बलुतेदारीची पद्धत
३. जातीप्रथेवर समाजाची उभारणी
४. सामाजिक गतिशीलतेचा अभाव
५. पितृसत्ताक संयुक्त कुटुंब पद्धतीचा प्रभाव
६. धर्म, रूढी, परंपरा यांचा प्रभाव

ग्रामीण समाजाचा बालकाच्या विकासावर होणारा परिणाम किंवा ग्रामीण समाजातील समस्या

१. दारिद्र्य व कर्जबाजारीपणा
२. निरक्षरता
३. अंधश्रद्धा
४. आरोग्याच्या समस्या
५. जातिव्यवस्थेचा परिणाम
६. लिंग भेद समस्या
७. दळणवळणाचा अभाव
८. शिक्षणाचे स्वरूप - मुलांची संख्या आणि शिक्षकांचे प्रमाण

आपली प्रगती तपासा.

प्रश्न १ खालील विधाने योग्य पर्याय निवडून पूर्ण करा.

१. या विचारवंताने झोपडपट्टीचे निरीक्षण करून काही पैलू सांगितले आहेत.

अ] एस. के. गुप्ता ब] फोर्ड क] डेव्हिड हंटर ड] ब्राऊन

The Thinkertold some aspects of slum area by observation

a) S.K. Gupta b) Ford c) David Hunter d) Brown

प्रश्न २ खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

१. गलिच्छ वस्ती म्हणजे काय?

What is meant by slum area?

२. महाराष्ट्रातील अदिवासी समाजाच्या कोणत्याही दोन जाती लिहा.

Write any two castes of tribal society in Maharashtra?

प्रश्न ३. खालील प्रश्नांची २५० शब्दांमध्ये उत्तरे लिहा. (५ गुण)

१. ग्रामीण समाजाचा बालकाच्या विकासावर होणारा परिणाम स्पष्ट करा. 2018

Explain the factors affecting on child development in rural society.

२. आदिवासी मुलांच्या विकासातील अडचणी स्पष्ट करा. 2017

State the difficulties in the development of tribal children.

३. ग्रामीण मुलांच्या विकासातील अडचणींची चर्चा करा. 2016

Discuss the problems of development of rural children.

४. मुलींच्या विकासातील अडचणींची चर्चा करा. 2015

Discuss about the problems in development of girl child.

५. झोपडपट्टीतील मुलांच्या विकासातील अडचणींची चर्चा करा.

Discuss about the problems in development of slum area students.

६. दलित वस्तीतील मुलांच्या विकासातील अडचणींचे चर्चा करा.

Discuss about the problems in development of Dalit area students.

७. दलित समाजाची वैशिष्ट्ये लिहा.

State the characteristics of Dalit Society.

घटक ७ कुटुंबातील बालक
UNIT – VII - The Child in the Family

उद्दिष्टे

या घटकाच्या अभ्यासानंतर तुम्ही

१. कुटुंबाचे प्रकार व स्वरूप स्पष्ट करू शकाल.
२. पालक-बालक संबंधाचे स्वरूप स्पष्ट करू शकाल.
३. बालकाच्या लालनपालन/ संगोपनात पालकांची भूमिका स्पष्ट करू शकाल.
४. बालकाच्या संगोपनावर/ पालन-पोषणावर कुटुंबाचा प्रभाव स्पष्ट करू शकाल.

	<p>अ) कुटुंबाचे प्रकार a) Types of families</p>	
--	---	--

कुटुंब - व्याख्या

१. कुटुंब अशा व्यक्तींचा समूह आहे की, ज्या एकाच घरात राहतात आणि परस्परांच्या रक्तसंबंधी असतात. तसेच परस्पर हित आणि परस्परांबद्दल असणारी कर्तव्याची जाणीव या आधारावर आम्ही सर्व एक आहोत ही भावना त्या जोपासतात. - डॉ. मुजूमदार
२. एकाच घरात राहणारा एक किंवा अधिक पुरुष व एक किंवा अधिक स्त्रिया आणि त्यांची स्वतःची अथवा दत्तक मुले यांचा सामाजिक समूह म्हणजे कुटुंब होय. - किंबल यंग

कुटुंबाचे प्रकार

१. संयुक्त/ एकत्र कुटुंब
२. विभक्त कुटुंब
३. आधुनिक कुटुंब
४. पारंपरिक कुटुंब
५. मातृसत्ताक कुटुंब पद्धती
६. पितृसत्ताक कुटुंब पद्धती
७. एक पालक कुटुंब

ब) पालक-बालक संबंध b) Parents child relationships
--

प्रेमाच्या संरक्षणाखाली आई-वडिलांवर भावनिक रित्या मूल अवलंबून असले पाहिजे त्यामुळे आई-वडील बालक यांच्यात विश्वास निर्माण होतो.

१. पालकांचे व्यक्तित्व
२. पालकांच्या बालकाकडून असणाऱ्या अपेक्षा
३. पालकांचा व्यवसाय
४. कुटुंबाचे स्थैर्य
५. भावंडातील संघर्ष
६. कुटुंबातील आंतरक्रिया
 - बालक आणि आईबाप आंतरक्रिया
 - पती-पत्नी यांच्यातील आंतरक्रिया
 - समाज आणि कुटुंब यांच्यातील आंतरक्रिया
७. कुटुंबाचा प्रकार

क) बालकाच्या लालनपालन/ संगोपनात पालकांची भूमिका c) Role of parents in grooming the child

पालकत्व व्याख्या

१. व्यक्तिगत आणि एकमेकांसोबत होणारे अनेक प्रकारचे विशिष्ट वर्तन जे बालकाच्या निष्पतीसाठी कार्य करते अशा जटील कार्याला पालकत्व म्हटले जाते.
२. पालकत्व म्हणजे आपल्या मुलाच्या संगोपनात एक धोरण स्वीकारून प्रतिनिधित्व करणे होय.
३. पालकांची शैली म्हणजे मुलांना वाढविण्यासाठी ज्या पद्धतीने पालक आपल्या अपेक्षा, त्याची अंमलबजावणी, शिस्त, कामगिरी, मागणी, नियम यांची पातळी राहतात या बाबी पाहणे होय.

पालकत्व शैलींचे प्रकार

१. अधिकारी वृत्तीचे पालक
२. हुकूमशाही वृत्तीचे पालक
३. मोकळीक/ मुभा देणारे पालक
४. दुर्लक्ष करणारे, मन न गुंतविणारे पालक

पालकांची भूमिका

Parents are the natural teachers because they know their child better than anyone.

१. स्वताचे वर्तन नैतिक - महत्वाची भूमिका
२. यशासाठी सकारात्मकता आवश्यक
३. मूल्य रुजवणूक/ योग्य संस्कार करणे
४. सामाजिक भावनिक संबंधासाठी प्रयत्न
५. आनंदी नातेसंबंध विकसित करणे आणि टिकविणे
६. चांगल्यासाठी प्रोत्साहन
७. वेळ देणे
८. योग्य मर्यादा घालणे
९. यश आणि अपयशात मार्गदर्शन/ वास्तवाला सामोरे जाण्याची क्षमता निर्माण करणे.
१०. किशोरवयातील बालकांना समजून घ्या.

	ड) बालकाच्या संगोपनावर/ पालन-पोषणावर कुटुंबाचा प्रभाव d) Impact of families on nurturing the child	
--	---	--

१. कुटुंबाचा आकार आणि बालकाच्या संगोपन
२. कुटुंब व्यवस्था आणि बालकाचे संगोपन
३. कुटुंबाचा सामाजिक-आर्थिक दर्जा आणि बालकाचे संगोपन
४. पालकांचे अनुकरण
५. कुटुंबातील आंतरक्रिया
६. मुला-मुलींतील भेद
७. शिक्षणाबाबतची भूमिका
८. बालकाचे सामाजिकीकरण करणारी प्रमुख संस्था

The family is one of the main socializing institutions of the society

१. नमुनात्मक - सामाजिक नियम व निकष सांगणे
२. बौद्धिक - जीवनासाठी आवश्यक सवयी आणि ज्ञान देणे
३. सर्जनात्मक - नवीन परिस्थितीला योग्य प्रतिसाद देण्याची वैचारिक क्षमता निर्माण
४. मानसशास्त्रीय - पालक, भविष्यातील भागीदार, त्यांची मुले व इतरांबरोबर संबंध निर्माण करण्यासाठी आवश्यक संवेदनशीलता निर्माण करणे.

आपली प्रगती तपासा.

प्रश्न १ कुटुंब संस्थेचे कार्य थोडक्यात स्पष्ट करा. (२०१८)

Question 1 Explain in brief the functions of family.

१. स्नेह व प्रेमाचे कार्य
२. आर्थिक कार्य
३. सुरक्षेतेचे कार्य
४. शिक्षणाचे कार्य
५. करमणुकीचे कार्य
६. कुटुंब दर्जा कार्य

प्रश्न १ खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिहा.

१. सत्तेवर आधारित असणारे कुटुंबाचे प्रकार कोणते?

Which are the types of family based on authority?

२. एकत्र कुटुंब म्हणजे काय?

What do you mean by joint family?

३. कुटुंबांचे प्रकार कोणते?

What are the types of family?

४. विवाहावर आधारित कुटुंबाचे प्रकार कोणते?

Which are the types of family based on marriage?

प्रश्न २ खालील प्रश्नांची २५० शब्दांमध्ये उत्तरे लिहा. (५ गुण)

१. बालकाच्या संगोपनातील पालकांची भूमिका विशद करा.

State the role of parents in grooming the child.

२. बालकाच्या भरणपोषणातील कुटुंबाची भूमिका विशद करा.

State the role of family's in grooming the child.

३. बालकाच्या भरणपोषणावर कुटुंबाचा असणारा प्रभाव थोडक्यात स्पष्ट करा.

Illustrate the impact of families on nurturing the child.

प्रश्न ३ कुटुंबाचे प्रकार सांगून बालकाच्या भरणपोषणातील पालकांची भूमिका विशद करा.

Explain types of families and discuss the role of parents in nurturing the child.

प्रश्न ४ कुटुंब म्हणजे काय? संयुक्त कुटुंबाचे, फायदे आणि मर्यादा स्पष्ट करा.

Define the concept of family? Explain the advantages & disadvantages of joint family.

घटक ८ बालकाच्या व्यक्तिमत्त्वाचा विकास
UNIT – VIII Personality Development of Child

उद्दिष्टे

या घटकाच्या अभ्यासानंतर तुम्ही

१. व्यक्तीगत भेदाचे स्वरूप स्पष्ट करू शकाल.
२. व्यक्तिमत्व निर्धारक घटकांचे स्वरूप स्पष्ट करू शकाल.
३. व्यक्तिमत्व मापन प्रकार व स्वरूप स्पष्ट करू शकाल.
४. व्यक्तीमत्त्वावर शाळेचा प्रभाव स्पष्ट करू शकाल.
५. नेतृत्वगुण म्हणजे काय? नेतृत्व गुणांचे विशेष स्पष्ट करू शकाल.

	अ) व्यक्तीगत भेद a) Individual difference	
--	--	--

व्यक्तीगत भेद अर्थ

१. व्यक्ती व्यक्ती मधील आढळून येणाऱ्या फरकाला व्यक्तिभेद म्हणतात
२. व्यक्ती एकसारखी नसणे किंवा दोन व्यक्तीत असणारा फरक म्हणजेच व्यक्तिगत भेद होय.

स्वरूप/व्यक्तिभेदाची विविध अंगे

१. शारीरिक भेद
२. बौद्धिक भेद
३. अभिरूची
४. अभिवृत्ती
५. ज्ञानेंद्रियांची क्षमता

व्यक्तिगत भिन्नतेची कारणे

१. अनुवंश
२. परिस्थिती
३. अंतःस्त्रावक ग्रंथीतून स्त्रवणारे द्रव
४. लिंग
५. वय

	ब) व्यक्तिमत्व निर्धारक घटक b) Important determinants of personality	
--	---	--

व्यक्तिमत्व अर्थ

इंग्रजीतील पर्सनॅलिटी Personality हा शब्द मूळ ग्रीक पर्सोना Persona या शब्दावरून तयार झाला आहे. ग्रीक नाटकातील पात्रे आपआपले स्वभावविशेष दाखविण्यासाठी तोंडावर निरनिराळे मुखवटे घालीत त्यांना पर्सोना असे म्हणत.

व्यक्तिमत्व व्याख्या

१. व्यक्तिमत्व म्हणजे सामाजिक परिस्थितीत घडणाऱ्या व्यक्तीच्या वर्तनाची गोळा बेरीज होय. - ए.ए. ट्रॅक्सलर
२. व्यक्तिमत्व म्हणजे शरीर रचना, वर्तन विशेष, अभिरूची, कृतीक्षमता या सर्वांची एकात्म व वैशिष्ट्यपूर्ण गुंफण होय. - नॉर्मल एल. मन
३. व्यक्तिमत्व म्हणजे इतरांपासून ठळकपणे वेगळेपणा दर्शविणारे एकात्मिक संघटन होय.

व्यक्तिमत्व निर्धारक घटक

१. अनुवंशिकता किंवा अनुवंश (Genetic)

अनुवंश - अनुवंश म्हणजे आई-वडिलांकडून जन्माबरोबर प्राप्त होणारी मूलभूत स्वरूपाचे शारीरिक व मानसिक गुणसंपदा होय.

अनुवंशिकता - एका पिढीकडून दुसऱ्या पिढीकडे जे गुणधर्म संक्रमित होत असतात त्यास अनुवंशिकता असे म्हणतात.

अनुवंशिकतेमध्ये रंगसूत्रे Chromosomes व रंगमणी Genes यांचे संक्रमण होत असते .

अनुवंशासंबंधीचे नियम - साधर्म्याचा नियम, वैविध्याचा नियम, परागतिचा नियम, संपादित वैशिष्ट्यासंबंधी नियम

२. सामाजिक घटक/ परिस्थिती (Social)

- जन्मपूर्व परिस्थिती व जन्मोत्तर परिस्थिती
- कुटुंब
- धर्म
- शाळा
- राष्ट्रीयत्व
- मित्र मंडळ
- सामाजिक परिसर
- प्रसार माध्यमे
- भौगोलिक परिस्थिती

३. वैयक्तिक घटक (Personal)

- शरीरयष्टी
- स्व विषयक संकल्पना
- मूल्य
- सवयी
- विविध समता

४. संस्कृती (Cultural)

- अर्थ

नैतिक, अध्यात्मिक, बौद्धिक क्षेत्रात मानवाने मिळवलेले यशाचे प्रतीक म्हणजे संस्कृती होय. संस्कृतीमध्ये ज्ञान, विश्वास, नैतिकता, नियम, रिती, परंपरा इत्यादींचा समावेश असतो.

क) व्यक्तिमत्व मापन
c) Assessment of personality – Projective, Self Report, Holistic

१. प्रक्षेपण तंत्र/ उपागम (Projective)

आपल्या मनात जे काही चालू असते ते व्यक्ती इतरांवर लादण्याचा प्रयत्न करते किंवा कोणता तरी अप्रत्यक्ष रीतीने त्याचा आविष्कार करते यालाच प्रक्षेपण किंवा अविष्कार तंत्र असे म्हणतात.

अ) रोर्शाक यांची शार्डच्या डागांची चाचणी (Rorschach inkblot test)

हर्मन रोर्शाक या स्वीस मानसशास्त्रज्ञाने 1929 मध्ये ही चाचणी विकसित केली आहे. अनेक शार्डच्या डागांचा अभ्यास करून संशोधनांती दहा कार्डांच्या संचाचा अंतर्भाव या कसोटीत केलेला आहे. कार्डवर आलेल्या प्रतिक्रियांचे विश्लेषण करून व्यक्तीची कल्पकता, चिंता, दृष्टिकोन या बाबींचे मापन परीक्षकांमार्फत केले जाते.

ब) चित्र अवबोधन/रसग्रहण चाचणी (Thematic Apperception Test - TAT)

मरे आणि मॉर्गन या शास्त्रज्ञांनी ही चाचणी तयार केलेली आहे. या चाचणीमध्ये काही छायाचित्रे वापरण्यात येतात या छायाचित्रावरून एक गोष्ट प्रयोज्याने सांगावयाची असते त्या गोष्टीवरून व्यक्तिमत्त्वाचा शोध घेण्याचा प्रयत्न मानसोपचार तज्ञ करतात.

क) मुलांची अवबोधन चाचणी (Children Apperception Test - CAT)

3 ते 10 वर्ष वयोगटातील मुलांसाठी ही चाचणी डी. लिओपोल्ड बेलक (D.Leopold Bellak) यांनी तयार केलेली आहे.

२. स्ववृत्त मापन (Self-Report) गुणतत्व पद्धती (Trait Approach)

व्यक्तिमत्त्वाच्या गुणवैशिष्ट्यांचे मापन करण्यासाठी या स्ववृत्तमापन तंत्रांचा वापर केला जातो या तंत्रांनाच पेपर पेन्सिल चाचण्या असेही म्हणतात.

अ) मिनेसोटा बहुस्थितिक व्यक्तिमत्व शोधिका (Minnesota, Multiphasic Personality Inventory - MMPT)

ही चाचणी स्टार्क हॅथवे आणि जॉन मॅककिल या मानसशास्त्रज्ञाने १९३० मध्ये तयार केली आहे. या चाचणीमध्ये एकूण 567 विधाने आहेत. या विधानांना सत्य, असत्य, सांगता येत नाही अशी प्रतिक्रिया द्यावयाची आहे.

ब) अलपोर्ट-व्हरनॉन लिंड्झे कसोटी (Allport Vernon Lindsey Study 1940)

या कसोटीद्वारा व्यक्तीने स्वीकारलेल्या जीवनमूल्यांचा अभ्यास केला जातो तसेच व्यक्ती कोणत्या जीवनमूल्यांना प्राधान्य देते हे सांगता येते.

क) कॅटेलची (१६ व्यक्तिमत्व घटकांसाठी) चाचणी (16PF Test)

घटक पृथक्करणाद्वारे व्यक्तिमत्त्वाच्या अभ्यासासाठी आर. बी. कॅटेल यांनी ही चाचणी तयार केली आहे.

३. संश्लिष्ट/समष्टी पद्धती (Holistic Approach)

या पद्धतीत व्यक्तिमत्त्वाच्या कोणत्याही एका विशिष्ट अंगाचा स्वतंत्र अभ्यास न करता विविध तंत्र वापरून व्यक्तिमत्त्वाचे एकात्मरीतीने मापन करण्याचा प्रयत्न केला जातो.

अ) मुलाखत व तणाव मुलाखत

ब) पदनिश्चयन श्रेणी

क) आत्मवृत्त

ड) प्रासंगिक नोंदी आणि निरीक्षण

	<p>ड. व्यक्तीमत्त्वावर शाळेचा परिणाम/प्रभाव</p> <p>d) School Influence on personality</p>	
--	---	--

१. शाळा ही समाजाची छोटी प्रतिकृती आहे.
२. शिक्षकांच्या व्यक्तीमत्त्वाचा प्रभाव
३. शालेय व्यवस्था
४. शालेय उपक्रम - सांस्कृतिक, क्रीडा स्पर्धा, प्रार्थना
५. शालेय परिसर
६. शिक्षक विद्यार्थी व विद्यार्थी-विद्यार्थी आंतरक्रिया

	इ. नेतृत्वगुण e) Leadership	
--	------------------------------------	--

व्याख्या

१. एकूण समूहाच्या कार्यावर ज्या व्यक्तीचा निर्विवाद प्रभाव असतो, जी व्यक्ती समूहामध्ये परिवर्तन घडवून आणू शकते, जिच्यामुळे समूहाचे मनोबल व एकंदर समूहशक्ती ते टिकून राहते आणि जी व्यक्ती समूहाच्या अभिवृत्तीमध्ये बदल घडवून आणू शकते ही व्यक्ती म्हणजे नेता होय. - आर बी कॅटेल
२. नेता म्हणजे समूहाला त्याच्या उद्दिष्टाप्रत नेणारी, त्या दृष्टीने मार्गदर्शन करणारी, अडचणीचे निराकरण करणारी व समूहाकडून योग्य ते काम करून घेणारी श्रेष्ठ दर्जाची व्यक्ती होय.

नेतृत्वाचे वर्तन विशेष

१. नेता तरबेज व कर्तव्यदक्ष असतो
२. त्याच्या मनात कनिष्ठ असलेल्या व्यक्तीबद्दल कळकळ असते
३. तो इतरांशी चर्चा करण्यास, मते ऐकून घेण्यास तयार असतो.
४. तो आपल्या कामाची जबाबदारी स्वीकारतो आणि आदर्श आचरणाने इतरांना धडे घालून देतो.
५. तो कृतीची सुरुवात करून देतो व योग्य मार्गदर्शन करतो
६. संघ-वर्तनाची जोपासना करून एक सुसंघटित संघ बनविण्याची क्षमता त्याच्यामध्ये असते.
७. त्याला योग्य निर्णय घेता येतात.

नेतृत्वाचे प्रशिक्षण

१. नेतृत्व प्रशिक्षण शिबिरे आयोजित करावीत
२. शालेय मंत्रिमंडळ तसेच वर्गाचे मंत्रिमंडळ असावे
३. सांघिक खेळ स्पर्धांचे आयोजन करावे
४. शाळेत एन.सी.सी. व एन.एस.एस. यासारखे उपक्रम राबवावेत.
५. शालेय व्यवस्थापनातील जबाबदारी विद्यार्थ्यांना द्यावी व जरूर तेवढे स्वातंत्र्य द्यावे
६. समाजसेवेचे काही प्रकल्प हाती घेऊन नेतृत्वाची संधी द्यावी

७. सामाजिक जाणीव वाढविणारे कार्यक्रम घ्यावेत
८. सांस्कृतिक कार्यक्रम, सहली, प्रदर्शन भरविणे इत्यादी कार्यक्रमांमध्ये विद्यार्थी नेत्यांवर जबाबदाऱ्या द्याव्यात.

आपली प्रगती तपासा.

प्रश्न १ खालील विधाने योग्य पर्याय निवडून पूर्ण करा

१. व्यक्तिमत्व हा शब्दया लॅटिन शब्दापासून तयार झाला.

- अ) पर्सोना ब) पर्सनल क) पर्सोना ड) पर्सन

The term personality has been formed from Latin word.....

- a) Persona b) personal c) Persina d) person

२. व्यक्तिमत्व मापनाचे शाई डाग चाचणी..... यांनी विकसित केली.

- अ) मरे ब) मॉर्गन क) रोर्शाक ड) पियाजे

The 'Ink blot test' for testing personality was developed by....

- a) Murray b) Morgan c) Rorschach d) Piaget

३. मरे आणि मॉर्गन यांनी.....मध्ये चित्र अवबोधन चाचणी तयार केली.

- अ) १९३१ ब) १९२५ क) १९३५ ड) १९४०

Marre & Mergan prepared Thematic Apperception Test in _____.

- a) 1931 b) 1925 c) 1935 d) 1940

४. मागील पिढीकडून पुढच्या पिढीकडे गुणवैशिष्टे संक्रमित होणे यास..... असे म्हणतात

- अ) अभिरुची ब) अनुवंश क) व्यक्तिभेद ड) व्यक्तिमत्व

The transfer of characteristics of one generation to the next is called as.....

- a) Interest b) heredity c) individual differences d) personality

प्रश्न २ खालील प्रश्नांची एका वाक्यात उत्तरे लिहा

१. व्यक्तिमत्व म्हणजे काय?

What is meant by personality?

२. अनुवंश म्हणजे काय?

What is meant by heredity?

३. व्यक्तीभेदाचा अर्थ लिहा.

State that meaning of individual difference?

४. प्रेक्षपण तंत्राचा अर्थ लिहा.

What is meaning of projective technique?

प्रश्न ३ खालील प्रश्नांची २५० शब्दांमध्ये उत्तरे लिहा

१. व्यक्तिभेदावर परिणाम करणारे घटक स्पष्ट करा.

Explain the factors influencing on individual difference.

२. चांगल्या नेतृत्वाचे वैशिष्ट्य स्पष्ट करा.

Explain the characteristics of good leadership.

३. व्यक्तिमत्व मापनाचे प्रक्षेपण तंत्र स्पष्ट करा.

Explain the projective technique of assessment of personality.

४. बालकाच्या व्यक्तिमत्त्वावर शाळेचा कसा परिणाम होतो?

How the personality of a child is influenced by his/her school?

५. नेतृत्वाचे प्रकार स्पष्ट करा.

Explain the types of leadership.

६. व्यक्तीगत भेदाची कारणे स्पष्ट करा.

Explain the causes of individual difference.

प्रश्न ४ व्यक्तीमत्त्वावर परिणाम करणारे विविध घटक स्पष्ट करा.

Illustrate different factors influencing personality..

अधिक वाचनासाठी संदर्भ साहित्य

1. Kale S.V. (1978) Child Psychology & Child Guidance Himalaya Publishing House, Bombay.

2. S.K Mangal. (2008) Advanced Educational Psychology P H I Learning Pvt. Ltd New Delhi

१. आफळे रा. रा. बापट, मा. व. (1973), शिक्षणाचे मानसशास्त्रीय अधिष्ठान, श्री. विद्या प्रकाशन पुणे.

२. कुलकर्णी, के. व्ही. (१९७७), शैक्षणिक मानसशास्त्र श्री विद्या प्रकाशन, पुणे,

३. दांडेकर वा. ना. (१९७०), प्रायोगिक व शैक्षणिक मानसशास्त्र, मोघे प्रकाशन, कोल्हापूर,

४. पारसनीस. न.रा. (१९८७), प्रगत शैक्षणिक मानसशास्त्र, नूतन प्रकाशन, पुणे

५. सुरेश करंदीकर - शैक्षणिक मानसशास्त्र, फडके प्रकाशन, कोल्हापुर

६. ह. ना. जगताप शैक्षणिक व प्रायोगिक मानसशास्त्र, नित्य नूतन प्रकाशन, पुणे,

७. के. वि. कुलकर्णी - शैक्षणिक मानसशास्त्र, श्री. विद्या प्रकाशन, पुणे.

८. पंडित रवि. (२००७) - शैक्षणिक मानसशास्त्र, पिंपळपुरे आणि सन्स